МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені А. С. МАКАРЕНКА

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ:

ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Науковий журнал № 2(16) 2017

Суми

СумДПУ імені А.С. Макаренка

2017

УДК 101.8

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол № 6 від 26.12.2017 р.)

Редакційна колегія:
Н. В. Кочубей – доктор філософських наук, професор;
В. А. Косяк – доктор філософських наук, професор;
Є. О. Лебідь – доктор філософських наук, професор;
Ф. М. Лиман – доктор фізико-математичних наук, професор;
І. П. Мозговий – доктор філософських наук, професор;
М.М. Ведмедєв – доктор філософських наук, доцент;
Т.К. Пояркова – доктор політичних наук, доцент;
О. А. Наумкіна – кандидат філософських наук, доцент;
І. О. Снегірьов – кандидат філософських наук, доцент**;**
О. Г. Стахевич – доктор мистецтвознавства, професор;
В. О. Цикін – доктор філософських наук, професор (відповідальний редактор);
С. С. Дєнєжніков – кандидат філософських наук, доцент (відповідальний секретар).

Затверджений Рішенням колегії МОН України
№ 1604 від 22 грудня 2016 року як фахове видання з філософії

У науковому журналі розглядаються проблеми філософії науки, філософські засади розвитку NBICS-конвергенції, методології сучасних філософських досліджень. При цьому особливий акцент спрямовано на осмислення цивілізаційних процесів в умовах розвитку хай-тек. Також у виданні осмислені актуальні проблеми сучасної наукової картини світу в умовах крос-культурних взаємодій.

Журнал розрахований на широке коло читачів: студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів, науковців, усіх, хто цікавиться проблемами постнекласисчного наукового дискурсу.

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017

ЕТОС ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СЬОГОДЕННЯ

УДК 141:304.2+167

В. А. Цикин
Сумской государственный педагогический
университет имени А.С. Макаренко

ФИЛОСОФСКИЙ ДИСКУРС ФЕНОМЕНА НБИКС ЦИВИЛИЗАЦИИ

В данной статье особый акцент сделан на раскрытии сущностных характеристик формирующейся NBICS-цивилизации. Автор сосредоточил внимание на таких элементах: N – это нано, новый подход к созданию материалов «под заказ» путем атомно-молекулярного конструирования; B – это био, что позволит вводить в конструирование неорганических материалов биологическую часть и, таким образом, получать гибридные материалы; I – информационно-коммуникативные технологии – они оказывают огромное влияние на развитие человечества; C – это когнитивные технологии, основанные на изучении сознания, познания, мыслительного процесса, поведения живых существ и человека; S – социо-гуманитарные технологии – это современные технологии манипуляции сознанием, они позволяют разрушать в человеке реальное знание и заменять его искусственно сконструированным.

Все эти элементы взаимодействуют, взаимообусловливают друг друга и определяют содержание нового этапа в развитии NBICS-цивилизации.

Ключевые слова: *цивилизация, нанонаука, бионаука, генная инженерия, трансгуманизм, информационно-коммуникативные технологии, когнитивные науки, конвергенция, хай-тек.*

Цивилизация, в *широком* смысле понимания, в историческом развитии *проходит ряд этапов*, которые подобно волнам накатываются одна на одну, встречаются друг с другом, порождая противоречия и социальные проблемы. Белл, Тоффлер и другие берут за основание деления на этапы уровень развития технико–технологического базиса и выделяют следующие цивилизации, характеризующие этапы общественного развития:

- собирательная цивилизация,
- аграрная (земледельческая) цивилизация,
- индустриальная (промышленная) цивилизация,
- современная постиндустриальная или информационная цивилизация [1, 650-652; 12, 8-12; 11, 115].

В современной науке широко используется понятие «планетарная цивилизация», которое характеризует развитие общества от локальных его форм до всемирных, через реализацию глобальных проблем [11, 116 - 117]. Тенденция формирования всемирной – планетарной цивилизации вызвана возрастающей интенсивностью связей: экономических, политических, культурных, коммуникационных, которые объединяют общество современного мира. Интенсивность всемирных взаимосвязей содействует быстрому распространению по всей планете тех форм экономической, социальной и политической жизни, тех типов культуры, знаний и ценностей, которые воспринимаются как оптимальные и наиболее эффективные для удовлетворения личных и общественных потребностей. Катализатором развития общества на этом этапе выступают наукоемкие сверхтехнологии, именуемые Hi-Tech (хай-тек) и Hi-Hume [16, 196]. Под их влиянием произойдут глубокие социальные и культурные изменения во всех сферах современного социума и в жизни человека. Этот глобальный этап развития общества можно назвать – НБИКС-цивилизация [17]. Какие основные элементы составляют сущность НБИКС цивилизации?

Во-первых, *нанонаука и нанотехнологии.* За последнее время в мировое сознание быстро вошло короткое слово с большим потенциалом – «нано». Оно будит в воображении догадки о больших сдвигах практически во всех аспектах науки и техники, имеет последствия для экономики, международных отношений, повседневной жизни, этики и даже понимания человеком своего места во Вселенной.

В 1957 г. Р. Фейнман обратил внимание научной общественности на то, что «там внизу много места». Он предположил, что возможно механически перемещать одиночные атомы при помощи манипулятора соответствующего размера. Только в 1981 г. физики Г. Рорер и Г. Бинниг в швейцарской лаборатории IBM создали сканирующий туннельный микроскоп, способный показывать отдельные атомы, а также поднимать их и переставлять с места на место. Через 5 лет за это достижение им была присуждена Нобелевская премия по физике. Так началась эра нанотехнологий, когда человечество научилось создавать мельчайшие структуры «атом за атомом» [10, 23–25].

Приставка «нано» означает одну миллиардную метра (10^{-9}). Чтобы понять этот масштаб, укажем, что толщина человеческого волоса составляет примерно 50000 нанометров, клетка бактерии измеряется несколькими сотнями нанометров. Наименьшие элементы, которые способен разглядеть невооруженным глазом человек, имеют размер 10000 нанометров. Один нанометр – это ряд из десяти атомов водорода. Это действительно очень мало. Как известно, с греческого «нано» переводится как «карлик». «Карликовые» технологии сегодня все активнее используются для изготовления керамики. Из-за малых размеров частиц плотность материала после спекания чрезвычайно высока, поэтому синтезируемые наноматериалы обладают совершенно

уникальными свойствами: они устойчивы к механическим и химическим воздействиям, выдерживают высокие температуры [17, 71].

Нанонаука и нанотехнология практически неразличимы и неразъединимы и составляют единую нанотехнонауку. Нанотехнология является понятием, объединяющим целую палитру технологий, которые общим имеют прежде всего то, что все они связаны со структурами и процессами нанометрической шкалы. Один нанометр обозначает ту пограничную область, в которой материальные взаимодействия не могут быть более описаны законами классической физики, а все большую роль начинают играть квантово-механические эффекты.

Нанотехнологии – *это междисциплинарная область науки, в которой изучаются закономерности физико-химических процессов в пространственных областях нанометровых размеров с целью управления отдельными атомами, молекулами, молекулярными системами при создании новых молекул, наноструктур, наноустройств и материалов со специальными физическими, химическими и биологическими свойствами* Термин «нанотехнология» ввел Н. Танигути в 1974 г.

Нанотехнологии – это технологии создания микроскопических механизмов, построенных с атомарной точностью, которые способны рещать различные классы задач, и в том числе саморепликацию. Это технологии глобального действия, применимые во всех областях человеческой деятельности. В настоящее время разрабатываются легкие сверхпрочные материалы для космической и военной техники, бронежилетов, авиационной техники. В электронной промышленности уже началось использование нанотрубок. Создаются материалы с заданными свойствами для применения в быту (например, немнущаяся одежда, чистящие салфетки). Многие из продуктов нанотехнологий уже стали привычными и воспринимаются как часть повседневной жизни.

На сегодняшний день в нанотехнологиях можно выделить такие основные направления развития:

– создание *наноматериалов* (материалов с наноразмерными элементами) с помощью традиционных химических методов (так называемые «наномасштабные технологии»);

– создание *активных* наноструктур с использованием белков, ДНК и других органических молекул;

– «*молекулярное производство*», в рамках которого создаются наноразмерные устройства.

В наномире располагаются фундаментальные первоосновы живой материи. Научно-технологическое овладение тайнами наномира, использование его в качестве инструмента глобальных преобразований макро – и мегамира обещает субъекту глобальных действий гигантскую власть над:

• геномным пространством всех живых существ Земли;

• биосферой Планеты;
• планетарным социумом;
• эволюционирующей Вселенной [18, 119].

Наномир – это всеохватывающая физическая среда, в которой возникают, эволюционируют и исчезают атомы, атомарные структуры и простейшие молекулы. Исследуя их нанотехнонаука породила язык таких трансдисциплинарных терминов, как нанофизика, нанохимия, нанобиология, нанотехнология, наномедицина, наноэлектроника, наноинформатика и т.п. Этот язык прочно вошел в современную мировую культуру и активно влияет на формирование научного мировоззрения XXI века.

Итак, нанонаука и технология, вероятно, станут причиной следующего стратегического технологического прорыва. Способность работать на молекулярном уровне, атом за атомом, создавая нечто новое, которое можно построить «снизу-вверх», открывает невероятные перспективы для многих из нас. В связи с этим необходимо вводить в содержание всех дисциплин, изучаемых в средних и высших учебных заведениях, элементы нанонаук и нанотехнологий, обратив при этом особое внимание на их мировоззренческий и методологический аспекты [17, 74]. Дальнейшее развитие нанотехнологий является *мировоззренческой* проблемой, так как мы стоим на пороге новой цивилизации, с присущими ей новым набором ценностей и идеалов, НБИКС цивилизации.

Во-вторых, *одним из элементов НБИКС цивилизации являются бионаука и биотехнологии*. В чём их суть? Биотехнологии – это технологии, которые используют живые организмы или субстанции, выделенные из этих организмов, для изготовления или модификации продукта, улучшения растений или животных, либо создания микроорганизмов для специфических целей. Биотехнологией называют также науку об использовании живых организмов в производстве.

Идеальная цель биотехнологий – полное управление функциями живых организмов. Речь идет как о влиянии на уже существующие организмы, так и о создании новых – с принципиально иными свойствами.

Основу современных биотехнологий составляет генная (генетическая) инженерия, имеющих целью получение биологических структур с программируемыми, передающимися по наследству свойствами, которые невозможно получить традиционными методами селекции. *Генная инженерия* – совокупность приёмов, методов и технологий получения рекомбинантных РНК и ДНК, выделения генов из организма (клеток), осуществления манипуляций с генами и введения их в другие организмы. Генная инженерия является инструментом биотехнологий, используя методы таких биологических наук: молекулярной и клеточной биологии, цитологии, генетики, микробиологии, вирусологии [3, 7-9].

Начало применению генетических технологий на человеческом уровне положил проект «Геном человека», который стартовал в 1990 г. в США и ставил задачу установить полную последовательность генных оснований ДНК человека. Расшифровка генома человека состоялась в 2005 г. (геном состоит из 30-40 тыс. генов). Но оказалось, что идентифицировать гены в геноме человека – «еще не значит знать, что они делают» [15, 109]. Ранее считалось, что каждый ген продуцирует один белок, но поскольку белков, составляющих тело человека около 40 000, стало очевидно, что гены имеют множественные функции.

Достижением биологии последних десятилетий можно считать и то, что биологи научились манипулировать не только генами, но и целыми клетками. В связи с чем все чаще внимание ученых-биологов привлекает клонирование. Клонирование (от греч. «клон»–«ветвь», «побег») представляет собой точное воспроизведение того или иного живого объекта в некотором количестве копий. Тело человека начинает рассматриваться как некий «агрегат», который (пока теоретически, а в недалёком будущем и практически) с помощью клонирования может быть «отремонтировано», полностью обновлено либо усовершенствовано.

Один из мощнейших инструментов биотехнологии – так называемые постгеномные технологии, которые появились после полной расшифровки генома человека. В настоящее время происходит переход от генной инженерии к геномной инженерии. Цель данной науки: полная модификация и манипулирование геномом и создание на этой основе принципиально новых организмов, которые будут отличаться новыми полезными свойствами. Полученные новые знания при расшифровке генома человека будут применяться в таких сферах:

- создание систем диагностики для нескольких сотен наследственных заболеваний (генодиагностика);
- разработка новых методов лечения (генной терапии);
- генетическое тестирование при выборе профессии;
- использование ДНК в криминалистике;
- реконструкция истории формирования отдельных народов и человека как биологического вида в целом на основе генетического разнообразия популяций мира;
- использование данных о разнообразии ДНК для изучения распространения культуры, технологий и языков в истории человечества.

Мир вошел в постгеномную эру, которая наступила сразу после полной расшифровки генома человека. В совокупности биоинформационные и нанотехнологии формируют сейчас основу новой цивилизации, которая возникает на глазах человечества. «Став творцом нано-био-гено-инфо технологий, человек приобрел реальную возможность

перестраивать биокосмос, социокосмос, свою собственную биогенетическую природу» [3, 110-111].

Одновременно с генетикой будет развиваться бионика (от гр. слова bios – жизнь, и bion – элемент жизни) – наука, занимающаяся созданием искусственных человеческих органов. Предполагается появление глаза-чипа, искусственных мышц, реагирующих на изменение химического состояние организма, робототехнических нейроустройств, управляющих нервными импульсами, а также автономных роботов, способных выполнять различные интеллектуальные функции.

Интеллектуалы, которые верят в науку как в надежного гаранта человеческого бытия в стремительно изменяющемся мире, именуют себя трансгуманистами. *Трансгуманизм можно определить как интеллектуальное и культурное движение, поддерживающее использование новых наук и технологий для увеличения познавательных и физических способностей человека.* Философской основой трансгуманизма является отказ от так называемой субстанциональной парадигмы и переход к функциональной парадигме, которая берет начало в философии И. Канта и продолжается неокантианцами, в лице Э. Кассирера с его идеей замены субстанциализма функционализмом. Само понятие «трансгуманизм» предложил Д. Хаксли в 1957 г.

В настоящее время трансгуманизм «представляет собой интернациональное движение, ставящее своей целью развитие и исследование возможностей личного самоулучшения, а также исследование будущего человечества, и одновременно его оптимизацию, предотвращение катастрофических рисков» [6, 78]. Трансгуманизм – это многоликое философско-гуманистическое движение, приверженцы которого претендуют на новое мировоззренческое осмысление биосоциальной судьбы человечества.

В наше время нано-медицинские, био-инженерийные, геномные, нейронные, ДНК-компьютерные, био-информационные, компьютерно-сетевые, информационно-медийные и других гуманотехнологий применяются к решению следующих проблем:

– проблема избавления людей от болезней, обусловленных патологическими генами;
– проблема долголетия;
– проблема заботы о человеческой природе, телесности, физиологии, нейросистеме, интеллекте;
– проблема совершенствования человеческого генома;
– проблема трансчеловека, постчеловека;
– проблема трансгуманизма;
– проблема создания биофабрик по изготовлению лекарств на основе точных копий вырабатываемых организмом веществ [17, 76].

В этом сложнейшем комплексе трансгуманизма проблема постчеловеческого будущего занимает центральное место. Трансгуманисты наших дней заявляют, что естественный отбор, доминировавший преимущественно на биологической стадии развития человека, 50–30 тысяч лет назад вошел в преимущественно общественно-интеллектуальную стадию. В наше время он переходит в стадию *биолого-общественно-интеллектуальной гармонии*. На этой стадии вид Homo sapiens достиг такого уровня развития, при котором он может влиять на все то, что ранее было не доступно ему, а именно – на генетику человека, его телесность, его нейросистему, его интеллект. Через несколько десятилетий новые сверхмощные гуманотехнологии необратимо изменят нашу жизнь и природу самого человека [16, 82].

Итак, достижения биотехнологий на современном этапе, возобновят биоэволюцию человека, но на этот раз она станет искусственной. В рамках такого осмысления человека, он не является вершиной эволюции. Человек лишь начало грядущего этапа эволюции вида Homo sapiens, – этапа трансчеловека, начавшегося вместе с революцией гуманотехнологий. Появление трансгуманистического мировоззрения подготовлено всем ходом научно-технического и культурного прогресса. С ним связаны надежды на удовлетворение самых сокровенных, самых глубинных желаний человека, касающихся совершенствования всех его естественных качеств.

В-третьих, *информационно-коммуникативные технологии один из основных элементов НБИКС-цивилизации*. Во второй половине XX века значительно возросло влияние информации на все сферы эволюции социума. В настоящее время мы широко используем термин «информация», подчас не осознавая его сущность и место в мировой науке. Информация – *это совокупность сведений об окружающем мире и протекающих в нем процессах, воспринимаемых человеком, это отраженная структура, воспроизводящая структуру оригинала.* Информация есть неразрывное единство объективного и субъективного, без субъекта нельзя осмыслить информацию.

Информация является фундаментальной первоосновой и всеобщим субстратом Вселенной. Она существует независимо от нас и проявляется в едином процессе микро- и макромерных отношений, порождающих энергию, движение и массу в пространстве и во времени. Информация – это все существующие источники первопричин явлений и процессов в микро- и макроструктурах Вселенной.

Мы можем утверждать, что информационный процесс является непрерывным, многогранным и обусловливающим процессы самоорганизации материи на всех ее иерархических уровнях. По мере усложнения материи информационный процесс становится более богатым по содержанию. Понимание информации как атрибутивного свойства материи, ее активной

роли в процессе эволюции неживой, живой природы и общества является важным компонентом философского мировоззрения современного социума.

Информационная концепция в настоящее время составляет основу теоретической модели систем живой и неживой природы. Она выполняет значительную методологическую роль и широко применима для описания процессов на всех уровнях структурной организации материи. Если мы будем рассматривать эволюцию средств передачи информации, то можно выделить следующие этапы:

– освоение человеком развитой устной речи;
– возникновение письменности;
– изобретение книгопечатания;
– появление радио, телефона, телеграфа;
– возникновение телевидения, компьютера, Интернет.

Чтобы представить картину становления информационных технологий, необходимо четко оговорить, что мы будем понимать под информационными технологиями. Это обусловлено тем, что в зависимости от содержания данного понятия картина их становления будет существенно различаться. Для нашего исследования мы определим информационные технологии (ИТ) как *технологии, предназначенные для обработки информации, продуктом которых является знание.*

Современные *информационные технологии* будем называть *высокими* информационными технологиями с целью их отличия от ранее существовавших информационных технологий. Они базируются на использовании современной вычислительной техники и телекоммуникаций. Высокие ИТ одной из главных целей имеют увеличение степени автоматизации всех процессов создания, обработки и трансляции информации, то есть другими словами, они нацелены на исключение человека из большинства технологических цепочек обработки информации.

Под развитием современных информационных технологий мы имеем в виду прогресс в области компьютеров, сетей, средств связи, программного обеспечения и Интернета, а также рост навыков людей по обработке информации. Все это выступает базисом для будущего сверх искусственного интеллекта (ИИ). А до этого времени информационные технологии обеспечивают основу для роста во всех других направлениях науки и производства [13, 148-149].

Основу информационно-коммуникативных технологий (ИКТ) теперь составляют три элемента: персональный компьютер (ПК), Интернет и сотовый телефон (мобилка). Они приобретают все более массовый характер, становясь не только более удобными и понятными в эксплуатации, но и более доступными по цене [9, 3]. Для ИКТ характерно нарастание процессов конвергенции, что вызывает к жизни новые инфраструктуры, коммерческие

предприятия, модели и концепции бизнеса, новые ожидания и потребности, новый образ и стиль жизни.

Современное общество вступило в «информационную» эпоху. В качестве аргументов её приводят, *во-первых*, рост количества и значение информации в жизни современного общества, которое влияет на развитие основных средств её создания, обработки и передачи. *Во-вторых*, в информационную эпоху возрастает роль теоретических знаний: то есть в новую эпоху становится не просто больше информации. А в производство вступает высший тип информации – научное знание [2, 124–125].

В результате информатизации и возникает информационное общество, где главным объектом управления становятся не материальные объекты, а *символы, идеи, образы, интеллект, знания*. Информационное общество – это общество, в котором процесс компьютеризации дает людям доступ к надежным источникам информации, избавляет их от рутинной работы, обеспечивает высокий уровень автоматизации производства. В целом можно утверждать, что *информационное общество* – это *общество, где большинство работающих занято производством, хранением, переработкой и реализацией информации, особенно высшей ее формы – научных знаний* [14, 310].

Таким образом, мы выяснили содержание информационно-коммуникативных технологий. Эти технологии являются важнейшим элементом системы NBICS цивилизации, которая в свое содержание включает и когнитивный компонент. В чем его суть, каков эвристический потенциал и как влияет на общество?

В-четвертых, *когнитивные науки и технологии основной элемент НБИКС цивилизации.* Если в первой половине XX в. лидирующим направлением научных исследований была физика (появились теория относительности Эйнштейна и квантовая механика), то во второй половине – биотехнологиии, информационно-коммуникативные технологии. В конце прошлого века они дополнились исследованиями в области нанотехнологий. Фактически все эти исследования стали научно-технологическим стартом XXI в. Как показывает анализ тенденций развития современной науки и технологий промышленно развитых стран, можно с достаточной степенью уверенности утверждать, что ведущее место в долго срочной перспективе займут когнитивные науки и технологии, связанные с мозгом, сознанием и психикой человека [17, 82-84].

Под когнитивными технологиями мы будем иметь в виду все способы манипуляции сознанием, в том числе с применением новых инструментов, которые появятся с развитием искусственного интеллекта, нано- и биотехнологий. Основная задача когнитивных технологий на настоящем этапе – это понимание работы мозга. Теоретический этап познания можно считать законченным, когда будет создана полноценная работающая модель мозга человека на компьютере. Это равносильно созданию ИИ.

Если нано -, био -, и информационно-коммуникативные технологии получили в мировой практике название «глобальные технологии» из-за своих масштабов охвата ими стран и внедрения в большинство отраслей экономики. Видимо, такое же будущее ждет и когнитивные науки и технологии (КТ), так как они охватят все население Земли, изменяя его образование, мышление, разум, мозговую, психическую деятельность и социум в целом. Ведь фактически «мозг человечества» в той или иной степени представляет собой единую взаимосвязанную глобальную интеллектуальную систему фантастической сложности. Когнитивные технологии в сочетании с нано-, био - и информационно-коммуникативными технологиями окажут мощное воздействие на эту глобальную интеллектуальную систему. Будет ли это воздействие исключительно позитивным или негативным (или тем и другим вместе взятым) – проблема современности.

В чем суть когнитивной науки и технологии? Каково её содержание? Каким образом человек познает мир? Как работает человеческий мозг? Каков его эвристический потенциал? Эти вопросы привлекали философов и религиозных мыслителей еще в античности. Латинское слово «cognito» – означает «познание». Все чаще за последнее время употребляется термин – «когнитивная наука». О чем здесь идет речь? Имеются в виду процессы познания и принятия решений, все психические функции, которые участвуют в их обеспечении: мышление, внимание, память, язык как средство общения, а также эмоции и моторика. Имеется в виду также «мозговой субстрат» этих психических процессов. Недаром у истоков когнитивной науки стоят ученые, занимавшиеся такими междисциплинарными проблемами, как создание систем искусственного интеллекта, роботов, философия сознания и экспериментальная психология познания.

Когнитивная наука изучает *процессы приобретения, хранения, преобразования и использования знаний человеческим мозгом.* Она возникла в конце 50-х годов прошлого века как совокупность естественных, точных и гуманитарных наук. В 1980-х годах в изучение мозга и его функций включилась молекулярная биология и в этой области были сделаны огромные открытия. В начале XXI века интерес в мире к ней чрезвычайно возрос. Для разработки целостной модели когнитивных процессов часто недостаточно информационного подхода. Такая модель может быть создана только на перекрестке многих подходов. Когнитивными исследованиями занимаются *нейробиологи, нейрофизиологи, психологи, лингвисты, информатики, создатели искусственного интеллекта, философы* [7, 78–80].

В рамках когнитивных исследований проблематика – природы человека стала особенно актуальной в философии и методологии науки. Философы веками изучали сущность человека: она менялась с развитием социума и культуры. Природа же его считалась неизменной. Но появились и стали быстро развиваться нано -, био -, инфо - и когнитивные технологии. Они позволяют

«конструировать» человека. Менять его органы, продлевать жизнь, воздействовать на мышление, программировать восприятие, корректировать эмоции, улучшать память. Мы можем в итоге получить другое мыслящее существо [16, 185-186].

Встает вопрос: как далеко мы можем зайти в искусственном преобразовании природы человека? И во благо ли это будет человечеству? Есть такой закон: чем сильнее развита цивилизация технологически, тем сильнее должны быть у нее моральные запреты. Те цивилизации, у которых технологическое и моральное развитие не шло параллельно, как правило, эволюцией выбраковывались. Мы встали на этот путь. Успеем ли с него сойти? Некоторые экологи считают, что человеческой цивилизации, если она также механически будет развиваться в своем воздействии на природу, осталось лет 50-100 до точки не возврата, когда уже ничего исправить нельзя [8, 27]. Успеем ли мы нравственно, морально измениться так, чтобы то, что мы делаем, было не во вред человеку?

Таким образом, когнитивные науки – это мощный инструмент познания мира, общества, изменения сложившихся культурных моделей и важнейший элемент мировоззрения каждого человека. Они исследуют познание и его эволюцию, интеллект, мышление, восприятие, сознание, язык как средство познания и коммуникации и мозговые механизмы познания. Когнитивные науки включают в свое содержание: философию, нейрофизиологию и нейробиологию, когнитивную психологию и лингвистику, исследования в области искусственного интеллекта и другие науки. Они несут значительный эвристический потенциал по отношению к нано-, био- и информационным технологиям и им должно уделяться особое внимание на всех уровнях системы образования: школа, вуз и аспирантура. Видимо, когнитивные науки займут лидирующее положение среди нано, био, информационно-коммуникативных наук и технологий в ближайшее время.

В-пятых, *социогуманитарные технологии*. Благодаря развитию ИКТ на основе вычислительной техники стали возможны современные нанотехнологии, биотехнологии, микроэлектроника, производство новых материалов и многое другое. Они являются основой, на которой возникают высокие социогуманитарные технологии – Hi-Hume [4, 156].

Hi-Hume – это современные технологии манипуляции сознанием. Они позволяют разрушить в человеке опытное знание и заменить его искусственно сконструированным. Формируется некий иллюзорный мир, который человек воспринимает как настоящий. Реальная жизнь начинает восприниматься как сон, достаточно неприятный. А те образы мира, которые навязываются человеку рекламой, пропагандой и воспринимаются им как реальность. В технологиях Hi- Hume ключевую роль играет информация: важно то, как, в какой форме и с какой целью она «подается» и как усваивается потребителем [5, 117].

Суть технологий Hi-Hume – в манипулятивном характере. Под манипуляцией мы понимаем вид духовного, психологического (а не физического) воздействия, которое должно быть скрытым и не должно быть замечено объектом манипуляции [16, 196-197]. При этом необходимо отметить, что информационно-психологическое воздействие манипулятивного характера, осуществляемое в интересах человека или групп людей по отношению к другим, является специфической формой управления

Hi-Hume остаются эффективными только до тех пор, пока их манипулирующие воздействия не распознаны, либо пока их не скопировали конкуренты, поэтому нередко специально применяются меры для их маскировки. Эффективные приемы и методы, используемые в Hi-Hume, обычно засекречиваются, например, психологические методы и приемы стимулирования иррационального, бессознательного выбора того или иного товара, используемые тем или иным рекламным агентством. Эти технологии, с одной стороны, обладают высокой скоростью изменения и ротации, с другой стороны, как правило, часто ориентированы на иррациональные, эмоциональные и подсознательные уровни поведения человека. Вследствие этого выявление воздействий конкретных Hi-Hume и их оценка чаще всего крайне затруднены. Они могут быть осуществлены только высококомпетентными специалистами в сфере Hi-Hume. Причем деятельность их часто окружена мифами и нередко ассоциируется в массовом сознании с чародейством или колдовством.

В условиях глобализации и информационной революции, обусловленной высокими ИТ, манипуляция становится не только качественно иной, но и возможной по отношению ко всему населению мира. Эволюция информационных технологий способствует тому, что методы информационного воздействия становятся более точечными, ориентированными на ключевых информаторов и лиц, принимающих решения. Если раньше пропаганда была ориентирована на захват и манипулирование всем сознанием человека, то в настоящее время происходит захват и манипулирование *одной из сторон личности* когда в целом человек остается абсолютно нормальным, трезво оценивающим окружающую реальность. Именно поэтому воздействие этих технологий трудно вычленить, а их эффективность сильно возросла.

Появление Hi-Hume стало возможным только после возникновения и распространения современных информационных и телекоммуникационных технологий, которые позволили обрабатывать огромные массивы информации и транслировать их на большие территории с заданной длительностью и в необходимых количествах.

В нашем понимании Hi-Hume речь идет не об «очеловечивании» техники и технологий, а о технологиях, которые предназначены для целенаправленного изменения человеческого сознания, как индивидуального, так и массового.

Мощь этих технологий насколько велика, что они способны разрушать механизмы саморегуляции человека и социума.

Hi-Hume сегодня выступают достаточно мощной индустрией, направленной на манипулирование сознанием человека, который является потребителем информации с политическими, экономическими и другими целями. Эти технологии стала складываться в индустриальном обществе, но получили широкое распространение только в постиндустриальном обществе.

Таким образом, сушьность основных элементов NBICS цивилизации составляют: нанонауки и нанотехнологии, биологические науки и биотехнологии, информационно-коммуникативные технологии, когнитивные науки и соответствующие социальные технологии. Все эти элементы тесно взаимосвязаны, взаимопроникают, взаимообогащают друг друга, конвергируют и значительно ускоряют темпы эволюции человека и общества на современном этапе. NBICS цивилизация – это важнейший этап развития общества на пути к экзогуманитарной цивилизаци.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. – М.: Akademia, 2004. – С. 650–660.
2. Бехманн Г. Общество знания – краткий обзор теоретических поисков // Вопросы философии. – 2010. – № 2. – С. 113–126.
3. Биотехнология и общество. Сборник материалов форума «Биотехнология и общество», ассоциированное мероприятие II международного конгресса «ЕвразияБио», 12 апреля 2010 г. Москва.– М.: Когито-Центр, 2010. – 159 с.
4. Дєнєжніков С.С. Індустрія hi-hume – технологій – до абрисів трансгуманістичного майбутнього // Філософія науки: традиції та інновації. – 20014. – № 2 (10). – С. 150–160.
5. Жукова Е.А. Профессионализм в сфере Hi-Hune // Высшее образование в России . – 2007. – № 8. – С. 117–118.
6. Коваль Т.И. «Геном человека»: эффекты и противоречия // Биотехнология и общество. Сборник материалов форума «Биотехнология и общество», ассоциированное мероприятие II международного конгресса «ЕвразияБио», 12 апреля 2010 г. Москва. – М.: Когито-Центр, 2010. – С. 76–78.
7. Медушевский А. Н. Когнитивно-информационная теория как новая философская парадигма гуманитарного познания // Вопросы философии. – 2009. – № 10. – С. 70–92.
8. Моисеев Н. Н. Быть или не быть человечеству? – М.: Мысль, 2000. – С. 23–147.
9. Нариньяни А.С. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями: новый человек ближайшего будущего // Вопросы философии. – 2008. –

№ 4. – С. 3–17.
10. Рыбалкина М. Нанотехнологии для всех. – М.: Nanonewnet.ru, 2005. – 444 с.
11. Сумченко С.В. Наукомістке майбутнє планетарної цивілізації: філософсько – методологічний аналіз. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. – 200 с.
12. Тоффлер А. Третья волна. – М.: АСТ, 2004. – С. 7–20.
13. Турчин А.В. Футурология. XX1 век: бессмертие или глобальная катастрофа? / А.В. Турчин, М.А.Бахтин. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. – 263 с.
14. Федотова В.Г. Информационное общество. – М.: Канон+, 2009. – С. 310–311.
15. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. Последствия биотехнологической революции. – М.: АСТ, 2008. – 349 с.
16. Цикин В.А. Философский дискурс феномена конвергенции супертехнологий в обществе риска. – Сумы: МакДен, 2012. – 264 с.
17. Цикин В.А. Философская интерпретация NBICS цивилизации. – Сумы: ФЛП Цёма С.П., 2016. - 240 с.
18. Цикин В.А., Наумкина Е.А. Философия образования: постнеклассический подход. – Сумы.: СумДПУ, 2009 – 232 с.

REFERENCES

1. Bell D. The future post-industrial society. - M.: Akademia, 2004. - P. 650-660.
2. Bekhman G. Knowledge Society - a brief review of theoretical research // Issues of Philosophy. - 2010. - No. 2. - P. 113-126.
3. Biotechnology and society. Collection of materials of the forum "Biotechnology and Society", the associated event of the II International Congress "EurasiaBio", April 12, 2010 Moscow: Kogito-Center, 2010. - P. 76-78.
4. Denezinkov S.S. The hi-hume industry - technology - to the transmissions of the transhumanist future // Philosophy of science: traditions and innovations. - 2014. - No. 2 (10). - P. 150-160.
5. Zhukova E.A. Professionalism in Hi-Hune // Higher Education in Russia. - 2007. - No. 8. - P. 117-118.
6. Koval T.I. "Human Genome": Effects and Contradictions // Biotechnology and society. Collection of materials of the forum "Biotechnology and Society", the associated event of the II International Congress "EurasiaBio", April 12, 2010 Moscow. - Moscow: Kogito-Center, 2010. - P. 76-78.

7. Medushevsky A.N. Cognitive-informational theory as a new philosophical paradigm of humanitarian cognition // Issues of Philosophy. - 2009. - No. 10. - P. 70-92.
8. Moiseev N. N. To be or not to be humanity? - M .: Thought, 2000. PP. 23-147.
9. Narinyani A.S. Between evolution and superhigh technologies: a new man of the near future // Issues of Philosophy. - 2008. - No. 4. - P. 3-17.
10. Rybalkina M. Nanotechnology for all. - M .: Nanonewnet.ru, 2005. - 444 p.
11. Sumchenko S.V. The future of planetary civilization is scientifically focused: philosophical and methodological analysis. - Sumy: FOP Tsyoma S.P., 2017. - 200 p.
12. Toffler A. The Third Wave. - Moscow: AST, 2004. - P. 7-20.
13. Turchin A.V. Futurology. XXI century: immortality or global catastrophe? / A.V. Turchin, MA Bakhtin. - Moscow: BINOM. Laboratory of Knowledge, 2013. - 263 p.
14. Fedotova V.G. Information society. - M .: Canon +, 2009. - PP. 310-311.
15. Fukuyama F. Our posthuman future. Consequences of the biotechnological revolution. - Moscow: AST, 2008. - 349 p.
16. Tsikin V.A. Philosophical discourse of the phenomenon of convergence of super technologies in a risk society. - Sumy: McDen, 2012. - 264 p.
17. Tsikin V.A. Philosophical interpretation of NBICS civilization. - Sumy: FLP Tsoma SP, 2016. - 240 p.
18. Tsikin V.A., Naumkina E.A. Philosophy of Education: Post-Nonclassical Approach. - Sumy .: SumPU, 2009 - 232 p.

АНОТАЦІЯ

Цикін В.О. Філософський дискурс феномена НБІКС-цивілізації

У даній статті особливий акцент зроблений на розкритті сутнісних характеристик NBICS цивілізації, що формується. Автор зосередив увагу на таких елементах: N - це нано, новий підхід до створення матеріалів «під замовлення» шляхом атомно-молекулярного конструювання; B - це біо, що дозволить вводити в конструювання неорганічних матеріалів біологічну частину і, таким чином, отримувати гібридні матеріали; I - інформаційно-комунікативні технології - вони мають величезний вплив на розвиток людства людства; C - це когнітивні технології, засновані на вивченні свідомості, пізнання, розумового процесу, поведінки живих істот і людини; S - соціогуманітарні технології - це сучасні технології маніпуляції свідомістю, вони дозволяють руйнувати в людині реальне знання і замінювати його штучно сконструйованим. Всі ці елементи взаємодіють, взаємо-обумовлюють один одного і визначають зміст нового етапу в розвитку NBICS цивілізації.

Ключові слова: *цивілізація, нанонауки, біонауки, генна інженерія, трансгуманізм, інформаційно-комунікативні технології, когнітивні науки, конвергенція, хай-тек.*

SUMMARY

Tsikin V.O. Philosophical discourse of the phenomenon of the NBICS civilization

In this article, a special emphasis is placed on disclosing the essential characteristics of the emerging NBICS civilization. The author focused on such elements: N is a nano, a new approach to creating materials "on demand" by atomic-molecular design; B is a bio that will allow us to introduce the biological part into the design of inorganic materials and, thus, to obtain hybrid materials; I - information and communication technologies - they have a huge impact on the development of humanity; C is a cognitive technology based on the study of consciousness, cognition, thought process, behavior of living beings and humans; S - social and humanitarian technologies which are modern technologies of consciousness manipulation, they allow to destroy real knowledge in a person and replace it with an artificially constructed one. All these elements interact, mutually refer to each other and determine the content of a new stage in the development of NBICS civilization.

Key-words: *civilization, nanoscience, bioscience, genetic engineering, transhumanism, information and communication technologies, cognitive sciences, convergence, high-tech.*

УДК 141.7

И. А. Снегирев
Сумской государственный педагогический
университет имени А. С. Макаренко

АТТРАКТОРЫ НЕЛИНЕЙНОГО РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМ: ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье автор осуществляет попытку философской рефлексии основных факторов нелинейного развития социальных систем, как в ретроспективном, так и в перспективном аспектах. В этом контексте выделяются аттракторы развития общества, основными среди которых являются: технологический, демографический, рост социальной сложности и другие.

Делается вывод о том, что одним из основных элементов содержания культурного развития социальных систем является непрерывное повышение ценности всех энергетических процессов. Конкуренция между механизмами социальной манипуляции и индивидуальной устойчивости формирует один

из основных источников нелинейного развития социальных систем: фактором индивидуальной независимости становится когнитивная сложность, а управление более сложным субъектом требует более совершенных приёмов.

Ключевые слова: *технология, виртуализация, техно-гуманитарный баланс, когнитивная сложность, демографический рост.*

Нелинейное развитие социальных систем в историческом аспекте было обусловлено взаимодействием многих факторов, которые, в свою очередь, определяют аттракторно-векторный характер динамики эволюции. Наряду с ростом инструментального опосредования (технологической мощи) обозначим и другие изменения, которые можно выделить при осмыслении социальных систем в ретроспективном аспекте и отражающиеся также в количественных показателях.

Как и почему происходил рост степени опосредования и алгоритмизации, что в историческом аспекте можно назвать технологией? Какие духовные, психологические и социальные факторы обусловили рост этой сложности. Почему при росте убойных технологий человечеству все же удалось не сорваться в пропасть глобального уничтожения и какие механизмы сдерживания лежат в основе этого процесса? На эти и другие вопросы мы постараемся ответить в этой статье.

Итак, увеличение технологической мощи. Если мускульная сила человека оставалась в пределах одного порядка, то способность концентрировать и целенаправленно использовать энергию внешнего мира последовательно возрастала. Вероятно, первым обратил внимание на данный вектор эволюции в 1880 году российский учёный С. А. Подолинский [13]. В начале XX века немецкий физик В. Ф. Оствальд доказывал, что содержанием культурного развития является «непрерывное повышение ценности всех энергетических процессов» [11, 64]. Позже американский антрополог Л. Уайт [17] построил на энергетическом основании теорию культурного прогресса.

Далее будет показано, что сам по себе энергетический рост недостаточен в качестве «объективного критерия» прогрессивных изменений, поскольку растущая мощь технологий чревата саморазрушительными эффектами и многократно становилась преддверьем социального обвала. Тем более что в большинстве случаев по вектору энергетической эффективности лидировало боевое оружие, так что, согласно расчётам военных специалистов, различие между каменным топором и ядерной боеголовкой достигает 12-13 порядков величины.

Следующим фактором, детерминирующим нелинейных характер развития социальных систем является демографический рост. Несмотря на усиливавшуюся мощь и разнообразие средств взаимного истребления, войны, эпидемии, кризисы и катастрофы, население Земли множилось. Правда, на

любой выделенной территории фиксируются временные сокращения численности. Возможно, имели место и случаи глобальной депопуляции – например, предполагается, что численность населения планеты сократилась при обострении верхнепалеолитического кризиса. Тем не менее в долгосрочной ретроспективе все историко-демографические таблицы демонстрируют отчётливую тенденцию роста. Эта тенденция столь последовательна, что группой математиков разработана модель, отражающая её на протяжении миллиона лет [6].

Сегодня численность людей превышает численность диких животных, сравнимых с человеком по размерам тела и по типу питания, на 5 порядков (в 100 тысяч раз). Соответственно этому увеличивалась плотность населения, что также фиксируется историографическими и археологическими исследованиями.

К факторам интенсифицирующим неоднородности внутренней структуры социальных систем на протяжении истории необходимо также отнести рост организационной сложности.

Стадо ранних гоминидов, племя верхнего палеолита, племенной союз неолита, полисы древности, империя колониальной эпохи, континентальные политико-экономические структуры и зачатки мирового сообщества – вехи на том пути, которые можно обозначить как расширяющийся порядок человеческого сотрудничества. Разработана математическая модель, отражающая положительную зависимость между численностью населения и сложностью организации [21].

Но и до появления специальных моделей социологам было известно, что численность группы сильно коррелирует со сложностью и нелинейностью развития: крупные образования, не обеспеченные достаточно сложной структурой, становятся неустойчивыми и склонными и размыванию внутренних неоднородностей Поэтому, если в палеолите существовали группы числом от 5 до 80 человек, то в 1500 году уже 20% людей жили в государствах, а к концу XX века вне государственных образований оставался мизерный процент людей [23, 67].

Расширение и усложнение «человеческой сети» как общий вектор социальной истории на протяжении тысячелетий обстоятельно исследован в монографии [24]. Авторами показано, как эта тенденция обусловила последовательный рост энергетической мощи (в том числе и развертывание технологического потенциала) общества и превращение человеческой деятельности в планетарный фактор.

Рост внутреннего разнообразия дополнялся ростом межкультурного разнообразия. Археологи и антропологи обращают внимание на то, что, например, культуры определенных регионов шелльской эпохи Европы, Южной Африки и Индостана технологически практически идентичны, тогда как культура Мустье (на значительно меньшей территории) представлена

множеством локальных вариаций, а культуры верхнего палеолита в ещё большей степени отличны друг от друга, чем культуры среднего палеолита. В неолите и после него разделение труда и нарастающее внутреннее разнообразие социумов последовательно сокращали вероятность сходства между культурами. Но ещё раньше «дифференциация категорий и типов каменного инвентаря… хорошо прослеживается во всех регионах и культурах» [3, 256].

Иначе говоря, по мере удаления в прошлое мы обнаруживаем всё большее сходство региональных культур – как по технологии, так и по характеру мышления, деятельности и организации, – хотя в среднем и нижнем палеолите их носители могли анатомически различаться между собой значительнее, чем современные человеческие расы.

Исследователями подмечено ещё одно характерное обстоятельство [9]. Чем примитивнее культуры и чем менее существенно различие между ними, тем выше чувствительность к минимальным различиям, способная возбудить взаимную ненависть. В Новое время люди, прежде всего европейцы, стали замечать и осознавать наличие глобальных взаимосвязей, сами связи углубились и расширились, и возобладала иллюзия, будто только теперь человечество превращается в единую систему. Но факты свидетельствуют об ином: культурные коды изначально были сходными, а их расхождение – типичный процесс диверсификации эволюционирующей системы.

Сильным аргументом служит последовательное сжатие исторического времени, интервалы которого укорачивались в геометрической прогрессии. Важно отметить, что усложнение социальной системы и рост технологической мощи охватывали и социоприродные связи, создавая все более вероятностный характер функционирования и развития системы биосоциогенеза: общество не просто адаптировалось к природным ландшафтам, но перестраивало их соответственно собственным потребностям, представлениям и эстетическим вкусам.

Таким образом, естественные (дикие) биоценозы превращались в антропоценозы, в которых возрастала роль человеческого сознания как фактора продуктивной и контрпродуктивной (кризисогенной) регуляции. Такое взаимодействие несло в себе, как негентропийный потенциал, так и рассеивающую энтропию. Это обстоятельство – Э. Леруа, П. Тейяр де Шарден, В.И. Вернадский и ряд других учёных представили его как «превращение биосферы в ноосферу.

При выделении векторов исторического развития весьма существенно обстоятельство, которое демонстрирует несостоятельность евроцентрических предубеждений, которые, по сути, являются примером линейных концепций и прогнозов. А именно, обитаемые регионы планеты не только развивались (с разной скоростью) в одном и том же направлении, но и попеременно оказывались впереди. Был сформулирован «закон перерывов прогресса»:

каждая страна-пионер новой, более продвинутой фазы цивилизации достигает предела, за которым развитие затруднено, и дальнейшие шаги осуществляются на новой территории [2, 238-244].

Так, 50 тыс. лет назад лидерство в развитии технологий принадлежало Восточной Африке. От 40 до 25 тыс. лет назад в Австралии впервые изобрели каменные орудия с полированным лезвием и рукояткой (что в других регионах считается признаком неолита), а также средства передвижения по воде. Передняя Азия и Закавказье были в числе инициаторов неолитической революции и, тысячелетия спустя, производства железа. В Северной Африке и в Месопотамии появились гончарное дело, стеклоделие и ткачество. Долгое время ведущим производителем технологий был Китай. В первой половине II тысячелетия глобальное значение имели производственные, военные и интеллектуальные технологии арабов… Только Америка никогда раньше не играла лидирующей роли, но и эта «несправедливость» была устранена в XX веке. Даймонд [23, 95] отмечает, что с 8500 года до н.э. по 1450 год н.э. Европа оставалась аутсайдером Евразии (за исключением государств античности).

Бесспорно, «не будь (европейской) колониальной экспансии, все страны Востока находились бы сегодня практически на уровне едва ли не XV века» [4,107]. Но вот встречный вопрос: в какой эпохе пребывала бы теперь Западная Европа, если бы в VIII – XIV веках она не стала объектом арабских завоеваний? Арабы, ассимилировавшие и развившие передовые культуры Северной Африки, принесли с собой элементы того самого мышления, которое принято называть Западным, и спасали от католической церкви античные реликвии, более близкие им, чем средневековым европейцам, мало осведомлённым о культуре античности. Предки нынешних испанцев, итальянцев, французов и немцев, сопротивляясь арабским завоеваниям, героически отстаивали свой традиционный образ жизни. При знакомстве с перипетиями тогдашних событий напрашивается парадоксальный вывод, весьма поучительный для тех, кто склонен, согласно Нововременной традиции, считать «Запад» синонимом прогресса: на рубеже I и II тысячелетий народы Западной Европы выступали по отношению к африканским «маврам» в роли отсталых туземцев…

Имеются многочисленные примеры того, как технологии, а также формы мышления и социальной организации возникали более или менее независимо в различных регионах, причём это могло происходить почти одновременно или со значительной отсрочкой. Считается, например, что неолитическая революция произошла более или менее независимо в семи регионах Земли; города появились самостоятельно в шести точках Старого Света и в двух точках Америки по довольно схожим сценариям и с похожими последствиями. Когда европейцы вплотную столкнулись с американскими цивилизациями, всё увиденное так мало походило на прежние сообщения путешественников, прибывавших из Китая, Индии или Ближнего Востока, что завязался долгий спор о том, являются ли коренные жители Нового Света человеческими

существами. Только в 1537 году папской буллой было зафиксировано: американские аборигены – не фауна, а население, и среди них можно распространять Христову веру. Но, как показывает исторический анализ, даже при таком несходстве форм социальные процессы на обоих континентах Америки развивались по тем же векторам, что в Евразии и в Северной Африке; коренные американцы пережили с отсрочкой во времени неолитическую революцию и революцию городов и приближались к осевому времени.

Археологические открытия 40-х годов XX века в Месоамерике и в Перу продемонстрировали удивительную параллельность макроисторических тенденций в Старом и в Новом Свете и, по свидетельству Р. Карнейро, именно они стимулировали очередной всплеск интереса к нелинейному социальному эволюционизму.

Перечисленные три вектора выведены в качестве «эмпирического обобщения». Они подкрепляются таким объёмом фактического материала, что разночтения возможны только по поводу деталей, формулировок или способов спецификации параметров. Радикальные же возражения оппонентов сводятся к оценочным суждениям: «хорошо» или «плохо» то, что технологический потенциал, численность человеческого населения Земли и сложность социальных систем исторически возрастали? Но это возражение не по существу, так как до сих пор мы ограничивались констатацией. Следующие три вектора не столь очевидны, а потому требуют более детальных обоснований. И по мере их изучения мы убедимся, что рост инструментальных возможностей, количества (и плотности) населения и социальной сложности – тенденции, несущие в себе неявно выраженный, но совершенно необходимый этический компонент. Стоит также предварительно заметить, что все выделенные здесь и далее векторы реализовались в нелинейном ускоряющемся режиме, и только по одному из них – демографический рост – в самые последние десятилетия фиксируется относительное замедление. Из этого часто делают вывод о грядущей стабилизации и даже последующем сокращении населения Земли. При этом безусловно принимается, что через полвека механизмы человеческого воспроизводства, а значит сами демографические понятия и критерии будут в точности соответствовать нынешним, а скорость прогресса технологий будет все также соответствовать линейному закону Мура.

Анализируя нелинейное развитие общества в контексте развития технологий и наукоемких технологий в частности, невозможно не остановиться на корреляции информационных потоков и эволюции интеллекта, если последняя вообще имеет место в ходе мировой истории. Именно диалектику информации и интеллекта, по нашему мнению, имеет смысл выделить в четвертый системообразующий фактор развития социальных систем.

Интеллектуальное развитие человека на протяжении истории – один из тех тезисов, которые вызывают особое неприятие адептов постмодернизма и фундаментализма, объединяя эти враждебные друг другу мировоззрения в

оппозиции эволюционной идее. Постмодернисты убеждены в равноценности культур безотносительно к их историческому опыту, а фундаменталисты усматривают в истории уход от исконных ценностей и настаивают (подчас весьма агрессивно) на возвращении к светлому прошлому. Но те и другие готовы обвинить эволюционистов во всех грехах и как минимум – в отсутствии «политкорректности».

В ряде случаев такие рассуждения действительно приобретали расистский привкус «социал-дарвинизма». Сам Ч. Дарвин [5, 266] не удержался от замечания, что по закону естественного отбора «цивилизованные человеческие расы почти наверное уничтожат и вытеснят в целом мире дикие расы» (подразумевая под первыми «кавказское племя», т.е. европеоидов, а под вторыми – негров, австралийцев и т.д.).

Впрочем, до тех пор, пока речь идёт об обществе в целом, информационный параметр развития никем не оспаривается. Это неизбежный спутник и условие возрастающей сложности структур, развития технологий. В этом контексте следует отметить, что эволюция средств культурной коммуникации (безусловно, мы можем их назвать технологиями) началась уже в нижнем палеолите: точкой отсчёта можно считать первые стандартизированные орудия и использование огня. С тех пор материальные продукты деятельности несли в себе знаковую нагрузку, так что диверсификация орудий была одновременно и умножением информационных каналов.

На каком-то этапе (пока достоверно не установленном) совершенствование материальных каналов смысловой информации и, вероятно, жестикуляторные средства были дополнены становлением звуковой речи. Очередным прорывом в развитии коммуникативных средств и ритуальных практик стали отчётливые двухмерные изображения на скалах и на стенах пещер в верхнем палеолите. В последующем возникновение и развитие письменности, материальных носителей и технических средств делали общество всё более «прозрачным» и информационно насыщенным, и социальное развитие по этому вектору, как и по всем прочим, происходило в режиме ускорения, достигнув чрезвычайной интенсивности в последние десятилетия.

Одним из примеров фиксации негэнтропийного аспекта развития технологий является то как нынешние поколения становятся свидетелями раскрытия преступлений благодаря камерам видеонаблюдения, сотовые телефоны быстро превращают бытовые безобразия в тему публичного обсуждения, а политические планы попадают на экраны мониторов раньше, чем успевают оформиться.

Выявлен и ряд диалектических парадоксов, связанных с развитием коммуникационных средств. Один из парадоксов подсказан кибернетической моделью коммуникации [10, 286], а также теорией контрсуггестии.

Б.Ф. Поршнев [14] обратил внимание на то, что в дальнейшем выльется в одну из ключевых проблем XXI века – противоречие между напором технологий манипуляция сознания и устойчивостью когнитивной сложности отдельно взятого социального субъекта. К вопросу о когнитивной сложности мы еще вернемся. Пока же, следует отметить, что Поршнев зафиксировал корреляцию между появлением речи и возникновением возможности внушения (суггестии) через речь. Это придавало статус потенциальной жертвы человеку и подвергало опасности его жизнь: подчиняясь внешней воле, индивид мог действовать в прямом противоречии с собственными потребностями. Для сохранения жизнеспособности требовался механизм сопротивления внушающему воздействию (контрсуггестия), а культура, со своей стороны, вырабатывала средства преодоления сопротивления – контрсуггестии.

Именно конкуренция между механизмами социальной манипуляции и индивидуальной устойчивости составляет, по Поршневу, содержательную интригу человеческой истории: фактором индивидуальной независимости, как уже было сказано, становится когнитивная сложность, а управление более сложным субъектом требует более совершенных технологических приемов.

В рамках нашей темы необходимо отметить, что совершенствование информационных технологий имело двоякие интеллектуальные последствия. Новый информационно-технологический канал каждый раз вызывал иллюзию непререкаемой достоверности, в результате чего на первых порах его суггестивный потенциал преобладал над собственно информационным. Со временем, однако, аудитория вырабатывала иммунитет, и манипуляторам приходилось совершенствовать приёмы достижения коммуникативных целей – только после этого информационная технология по-настоящему становилась средством интеллектуального обогащения.

Тот же эффект культурно-психологической притирки проявляется в эволюции отношений человека с производственными и с боевыми технологиями – благодаря ему социальная система справлялось с эндо-экзогенными кризисами и обуздывала неуклонно возраставшую инструментальную мощь.

Не случайно, что распространение (и чтение вслух) писаных текстов обеспечило утверждение «линейного» мышления и «книжных» религий, апеллирующих к слепой вере и подчинению власти. Дальнейшие прорывы в сфере информационных технологий – начиная с изобретения печатного станка (в Европе) – происходили на фоне забрезжившей и укреплявшейся идеи развития «от тьмы к свету».

Появление регулярной прессы, радио, телевидения каждый раз вызывало надежды на то, что теперь ложь и закулисная политика уйдут в прошлое. Между тем новое средство быстро осваивалось манипуляторами; только после того как массовая аудитория вырабатывала критическую установку к воздействиям данного канала, в полной мере раскрывался его позитивный

потенциал. 2011 год ознаменовался очередным глобальным прорывом: интернет, размывший границы между массовой и межличностной коммуникацией (слухи и т.д.) превзошёл по влиянию телевидение. Но, как видим, новый канал связи продолжает историческую тенденцию; вероятно, по мере того как публика будет освобождаться от гипноза иллюзорной непосредственности и конфиденциальности манипулятивные эффекты отойдут на задний план и интернет останется фактором возрастающей транспарентности общественного бытия.

С этим связан ещё один парадокс: индивид, вовлекаясь в множащееся разнообразие информационных каналов, социальных контактов и ролевых зависимостей, становился менее зависимым от каждого отдельного влияния и обретал всё большую интеллектуальную автономию.

Многообразный материал, накопленный в естественной и гуманитарной науке, уже позволяет без гнева и пристрастия разобраться в том, насколько состоятелен нелинейно-эволюционный подход к сфере человеческого интеллекта. Прежде всего, спекуляции расистского толка связывают интеллектуальные качества человека с анатомическими особенностями. Между тем в антропологии показано, что даже на дочеловеческих стадиях развития гоминидов эта зависимость не столь однозначна, как прежде полагали.

Так, несколько десятилетий тому назад преобладало стремление жёстко связывать эволюцию интеллекта с увеличением головного мозга. В последующем выяснилось, что величина черепной коробки, особенно на поздних стадиях эволюции, не играла фатальной роли. У классических европейских неандертальцев объём черепа был в среднем больше, чем у кроманьонцев и у современных людей. У Homo erectus (архантропов) средняя величина мозга (700 – 1200 куб. см) уступает нормальным неоантропам (1000 – 1900 куб. см), но очевидно, что это не касается предельных значений. Как указано в хрестоматиях, мозг французского писателя-интеллектуала Анатоля Франса (1017 куб. см) уступал в объёме «головастому» питекантропу. Очевидно, что различие между видами гоминид определяется не столько количеством, сколько «способами упаковки» мозговой ткани.

Добавим, что на поздней стадии антропогенеза эффективное развитие мозга, т.е. такое, которое позволяло выжить в борьбе с конкурентами, сопровождалось усилением зон абстрактного мышления; иной путь эволюции – монотонное наращивание массы мозгового вещества – оказался менее продуктивным и потому, в конечном счете, гибельным. В частности, в мозгу кроманьонцев речевые зоны были развиты лучше, чем у их смертельных врагов – палеоантропов. Перестройка нейронных структур в пользу второй сигнальной системы не могла не снижать интенсивность чувственного восприятия, повышая, соответственно, степень его опосредованности.

Изменение массы и особенно структуры головного мозга археологически представлено также эволюцией технологий и способов жизнедеятельности.

Вместе с тем лонгитюдные исследования на репрезентативных статистических выборках показали, что средний коэффициент интеллектуальности во всех включённых странах последовательно возрастал на протяжении второй половины XX века. Согласно одному из исследований, если бы американские дети в 1932 году проходили IQ тестирование по нормативам 1997 года, их средний показатель составил бы не 100, а 80, т.е. развитие половины из них можно было бы считать граничащим с умственной отсталостью [25].

Распространение наукоемких технологий и превращение науки в одну из доминирующих производительных сил XX века, обеспечившие радикальное сокращение детской смертности, действительно могло служить фактором «статистической интеллектуализации», поскольку естественный отбор отсеивал прежде всего организмы с ослабленной жизнеспособностью, так что при отрицательной корреляции между биологической жизнестойкостью и тонкостью нервной организации дети с лучшими мозговыми задатками имели меньше шансов выжить. Но ещё более существенную роль играют расширение и уплотнение информационных сетей, а соответственно, умножение и диверсификация социальных связей индивида. Тем не менее биологи, этологи и зоопсихологи изучают филогенез интеллектуальности и выстраивают иерархию видов животных по их способности к прогнозированию, планированию, ориентации в нестандартной обстановке и обучению, развитие которых демонстрирует возрастающую сложность и автономность психического отражения.

Предпосылкой усложнения социальной организации становилась способность носителей культуры более масштабно отражать отсроченную связь причин со следствиями, действия с вознаграждением-наказанием, «держать цель», контролировать эмоции, планомерно осуществлять долгосрочную программу, а также идентифицировать себя с более обширными социальными группами. В свою очередь, усложнившаяся социальная структура делает обыденной нормой способность предвосхищать отдалённые последствия и ориентироваться на них, перестраивая соответственно возросшему масштабу отражения ценности, мотивы и практические предпочтения.

Многолетние исследования психологов, принадлежащих к культурно-исторической школе Л. С. Выготского, показывают, что механизмы отражения эволюционировали в сторону возрастающего орудийного и знакового опосредования [8, 148]. В других научных школах собраны факты, демонстрирующие вторичные проявления этой исторической тенденции: внутренне усложняясь, психика, как всякая система, становилась более устойчивой по отношению к непосредственным факторам внешней среды.

Наблюдения такого рода обобщены в форме социогенетического закона: подобно тому, как человеческий плод в утробе воспроизводит стадии биологической эволюции (биогенетический закон), постнатальный онтогенез повторяет предыдущее развитие культуры.

Так вырисовывается ещё один, четвёртый вектор исторической эволюции – рост социального и индивидуального интеллекта. При этом, во избежание недоразумений, следует чётко различать такие философско-психологические понятия, как интеллектуальная способность, интеллектуальная активность и когнитивная сложность. Они используются психологами при сравнительной характеристике мышления ребёнка и взрослого, ученика и профессионала, средних носителей различных культур и т.д.

Между названными качествами имеются корреляции и зависимости (иначе не было бы ни индивидуального, ни исторического роста), но они не сводятся одно к другому. И различие между понятиями нагляднее всего иллюстрирует пример шахматной партии. Как показали специальные наблюдения, гроссмейстер выигрывает у разрядника не за счёт большей интеллектуальной активности и, возможно, не за счёт лучших способностей – молодой шахматист может со временем превзойти нынешнего соперника, – а за счёт того, что оперирует более крупными информационными блоками.

Укрупнение информационных блоков обеспечивается механизмами семантических связей, процедурами исторического наследования, свёртывания информации, вторичного упрощения, иерархического перекодирования и они реализуются, конечно, не только в развитии шахматного искусства, но и в любой профессиональной деятельности и в обыденном поведении. Если современный третьеклассник не научился пересказывать прочитанный про себя текст, его подозревают в умственной отсталости. Между тем первые личности, умевшие молча читать и понимать написанное, появились только в Греции VI – V веков до н.э. – изначально письмо предназначено исключительно для чтения вслух – и являлись уникумами. Мы не стали «умнее» или «талантливее», однако тысячелетия культурного опыта усилили интеллектуальную хватку, чего каждый из нас, как правило, не замечает и не ценит. Школьник, легко перемножающий в тетради трёхзначные числа, не подозревает о том, какие титанические усилия гениальных умов скрыты за каждым его привычным действием.

Впрочем, сегодня уже многие школьники настолько «облачены» в электронные доспехи новейших технологий, что навыки устного или письменного счёта уступают место технике обращения с «гаджетами». Так же и сеятель обычно не рефлектирует по поводу того, что брошенное в землю зерно когда-то даст всходы. Для сельскохозяйственной деятельности, заведомо более опосредованной, чем охота и собирательство, требуются, соответственно, более сложные когнитивные структуры.

Когнитивная сложность [19, 186] – величина, определяемая не только интуитивно или внешним наблюдением, но и опытным путем. Она выражает «размерность» семантического поля, т.е. количество независимых измерений, в которых субъект категоризует данную предметную область, либо степень дифференцированности, характерную для его мировосприятия вообще.

В.Ф. Петренко [12, 89], видный представитель культурноисторической школы в психологии, изучал методом построения семантических пространств оценки сказочных персонажей дошкольниками с различным интеллектуальным развитием. Например: одному ребёнку хороший Буратино видится по аналогии умным, послушным и т.д.; другой характеризует его как умного, доброго, но непослушного. Снежная Королева в восприятии первого ребёнка представляет собой «склейку» негативных характеристик, второй оценивает её как злую, жестокую, но красивую. В первом случае сознание одномерно, а во втором число независимых координат когнитивного образа возросло, что свидетельствует о лучшем интеллектуальном развитии.

При специальном изучении данного феномена обнаруживается, что, с одной стороны, когнитивная сложность – величина переменная; она положительно зависит от знакомства с данной предметной областью и отрицательно – от силы переживаемого эмоционального состояния. С другой стороны, она является относительно устойчивой характеристикой индивида и группы (культуры или субкультуры). Замечено, например, что субъект, обладающий высокой когнитивной сложностью, столкнувшись с диссонантной информацией по поводу периферийной для него предметной области, склонен к разрушению стереотипа и созданию объёмного образа, тогда как у когнитивно простого субъекта в аналогичной ситуации стереотип не разрушается, а только меняет знак: однозначно позитивное становится негативным и наоборот. Когнитивно сложные люди легче понимают чужие мотивы, они более терпимы и вместе с тем более независимы в суждениях.

Добавим, что сфера охвата информационных сетей неуклонно расширяется и качественно совершенствуется. К XX веку скорость передачи сигнала достигла скорости света. Вопрос о возможности превзойти максимум, установленный теорией относительности, в пределах земного шара неактуален. Поэтому за последние десятилетия интенсификация информационных связей обеспечивается двумя показателями:

- пропускной способностью каналов;
- их расширяющейся доступностью.

Ранний телеграф передавал отдельные фразы и был доступен грамотным жителям больших городов, а сегодня ноутбук с интернетом и сотовый телефон можно увидеть в руках горных пастухов от Африки до Южной Америки. Интенсивность информационного потока, определяемая как произведение трёх переменных – скорости, пропускной способности и доступности, – продолжает экспоненциально расти, а с нею растут интеллектуальные

возможности социальной системы и каждого отдельного человека. Вместе с тем эта тенденция ведёт к специфическому глобальному эффекту, который английский экономист Р. О'Брайен обозначил как конец географии [26].

Здесь мы вплотную приблизились к самому, на первый взгляд, обоснованному аргументу линейной методологии: с развитием инструментального интеллекта, и связанного с ним технологического прогресса люди разрушали изначальную гармонию отношений с природой и друг с другом, становились бездушными, склонными к насилию и разрушению. Так ли это? Существует ли некая объективная детерминация между развитием технологий как предметным отражением интеллектуального уровня и качеством человеческих отношений?

Впервые об этом заговорили мыслители осевого времени. Хотя суждения по этому поводу Сократа и Конфуция выглядят прямолинейными, подчас вызывающе элитарными и подвергались критике уже их современниками, они задали одно из стержневых направлений этической мысли. В XVII-XIX веках уверенность в том, что научный вектор с его технологическим потенциалом и интеллектуальное развитие влечёт за собой улучшение нравов, сделалась сердцевиной прогрессистского мировоззрения.

Соответственно, это убеждение господствовало в сознании европейцев начала XX века и казалось окончательно развенчанным через несколько десятилетий. На крах веры в интеллектульно-технологический прогресс повлияли мировые войны, повлекшие за собой десятки миллионов жертв в в первой половине XX века. Убеждение в том, что с ростом убойной мощи оружия и обострением конкуренции множились жертвы социального насилия, выглядит самоочевидным, и для его иллюстрации вольно или невольно подгонялись этнографические сведения. Вплоть до начала XXI века под картину исторически возраставшего насилия подвёрстывали эволюционные схемы и таблицы, заполнявшиеся удивительно тенденциозными числовыми выкладками [22]. Их авторы не задавали себе простой вопрос: как могли расти численность и особенно плотность населения при возраставшей насильственной смертности?

В том, что альтернативная точка зрения на историческую динамику насилия не исчезла в огне мировых войн, значительна заслуга философа и социолога Н. Элиаса [20]. Книга, переведённая в 1969 году с немецкого, произвела впечатление на англоязычных учёных. А в 2011 году вышла в свет монография С. Пинкера, где представлена развёрнутая картина сокращающегося насилия от каменного века до современности [27]. Несмотря на солидный объём, книга сразу стала бестселлером и, по свидетельству зарубежных коллег, многих побудила пересмотреть прежние взгляды на историческую тенденцию.

Вывод о зависимости качества моральной регуляции от интеллекта не вызывал особых возражений до тех пор, пока дело касалось индивидуального

роста (онтогенеза). Сегодня во многих западных странах мать, отшлёпавшая расшалившегося мальчишку, рискует попасть за это под суд, и соседи с готовностью выступают свидетелями обвинения. В 2006 году кандидат в президенты Чили от Гуманистической партии гневно клеймил на митинге рост политического насилия и в качестве примера, под одобрительные аплодисменты, указал на открытие в Сантьяго элитного университета, «куда принимают не всех желающих». Философы-постмодернисты уже склонны объявить насилием чуть не всякий художественный текст постольку, поскольку он нацелен на трансформацию картины мира. Наверное, прадеды усомнились бы в понимании родного языка, узнай они, что словом «насилие» можно назвать воспитание детей, убеждение и внушение, распространение идей, создание университета и даже непротивление злу…

До XX века в мире не существовало практических систем воспитания детей без телесных наказаний. «Сбережёшь розги – испортишь ребёнка», – внушали английские педагоги. В Западной Европе действовал ещё более страшный документ – «Молот ведьм», по которому привередливых жён, а то и просто красивых женщин (отвлекающих мужской пол от мыслей о Боге) жгли на кострах. А в Лондоне до сих пор не упразднён закон, запрещающий бить жену после 21:00, чтобы её вопли не мешали отдыхать соседям. Кроме физического насилия, о котором мы здесь преимущественно говорим, человек в традиционных культурах подвергался самым грубым формам насилия морально-психологического.

В Европе XIX века убить человека было уже труднее, однако, по свидетельству историков, вплоть до середины века публичные казни на площадях (смертью каралось 225 преступлений!) оставались любимым развлечением лондонской черни. Подчас и сами осуждённые (особенно женщины) относились к собственной казни как к спектаклю, тщательно продумывая детали, вплоть до платья и причёски (парика). Поведение на эшафоте Марии Стюарт (1587 год) или Шарлотты Корде (1793 год) надолго запечатлелись в памяти не только из-за неординарности героинь, но и потому, что завершились неожиданными эксцессами: отрывом отрубленной головы от парика в первом случае и позорной оплеухой по отрубленной голове палача Сансона – во втором.

Таким образом, показатели насильственной смертности в различных обществах, как и насилия вообще, не могут быть сопоставлены до тех пор, пока исследователь работает в парадигме традиционных школ исторической психологии, ориентированных на проникновение во внутренний дискурс изучаемой культуры или эпохи. Для проведения сопоставительных расчётов необходимо дополнить её нелинейной эволюционно-исторической методологией, которая предполагает выделение внешних критериев. При этом ключевое понятие, сконструированное в рамках современной системы ценностей и представлений, примеряется к культурам с иными внутренними

координатами. Правда, реконструировать представление об убийстве в современных культурах западного типа – тоже задача непростая, требующая критической рефлексии и чёткого обозначения критериев. Сразу вынесем за скобки действия, обернувшиеся гибелью людей, которая не входила в намерения субъекта: дорожные, техногенные аварии и т.д. Катастрофы, вызванные неумеренным применением технологий (охоты, войны, земледелия и т.д.), имеют многотысячелетнюю историю, причём в относительном выражении человеческие и хозяйственные потери от техногенных катастроф в современном мире, по крайней мере, не превышают соответствующих показателей для прежних эпох. Например, в расчёте на единицу производимой энергии атомная электростанция безопаснее, чем традиционная «русская печь», которая регулярно вызывала пожары, уничтожавшие целые деревни.

Как же выглядит родной для нас, суровый и многоликий век по сравнению с прежними эпохами? Исследование этого вопроса строится на сопоставлении архивных, мемуарных, археологических и этнографических свидетельств – там и настолько, где и насколько это возможно. Данные неполны и часто противоречивы. Например, числа военных потерь, в соответствии с культурной и политической конъюнктурой, приуменьшаются или преувеличиваются. К тому же часто критерии для оценки военных потерь изменчивы; не всегда ясно, идёт ли речь обо всех погибших или только о крупных воинах и т.д.

Исторические сопоставления внутри отдельного региона не показывают ничего кроме бессистемных и не поддающихся осмыслению флуктуаций. Это наглядно продемонстрировала классическая книга П.А. Сорокина [15], значительная часть которой посвящена сравнительному исследованию военных потерь в античной Европе и в Европе последних веков.

Сопоставление глобальных показателей ещё более трудоёмко, но оно выявляет определённую динамику. Так, в XX веке Европа дала 65-70% военных потерь всей планеты, тогда как XIX век выглядит почти идиллически. Идиллия, однако, разрушается, если рассматривать человечество в целом. По Б.Ц. Урланису [18], во всех колониальных войнах XIX века погибли 106.000 европейских солдат и миллионы туземцев, общее число которых трудно поддаётся счёту. Есть основания полагать, что даже по абсолютному числу необратимых потерь в вооружённых конфликтах XIX век не уступает XX веку, а по относительным показателям превосходит его в разы. Чрезвычайно велик, например, разнобой по поводу числа жертв Опиумных войн и Тайпинского восстания в Китае, но, если отбросить крайние оценки, они могли составить от 60 до 100 млн. человек.

Кровопролитные войны происходили и в других регионах Азии, Африки, Австралии, Северной и Южной Америки, причём в ряде случаев осуществлялся неприкрытый геноцид коренного населения, когда «война» перетекала в «репрессии» и просто в расправы над неспособными к адекватному сопротивлению этносами. По масштабу человеческих жертв уничтожение

«диких рас» и «реакционных народов» не уступает концлагерям и газовым камерам. Последние были изобретены в XX веке как раз для того, чтобы скрывать зверства тоталитарных режимов, но прежде такая «стыдливость» не требовалась, коль скоро геноцид объявляли «естественным законом эволюции» и даже веянием «прогресса».

На этом фоне 5.5 млн. европейских военных потерь в XIX веке едва ли превысили 5 – 7% мировых потерь. По всей видимости, ниже, чем в любую из прежних эпох, был в XX веке и процент бытовых жертв. Суждения же о нём как апофеозе жестокости основаны на антропологически и социологически некорректных посылах. Во-первых, к последнему столетию примеряются гораздо более высокие гуманистические стандарты, чем к прежним эпохам. Во-вторых, относительные критерии подменяются абсолютными, причём выпячиваются жертвы военного и политического насилия и игнорируется динамика бытовых жертв. В-третьих, сохраняется инерция евроцентрического мышления: страданиям европейцев придаётся больший вес, нежели страданиям всех прочих людей. Кроме того, в-четвёртых, эта историческая близорукость демонстрирует, что даже профессиональные учёные подвержены характерной иллюзии, которая экспериментально выявлена в когнитивной психологии и названа эвристикой доступности: распространённость явления оценивается тем выше, чем легче вспомнить подходящие примеры.

Оценивая эти наблюдения и расчётные результаты, следует иметь в виду, что с последовательным ростом разрушительной мощи технологий и демографической плотности взаимные убийства облегчались не только инструментально, но и психологически – в частности, благодаря увеличению необходимой и достаточной для этого дистанции, минимизации физического усилия, возможности одновременного поражения массы людей и т.д. Но по мере того как убийства становились легче осуществимыми, действительный коэффициент насильственной смертности исторически последовательно сокращался.

Такое парадоксальное сочетание фактов позволяет выделить пятый вектор социальной эволюции: совершенствование культурно-психологических средств ограничения физического насилия. Последнюю тенденцию отличает ещё более выраженная нелинейность – она издревле перемежалась всплесками смертоносного насилия даже на глобальном уровне, – причём социально-историческое развитие по вектору ограничения насилия, как и по четырём предыдущим, происходит в режиме гиперболического ускорения.

Возникает закономерный вопрос: каким образом обществу до сих пор удавалось адаптироваться к неуклонно возраставшим технологическим угрозам? Чем же объяснить снижение показателей насильственной смертности по мере того как потенциальные возможности насилия возрастали? Может

быть, люди становились со временем «менее агрессивными»? Или более приверженными моральным требованиям?

Оба эти простые предположения не выдерживают критики. При описании социально-политических или «цивилизационных» циклов удаётся проследить, как массы, охваченные «пассионарной» идеологией – новым религиозным, национальным, расовым или классовым просветлением – демонстрировали всплеск экспансионистских устремлений. На следующих стадиях мотивационная энергетика постепенно угасала, что часто приводило к растворению сообщества (партии, сословия, этнической, конфессиональной группы). Ниже мы покажем, что всплеск экологической или геополитической агрессии во многих случаях провоцировался внутренней разбалансировкой социума, оборачиваясь катастрофическими последствиями. Но неизвестны какие-либо независимые данные, позволяющие говорить о снижении уровня агрессивности людей как о долгосрочном историческом векторе. Исходя из косвенных эмпирических свидетельств, более правдоподобно обратное предположение.

Наблюдения в естественных и в лабораторных условиях показывают, что у млекопитающих концентрация особей одного вида повышает уровень агрессивности. При переполнении экологической ниши могут атрофироваться торможение внутривидовой агрессии, родительский инстинкт и даже инстинкт самосохранения. Последнее проявляется массовыми самоубийствами: киты и дельфины выбрасываются на берег, а сухопутные животные тонут в водоёмах («феномен леммингов»). Человек в полной мере унаследовал природную агрессивность животных предков. Специальные эксперименты, давно вошедшие в психологические хрестоматии, демонстрируют, как способны высвобождаться подавленные импульсы агрессии в соответствующих ролевых контекстах. При этом веками возраставшая демографическая плотность усиливала фрустрационный фактор, сгущая естественный фон агрессивности, на который накладывалось развитие убойных технологий, повышавших эффект физического усилия и тем самым снижающих порог мотивации, необходимой и достаточной для массовых расправ внутри сообщества.

Вместе с тем удалённость потенциальных жертв, возможное отсутствие телесного, зрительного и слухового контакта облегчали перенос агрессии на внешние сообщества. С учётом этих обстоятельств уменьшающиеся показатели смертоносного насилия выглядят ещё более загадочным фактом. Сомнительно и предположение о возраставшей приверженности людей моральным требованиям. Касаясь нравственного аспекта социальной эволюции, выскажу предварительное соображение в гротескной форме: не люди более жёстко связывались моральными требованиями, а сама мораль (наряду с прочими культурными регуляторами) становилась человечнее. Чем же обусловлена эта тенденция?

Исследуя опыт антропогенных катастроф, случавшихся в разных эпохах и в различных регионах планеты, мы обнаружили комплексную зависимость между тремя переменными: технологическим потенциалом, качеством культурных регуляторов деятельности и жизнеспособностью социальной системы. А именно, *чем выше мощь производственных и боевых технологий, тем более совершенные средства культурной регуляции необходимы для относительно устойчивого развития социальной системы*.

Эта обобщённая зависимость была обозначена как закон техно-гуманитарного баланса. Жизнеспособность социальной системы определяется соотношением внешней и внутренней устойчивости, которые по-разному зависят от технологического потенциала. Первая – выражает способность социальной системы противостоять спонтанным колебаниям природной и геополитической среды. Вторая – способность избегать разрушительных последствий собственной деятельности.

Таким образом, социальная система тем устойчивее по отношению к спонтанным природным и геополитическим катаклизмам, чем более мощными технологиями оно располагает: технический прогресс способствует успеху в борьбе как с военным противником, так и с экологическими эксцессами. Например, исследования, отражающие последствия стихийных бедствий, демонстрируют, что при прочих равных условиях в технологически развитых странах экономический ущерб, как правило, значительнее, зато число человеческих жертв меньше, чем в странах отсталых.

Иначе говоря, внешняя устойчивость является положительной функцией технологического потенциала. Связь между технологическим потенциалом и внутренней устойчивостью тоньше и носит, скорее, отрицательный характер; для её формального представления необходима ещё одна переменная – качество регуляторных механизмов культуры.

Само собой разумеется, что технология не должна быть тождественна нулю, поскольку при нулевой технологии мы имеем дело уже не с социумом, а со «стадом», где действуют иные, биологические и зоопсихологические законы. При низком уровне технологий предотвращение антропогенных кризисов обеспечивается примитивными средствами регуляции. Очень устойчивым, вплоть до застойности, становится общество, у которого качество регуляторных механизмов значительно превосходит технологическую мощь. Примерами могут служить охотничьи племена, успешно встроившиеся в родные ландшафты и надолго задержавшиеся в «палеолитическом раю».

В то же время, растущий технологический потенциал, делает социальную систему менее зависимой от состояний и колебаний внешней среды, но вместе с тем более чувствительной к состояниям массового и индивидуального сознания. Сопоставление данных по различным историческим эпохам позволило выдвинуть гипотезу о том, что на протяжении человеческой истории и предыстории закон техно-гуманитарного баланса служил механизмом отбора

социокультурных систем, который интенсифицировался в критических фазах рассогласования между инструментальным и гуманитарным интеллектом. С ростом инструментального могущества культурные ценности и практические нормы внутригрупповых, межгрупповых, а также социоприродных отношений проходили всё более трудное испытание: социумы, не сумевшие своевременно привести культурно-психологические регуляторы в соответствие с возросшими деструктивными возможностями, выбраковывались из исторического процесса, разрушив природные и/или организационные основы своего существования.

Одно из нетривиальных следствий гипотезы мы видели в том, что, несмотря на увеличение разрушительного потенциала технологий, коэффициент кровопролитности общества на протяжении тысячелетий колебался в пределах одного порядка. Тот факт, что он нелинейно, но последовательно сокращался, стал для самих исследователей неожиданностью, которая повысила достоверность проверяемой гипотезы.

Гипотеза, кроме указанных выше фактов, имеет общеэволюционные основания. В зоологии выявлена примечательная закономерность: сила инстинктивного торможения внутривидовой агрессии у высших позвоночных в норме соразмерна естественной вооружённости вида. Это правило этологического баланса обеспечивает жизнеспособность популяций в дикой природе. Обобщив биологические наблюдения, К. Лоренц [9, 281] остроумно экстраполировал их на область антропологии: «Можно лишь пожалеть о том, что человек… не обладает “натурой хищника”».

Грациальный австралопитек, родоначальник семейства гоминид, был обделён естественными орудиями убийства, а потому не нуждался в надёжном инстинктивном торможении агрессии. Если бы нам посчастливилось произойти от львов, то насилие не играло бы в истории столь существенной роли.

Ответ на это парадоксальное суждение пришёл из-за океана и оказался сенсационным. Было показано, что в расчёте на единицу популяции львы (и другие сильные хищники) в естественных условиях убивают себе подобных чаще, чем люди [28]. Итоги расчётов требуют осмысления постольку, поскольку контрастируют не только с растиражированными мифами, но и с рядом бесспорных обстоятельств.

Во-первых, лев действительно обладает мощным инстинктивным тормозом на убийство особей своего вида, который у человека отсутствует. Во-вторых, плотность проживания хищников в природе несравнима с возраставшей демографической плотностью. Наконец, в-третьих, несопоставимы «инструментальные» возможности взаимной агрессии. Подобные факты каждый раз новым ракурсом поворачивают перед нами вопрос о том, что же позволило роду Homo существовать сотни тысяч лет, наращивая потенциал разрушительных технологий и не имея биологически унаследованных ограничений на их использование.

На протяжении миллиона лет орудия изменялись крайне медленно и, по нынешним меркам, не развивались: тысячи поколений использовали однотипные чопперы. Но в культурах шелльско-ашельского типа появились ручное рубило и огонь, использование которого увеличило возможность взаимного истребления и вмешательства в природные ландшафты. Далее пришла очередь составных орудий, ловчих ям, каменных топоров и дистанционного оружия, вплоть до стрел с отравленными наконечниками – и, как говорится, процесс пошёл.

Каменное оружие сменилось металлическим, бронзовое – гораздо более опасным, стальным. Существенно усовершенствованные луки и копьеметалки дополнились арбалетами и мортирами, возрастали дальнобойность и скорострельность огнестрельного оружия, пушки монтировались с колёсами, а потом и с двигателями, изобретались взрывчатые вещества, бомбардировочная авиация, ядерные боеголовки и межконтинентальные средства доставки... Всё это сопровождалось растущей подвижностью войск, совершенствованием средств связи, созданием химического и биологического оружия (ещё в Средневековье турки додумались забрасывать за крепостные стены заражённые трупы лошадей и людей, провоцируя в городе эпидемии) и т.д. и т.п. Бесконечные шедевры неистощимого технического гения – и не только в военной сфере – часто оборачивались драматическими проблемами для самих изобретателей.

По мере того как убийство становилось (физически и психологически) легче осуществимым, во избежание фатальных для общества разрушений были необходимы всё более совершенные средства внешнего и внутреннего контроля. С ростом же диспропорции между инструментальными возможностями и социальными регуляторами на горизонте каждый раз вновь появлялся зловещий призрак спровоцированных кризисов и катастроф. Особенно наглядно подобные эффекты наблюдаются в тех случаях, когда общество получило новые технологии извне.

В начале XIX века новозеландские аборигены маори, пристрастившись к привезённым европейцами ружьям, за двадцать лет перебили четверть населения [28]. Горные кхмеры, освоив во время Вьетнамской войны американские карабины, за несколько лет истребили фауну, на которую их предки охотились столетиями, и едва полностью не перестреляли друг друга.

В общеисторическом контексте такие эпизоды выглядят своего рода артефактами: перескочив сразу через несколько технологических фаз, общество проваливается в глубокую пропасть между «технологией» и «психологией», вследствие чего события развиваются скоротечно и реконструируются (внешним аналитиком) по свежим следам. В аутентичной истории, когда новые технологии создавались внутри общества, столь резких перескоков не происходило, поэтому причинно-следственные связи сложны, отягощены привходящими факторами и растянуты на века, а в апополитейном

палеолите и на тысячелетия. Каузальная схема часто аналогична, но выявить её удаётся только при внимательном анализе, обеспеченном адекватным рабочим инструментарием. Некоторые авторы, обескураженные многообразием предметных ситуаций, приводивших к внезапному разрушению процветающих обществ, целых империй и цивилизаций, заключают, что каждый такой случай уникален и невозможно вычленить общие закономерности.

Действительно, непосредственными причинами краха социальной системы часто становились внешние события: спонтанное изменение климата, геологический катаклизм или появление могущественных завоевателей. Но, если отвлечься от событий экзогенного происхождения и сосредоточить внимание на тех, которые вызваны деятельностью людей, то механизмы обострения антропогенного кризиса и перерастания его в катастрофу вырисовываются достаточно отчётливо. При всех конкретных вариациях события развивались по простой схеме: нарастающее вторжение в биогеоценоз → разрушение ландшафта → социальная катастрофа. Исследователи также отмечают, что разрушение империй часто наступало в момент расцвета, если их экстенсивный рост обгонял рост внутреннего разнообразия. А.В. Коротаев [7, 266], со ссылками на американских авторов, иллюстрировал это фактами из истории Османской империи и Империи ацтеков. А. Тойнби привёл множество примеров, демонстрирующих обратную зависимость между «военным и социальным прогрессом», и недоумевал по поводу того, что сказанное относится и к производственным орудиям. «Если проследить развитие сельскохозяйственной техники на общем фоне эллинистической истории, то мы обнаружим, что и здесь рост технических достижений сопровождался упадком цивилизации» [16, 231]. В целом же за усилением власти над природой чаще всего следовали «надлом и распад» [16, 315].

Иначе говоря, можно сказать, что антропогенные катастрофы являются ценой, которую мы платим за способность вмешиваться в природные процессы и изменять облик Земли при помощи коллективного использования орудий. Похоже, что рост эффективности производства каждый раз сопровождался снижением устойчивости.

Как правило, технологический рост на первых порах не только не компенсировался параллельным совершенствованием культурных сдержек, но, напротив, провоцировал снижение их качества. Превосходство инструментального интеллекта над гуманитарным влекло за собой всплеск экологической и/или геополитической агрессии (её простейшей формой часто служил безудержный демографический рост), сопровождавшийся предкризисным психическим синдромом. С ростом потребностей усиливалось ощущение всемогущества и безнаказанности, формировалось представление о мире как неисчерпаемом источнике ресурсов и объекте покорения.

Эйфория успеха создавала нетерпеливое ожидание всё новых успехов и побед. Процесс покорения становился самоценным, иррациональным и нарастающим. Массу людей охватывала жажда «маленьких победоносных войн» и поиск умеренно сопротивляющихся врагов. Актуализовалось психическое состояние, которое получило название массовый комплекс катастрофофилии.

К похожим выводам приходят не только профессиональные обществоведы. Так, автор математической теории катастроф В. И. Арнольд [1] вывел общее правило: скорость сползания к катастрофе увеличивается с приближением к ней. В нашем случае этому способствует, кроме эйфории успеха, ещё ряд специфических механизмов общей, социальной и политической психологии.

Более детально предкризисные процессы изучены в политической психологии. В середине XIX века А. де Токвиль, рассмотрев множество конкретных исторических эпизодов, показал, что социальному взрыву всегда предшествует рост качества жизни и опережающий рост ожиданий. Уже на этой фазе обнаруживается специфическое искажение массового восприятия, которое мы назвали ретроспективной аберрацией. Суть феномена в том, что через призму растущих ожиданий обыденное сознание оценивает динамику экономических и/или политических тенденций искажённо. С ростом объективных возможностей усиливается неудовлетворённость настоящим: по общему убеждению, жизнь становится всё хуже.

Согласно общей гипотезе, с тех пор как Homo habilis Олдовайского ущелья навсегда нарушили природный баланс агрессии-торможения, закон техно-гуманитарного баланса служил важным (хотя, конечно, не единственным) механизмом отбраковки декомпенсированно агрессивных социумов. Во многом действию этого механизма мы и обязаны тем, что общество как единая развивающаяся система смогло сохраниться от нижнего палеолита до наших дней, последовательно наращивая мощь технологий и демографическую плотность.

Для дальнейшей детализации полезно различать понятия угроза и опасность. Угрозой в современной науке называется фактор, способный нанести ущерб интересам субъекта (его физическому, экономическому состоянию и т.д.). Опасность же – величина, характеризующая отношение угрозы к готовности субъекта ей противостоять.

Здесь со всей наглядностью прослеживается эффект, обсуждавшийся нами в связи с эволюцией коммуникативных каналов – культурно-психологическая притирка. В исторической развёртке опасность катастроф, обусловленных новыми технологиями, сохранялась до тех пор, пока общество не успевало их обуздать, т.е. не обучалось соразмерному самоконтролю. По завершении адаптационной фазы в общественном сознании вырабатывалась адекватная оценка угрозы. Нормы деятельности приходили в соответствие с возросшим

инструментальным потенциалом через механизмы послепроизвольного поведения. Последнее понятие используется для объяснения действий, которые идут вразрез с сиюминутными потребностями и импульсами человека и субъективно переживаются как бесконфликтные. Те поведенческие реакции, которые в раннем детстве требовали внешнего поощрения-наказания, а затем волевого усилия, в зрелом возрасте осуществляются без внутренних колебаний – альтернативная программа, противоречащая жизненном опыту или моральным требованиям, купируется на бессознательном уровне.

Субъект социальной системы в контексте культуры, прошедшей стадию притирки и аккумулировавшей опыт катастрофических последствий, на бессознательном уровне исключает сиюминутно выгодное, но перспективно дисфункциональное использование доступных технологий. В эволюционном плане этот психологический механизм обеспечивал снижение опасности до «приемлемого» уровня, так что укрощённые технологии, в том числе военные, превращались в жизнесберегающий фактор. После того, как притирка состоялась (но только после этого!), чем большую потенциальную угрозу несло в себе то или иное оружие, тем менее оно оказывалось реально кровопролитным.

Так, от технологий межконтинентальных баллистических ракет, реально угрожавших существованию человечества полвека назад, не погиб ни один человек (и можно думать, что уже не погибнет вследствие состоявшейся притирки). От атомных бомб первого поколения, ещё сравнительно маломощных, погибли (включая отсроченные жертвы радиации) до 300 тыс. человек. Танки, артиллерийские системы и бомбардировочная авиация унесли миллионы человеческих жизней. Жертвами лёгкого стрелкового оружия пали десятки миллионов. А кухонные ножи, вазы, бутылки, хозяйственные топоры, охотничьи ружья и прочие обиходные предметы, использованные при бытовых конфликтах, угробили больше людей, чем все виды боевого оружия вместе взятые.

Так же ситуация обстоит и с производственными технологиями. Показано, например, что, если бы деятельность человечества оставалась такой «экологически грязной», как в середине прошлого века, то к концу века жизнь на Земле стала бы невыносимой. Как было уже сказано выше, даже в худшие времена АЭС в расчёте на единицу добытой энергии производили меньше разрушений и человеческих жертв, чем традиционные крестьянские печи.

Таким образом, развитие социальных систем в контексте качественного усложнения технологий, в частности и наукоемких при наличии психологической притирки влекут гуманизацию культурно-психологических регуляторов (морали, права, экономических отношений и т.д.). И это не мистический процесс и вместе с тем не произвол великих гуманистов прошлого, а накопление драматического опыта, связаного с прагматикой устойчивости развивающейся социоприродной системы.

При изучении прогрессивной эволюции мы каждый раз убеждаемся: дело не в том, что люди становились лучше, а в том, что культура и рост инструментальной сложности, отражающейся в развитии технологий, проходя через горнило драматических катаклизмов, совершенствовали контроль над естественными импульсами агрессии и тем самым выводили социальную систему на относительно устойчивый аттрактор.

Таким образом, нелинейное развитие социальных систем, вероятностный характер которого усиливает интенсификация технологического фактора на современном этапе благодаря усложнению информационных каналов и сетевой перадигме их конфигурации подводит нас к аттрактору виртуализации всех сфер общественной жизни. В пользу этого тезиса свидетельствует и тот факт, что сравнительные расчёты коэффициента кровопролитности не дают нам основания для вывода о сокращении уровня социального насилия. Оно отнесено к числу антропологических констант, но по мере развития социальных систем и с увеличением инструментального могущества (технологического опосредования) физическое насилие всё более замещается насилием символическим. Мы здесь и далее используем оппозицию объективного и субъективного мира и как контекстуально близкую – оппозицию массэнергетической и виртуальной реальности. Замещение реального насилия символическим в этой схеме представляется как вытеснение физического насилия в виртуальную сферу – тенденция, ускоряющаяся с развитием наукоемких технологий.

Исследования [10] показали, что не обременённые государственной цензурой СМИ, ориентируясь на ожидания публики, выстраивают информационные приоритеты по четырёхступенчатой лестнице. Сообщения о несчастьях и трагедиях «интереснее», чем позитивные сведения. Из трагедий «интереснее» те, что произошли по вине людей. Из рукотворных трагедий особый интерес представляют спровоцированные умышленно (конфликты, особенно массовые). Вершину информационного рейтинга составляют конфликты, выражающие различие в групповой принадлежности. В итоге сюжеты, связанные с насилием, оказываются самыми динамичными и привлекательными и заполняют львиную долю информационного пространства (включая выпуски последних известий и художественные сценарии). Это не составляет особенность современных людей или «рыночных» каналов – по тому же рейтингу всегда выстраивали информационные сюжеты сказители и летописцы, и оттого история предстаёт перед нами исключительно как череда войн и убийств. Между тем люди склонны смешивать «псевдособытия», сфабрикованные и (или) функционально выстроенные режиссёрами, с событиями, наблюдаемыми воочию.

Далее вступает в действие эвристика доступности – типичная иллюзия, состоящая в том, что выше оценивается распространённость тех событий, примеры которых легче вспомнить. В силу именно этого фактора страх перед

умышленно кровавыми сценариями развития наукоемких технологий (искусственный интеллект порабощает мир, «серая слизь» и прочее) у среднестатистического обывателя достаточно велик. Поскольку же в инфосфере образы физического насилия явно преобладают, постольку их частотность массовым сознанием решительно преувеличивается. То, что наши не столь далёкие предки регулярно переживали и наблюдали внутри и вне родного дома, мы с избытком наблюдаем на страницах и на экранах – и тем удовлетворяем функциональную потребность в острых переживаниях. Погружённый в пространство интенсивного виртуального насилия и пресыщенный им, наш современник ощущает собственное бытие «по эту сторону» экрана телевизоров и компьютеров как пребывание в рекреационной зоне – зоне ненасилия, образующейся обычно более или менее стихийно посреди бушующей войны подобно «оку тайфуна».

Таким образом, все это служит важным фактором ограничения физического насилия и вместе с тем создаёт иллюзию его роста. Обращает на себя внимание ещё один аспект обсуждаемой тенденции. Специальные эксперименты, проведённые как с людьми, так и с животными, демонстрируют системную подоплёку насилия: при взаимодействии особей одного вида выделяются устойчивые иерархические ниши, которые воспроизводятся при различном индивидуальном и количественном наполнении сообщества. В нашем случае интересно, что по мере того как информационные сети складываются в самостоятельную систему в ней репродуцируются хорошо знакомые отношения социального доминирования. В частности, мы встречаем здесь и своеобразное хулиганство («бескорыстное» производство вирусов), и функции «виртуального» грабежа и прочих преступлений – банальный лесной, уличный или квартирный грабёж сменяется хакерскими атаками, взломами кодов, похищением финансовых средств и т.д.

Иначе говоря, насилие в быту, как и в политике, смещается из физической в виртуальную сферу. Многотысячелетняя тенденция «виртуализации» – возрастающий удельный вес событий, происходящих в индивидуальном и общественном сознании, по отношению к событиям внешнего (масс-энергетического) мира – охватывает не только феномены насилия, но всю систему социального бытия.

Выше было показано, как нелинейно в историческом развитии социальных систем росла интенсивность информационного потока и как, в частности, с возрастанием скорости и пропускной способности каналов усиливалась роль информационной составляющей в социальной организации и экономике.

Нелинейный характер эволюции социальных систем – сложная стохастическая детерминация под долгосрочным влиянием, как технологических факторов, так и художественных образов, философских, религиозных и политических идей. Все это привело к тому, что устойчивость общества давно превысило влияние стихийных природных эксцессов, что

составляет стержень перерастания биосферы в ноосферу во множестве его энтропийных и негэнтропийных проявлений. Одним из маркёров «ноосферизации» стали также неуклонно возраставшие плотность и частота антропогенных кризисов по мере ускорения исторического развития. Развитие технологий как и процесс притирки к ним, несет в себе потенциал как разрушительный, так и созидающий.

Таким образом, шестой вектор социально-исторической эволюции составляет последовательное смещение центра причинно-следственных зависимостей в сферу виртуальной реальности. Развитие технологий, рост информационной ёмкости интеллекта, совершенствование средств сублимации агрессии и виртуализация бытия – единый пучок векторов, которые несводимы один к другому, но переплетены между собой. Их общим знаменателем оказывается последовательное удаление глобальной социальной системы вместе с природной средой – т.е. единой антропосферы – от естественного состояния.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арнольд В. И. Теория катастроф / В. И. Теория катастроф. – М.: Ленанд, 2016. – 134 с.
2. Бадалян Л. Г., Криворотов В. Ф. Неортодоксальные подходы к экономике и теория ценозов. Прогноз на ближайшие 10-15 лет / Л. Г. Бадалян, В. Ф. Криворотов // История и математика: Модели и теории. – М.: ЛКИ, 2008. – С. 201 – 245.
3. Буровский А. М. «Запад» эпохи плейстоцена / А. М. Буровский // Эволюция. Аспекты современного эволюционизма. – М.: Либроком, 2012. – С. 222 – 266.
4. Васильев Л. С. Восток и запад в истории (основные параметры проблематики) / Л. С. Васильев // Альтернативные пути к цивилизации. – М.: Логос, 2000. – С. 96 – 114.
5. Дарвин Ч. Происхождение видов / Чарльз Дарвин. – М. АСТ, 2017. – 608 с.
6. Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. Синергетика и прогнозы будущего / С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 288 с.
7. Коротаев А. В. Факторы социальной эволюции / А. В. Коротаев. – М.: ИВАН, 1997. – 278 с.
8. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего / Майкл Коул. – М.: Когито-Центр, 1997. – 368 с.
9. Лоренц К. Агрессия, или Так называемое зло / К. Лоренц. – М.: Neoclassic, 2017. – 352 с.
10. Назаретян А. П. Нелинейное будущее / А. П. Назаретян. – М.: МБА, 2013. – 440 с.

11. Оствальд В. Ф. Наука и культура / В. Ф. Оствальд // Мир культуры и культурология. – С.-Пб.: РХГА, 2008. – С. 57-68.
12. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – С.-Пб.: Питер, 2009. – 480 с.
13. Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии / С. А. Подолинский. – М.: Белые альвы, 2005. – 160 с.
14. Поршнев Б. Ф. Контрсуггестия и история (Элементарное социально-психологическое явление и его трансформации в развитии человечества) / Б. Ф. Поршнев // Историческая психология и социология истории. – М.: Наука, 1966. – 532 с.
15. Сорокин П. Человек и общество в условиях бедствий / Питирим Сорокин. – М.: Міръ, 2012. – 336 с.
16. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад / Арнольд Дж. Тойнби– М.: Аст, Астрель, 2011. – 320 с.
17. Уайт Л. Теория эволюции в культурной антропологии / Л. Уайт. – М.: РОССПЭН, 2004 – 720 с.
18. Урланис Б. Ц. История военных потерь: Войны и народонаселение Европы / Б. Ц. Урланис. – С.-Пб.: АОЗТ «Полигон», 1994. – 434 с.
19. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности / Ф. Франселла, Д. Баннистер. – М.: Прогресс, 1987. – 236 с.
20. Элиас Н. О процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования / Н. Элиас. - М.; С.-Пб.: Университетская книга, 2001. – 664 с.
21. Carneiro R.L. The muse of history and the science of culture. N.Y.: Kluver Academic/Plenum, 2000.
22. Christian D. Maps of time: An introduction to Big History. Berkeley: Calif.: Univ. of California Press, 2004.
23. Diamond J. Guns, germs, and steel. The fates of human societies. N.Y., London: W.W. Norton & Company, 1999.
24. McNeill J.R.M., McNeill W.H. The human web. A bird’s eye view of world history. N.Y. etc.: Norton & Co., 2003.
25. Neisser U. Rising score of intelligence tests // American Scientist, 1997, Vol.85: 440-447.
26. O’Brien R. Global financial integration: The end of geography. London: Chatham House Printer, 1992.
27. Pinker S. The better angels of our nature. The decline of violence in history and its causes. N.Y.: Viking Penguin, 2011.
28. Wilson E.O. On human nature. Cambridge (Mass.); London: Harvard Univ. Press, 1978.

REFERENCES

1. Arnol'd V. I. Teoriya katastrof / V. I. Teoriya katastrof. – M.: Lenand, 2016. – 134 s.
2. Badalyan L. G., Krivorotov V. F. Neortodoksal'nyye podkhody k ekonomike i teoriya tsenozov. Prognoz na blizhayshiye 10-15 let / L. G. Badalyan, V. F. Krivorotov // Istoriya i matematika: Modeli i teorii. – M.: LKI, 2008. – S. 201 – 245.
3. Burovskiy A. M. «Zapad» epokhi pleystotsena / A. M. Burovskiy // Evolyutsiya. Aspekty sovremennogo evolyutsionizma. – M.: Librokom, 2012. – S. 222 – 266.
4. Vasil'yev L. S. Vostok i zapad v istorii (osnovnyye parametry problematiki) / L. S. Vasil'yev // Al'ternativnyye puti k tsivilizatsii. – M.: Logos, 2000. – S. 96 – 114.
5. Darvin CH. Proiskhozhdeniye vidov / Charl'z Darvin. – M. AST, 2017. – 608 s.
6. Kapitsa S. P., Kurdyumov S. P., Malinetskiy G. G. Sinergetika i prognozy budushchego / S. P. Kapitsa, S. P. Kurdyumov, G. G. Malinetskiy. – M.: Yeditorial URSS, 2003. – 288 s.
7. Korotayev A. V. Faktory sotsial'noy evolyutsii / A. V. Korotayev. – M.: IVAN, 1997. – 278 s.
8. Koul M. Kul'turno-istoricheskaya psikhologiya: nauka budushchego / Maykl Koul. – M.: Kogito-Tsentr, 1997. – 368 s.
9. Lorents K. Agressiya, ili Tak nazyvayemoye zlo / K. Lorents. – M.: Neoclassic, 2017. – 352 s.
10. Nazaretyan A. P. Nelineynoye budushcheye / A. P. Nazaretyan. – M.: MBA, 2013. – 440 s.
11. Ostval'd V. F. Nauka i kul'tura / V. F. Ostval'd // Mir kul'tury i kul'turologiya. – S.-Pb.: RKHGA, 2008. – S. 57-68.
12. Petrenko V. F. Osnovy psikhosemantiki / V. F. Petrenko. – S.-Pb.: Piter, 2009. – 480 s.
13. Podolinskiy S. A. Trud cheloveka i yego otnosheniye k raspredeleniyu energii / C. A. Podolinskiy. – M.: Belyye al'vy, 2005. – 160 s.
14. Porshnev B. F. Kontrsuggestiya i istoriya (Elementarnoye sotsial'no-psikhologicheskoye yavleniye i yego transformatsii v razvitii chelovechestva) / B. F. Porshnev // Istoricheskaya psikhologiya i sotsiologiya istorii. – M.: Nauka, 1966. – 532 s.
15. Sorokin P. Chelovek i obshchestvo v usloviyakh bedstviy / Pitirim Sorokin. – M.: Mír", 2012. – 336 s.
16. Toynbi A. Dzh. Tsivilizatsiya pered sudom istorii. Mir i Zapad / Arnol'd Dzh. Toynbi– M.: Ast, Astrel', 2011. – 320 s.
17. Uayt L. Teoriya evolyutsii v kul'turnoy antropologii / L. Uayt. – M.: ROSSPEN, 2004 – 720 s.

18. Urlanis B. TS. Istoriya voyennykh poter': Voyny i narodonaseleniye Yevropy / B. TS. Urlanis. – S.-Pb.: AOZT «Poligon», 1994. – 434 s.
19. Fransella F., Bannister D. Novyy metod issledovaniya lichnosti / F. Fransella, D. Bannister. – M.: Progress, 1987. – 236 s.
20. Elias N. O protsesse tsivilizatsii: Sotsiogeneticheskiye i psikhogeneticheskiye issledovaniya / N. Elias. - M.; S.-Pb.: Universitetskaya kniga, 2001. – 664 s.
21. Carneiro R.L. The muse of history and the science of culture. N.Y.: Kluver Academic/Plenum, 2000.
22. Christian D. Maps of time: An introduction to Big History. Berkeley: Calif.: Univ. of California Press, 2004.
23. Diamond J. Guns, germs, and steel. The fates of human societies. N.Y., London: W.W. Norton & Company, 1999.
24. McNeill J.R.M., McNeill W.H. The human web. A bird's eye view of world history. N.Y. etc.: Norton & Co., 2003.
25. Neisser U. Rising score of intelligence tests // American Scientist, 1997, Vol.85: 440-447.
26. O'Brien R. Global financial integration: The end of geography. London: Chatham House Printer, 1992.
27. Pinker S. The better angels of our nature. The decline of violence in history and its causes. N.Y.: Viking Penguin, 2011.
28. Wilson E.O. On human nature. Cambridge (Mass.); London: Harvard Univ. Press, 1978.

АНОТАЦІЯ

І. О. Снегірьов. Атрактори нелінійного розвитку соціальних систем: філософсько-історичний аспект.

У статті автор здійснює спробу філософської рефлексії основних факторів нелінійного розвитку соціальних систем, як в ретроспективному, так і в перспективному аспектах. У цьому контексті виділяються атрактори розвитку суспільства, основними серед яких є: технологічний, демографічний, зростання соціальної складності та інші.

Робиться висновок про те, що одним з основних елементів змісту культурного розвитку соціальних систем є безперервне підвищення цінності всіх енергетичних процесів. Конкуренція між механізмами соціальної маніпуляції і індивідуальної стійкості формує один з основних джерел нелінійного розвитку соціальних систем: фактором індивідуальної незалежності стає когнітивна складність, а управління більш складним суб'єктом вимагає більш досконалих прийомів.

Ключові слова: технологія, віртуалізація, техно-гуманітарний баланс, когнітивна складність, демографічне зростання.

SUMMARY

I.O. Snegirev. Attractors of the nonlinear development of social systems: the philosophical and historical aspect.

In the article author attempts to philosophical reflection of the main factors of nonlinear development of social systems, both in the retrospective and in perspective aspects. In this context, attractors of the development of society are distinguished, the main ones are: technological, demographic, social complexity growth, and others.

It is concluded that one of the main elements of the content of the cultural development of social systems is the continuous increase of the value of all energy processes. Competition between the mechanisms of social manipulation and individual sustainability forms one of the main sources of nonlinear development of social systems: the factor of individual independence becomes cognitive complexity, and management of a more complex subject requires more advanced techniques.

Key words: technology, virtualization, techno-humanitarian balance, cognitive complexity, demographic growth.

УДК 140:316.3:316.422.44:008

Т. О. Кравченко
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ (ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)[1]

В статті розкривається сутність та зміст сучасного етапу розвитку суспільства – інформаційно-мережевого. Звертається увага на соціальні та економічні трансформації в світі, активний розквіт високих наукомістких технологій та їх конвергенцію, які чинять вплив на розвиток системи освіти. Зроблена спроба проаналізувати подальший розвиток освіти в майбутньому, беручи до уваги той факт, що є вірогідність суспільної трансформації до етапу постінформаційного, пов'язаного з активним становленням штучного інтелекту та «Інтернету речей».

Ключові слова: *освіта, інформаційно-мережеве суспільство, постінформаційне суспільство, високі наукомісткі технології, дигіталізація, дивергентне мислення, суперіндустріальне суспільство.*

[1] Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідного проекту №0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України» (Наказ МОН України від 10 жовтня 2017 р. №1366)

Постановка проблеми. Сучасний світ існує в той час, коли безліч широкомасштабних і глибоких зрушень відбуваються в найважливіших сферах суспільного буття і мають всесвітній масштаб. Важливе значення надається процесам глобалізації; інформатизації, комп'ютеризації та дигіталізації як наслідку інформаційно-телекомунікаційної революції; активному розвитку та впровадженню високих наукомістких технологій; тенденціям прискорення соціального часу, які в сукупності сприяють розмиванню меж та процесам конвергенції між державами, націями тощо. Сучасний світ пронизаний великою кількістю мереж, які сьогодні визначають спосіб людської взаємодії, розвитку науки та освіти тощо. Мережі активно впливають на всі сфери людського буття і постало питання про становлення інформаційно-мережевої парадигми як теоретико-методологічної моделі соціальної взаємодії. Завдяки мережам та електронним засобам масової інформації спостерігається можливість подолання часових та географічних бар'єрів та меж.

Останнім часом все більше уваги науковців та дослідників звертається на той факт, що інформація та знання є найбільшою силою, які відіграють велику роль в розвиткові суспільства. В зв'язку з тим, що активний розвиток високих наукомістких технологій супроводжує становлення сучасного інформаційно-мережевого суспільства та ведуться активні розробки в галузі штучного інтелекту, вчені зробили припущення, що інформаційне, або ж інформаційно-мережеве суспільство в майбутньому перейде на стадію «постінформаційного» (А. Ракітов).

Метою статті є розкриття сутності та змісту інформаційно-мережевого суспільства та його зпрогнозованої стадії – постінформаційної, а також розгляд та передбачення розвитку освіти в контексті цивілізаційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах цивілізаційного поступу питанням, пов'язаним з активним розвитком наукового знання, постнекласичної науки в цілому, а також поширенням і впровадженням високих наукомістких технологій, приділяє увагу багато вітчизняних та закордонних мислителів, філософів, науковців. Серед них варто зазначити В. Аршинова, В. Буданова, М. Кастельса, О. Князеву, В. Лекторського, В. Лук'янця, Х. Мариносяна, М. Марчука, М. Моісеєва, Д. Нейсбіта, А. Ракітова, В. Ратнікова, С. Стьопіна, В. Чуйка, В. Цикіна та ін. Праці вказаних вчених присвячені дослідженню розвитку науки в сучасних умовах; розквіту технологій та їх впливу на людину і суспільство, розвиток освіти; позитивні та негативні наслідки втручання науки в життя суспільства, що тягне за собою трансформацію ціннісних орієнтацій та етики життя.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу сучасного стану розвитку суспільства, необхідно розмежувати поняття «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство», «інформаційно-мережеве суспільство» та «постінформаційне суспільство».

Поняття «постіндустріальне суспільство» застосував в 1958 році Д. Рісман. Основоположником концепції постіндустріалізму вважається Д. Белл («Прийдешнє індустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування»), який виходив з того, що цивілізація проходить у своєму історичному розвитку три періоди: доіндустріальний, індустріальний, постіндустріальний, вважаючи основним фактором поділу на вказані етапи – технологію, яка домінує в певний час і тим самим визначає соціальний устрій суспільства, його структуру.

Саме постіндустріальний період характерний для сучасного етапу розвитку планетарної цивілізації і людського суспільства, яке є обробляючим, тому обмін інформацією і знаннями відбувається за допомогою комп'ютерів і телекомунікації. У ньому відбувається взаємодія людини з людиною, на відміну від попередніх етапів розвитку суспільства. Постіндустріальне суспільство характеризується зростаючою роллю науки і експансією виробництва послуг і інформації. Власне Д. Белл зазначав, що «головними факторами розвитку постіндустріального суспільства повинні стати наука, система виробництва знань та інформації, які спираються на сучасні інформаційні технології та телекомунікаційні мережі» [7, с. 8]. Таким чином, панівні технології на даному етапі – високі наукомісткі технології, а саме інформаційні та мережеві.

Поняття «інформаційне суспільство», на думку А. Ракітова, характеризує таке суспільство, в якому «будь-який розумний член суспільства, організації чи установи має доступ до технічних пристроїв, які дозволяють отримати будь-яку відкриту інформацію та знання, а також передавати або отримувати будь-які несекретні відомості та повідомлення в будь-який час і в будь-якій точці планети» [7, с. 9]. Виходячи з цього, головними особливостями інформаційного суспільства є виробництво, зберігання, передавання, перетворення та використання знань та інформації, а власне інформаційні технології стають «по-справжньому універсальними, і їх вплив буде відчуватися однаково сильно у всіх сферах» [9, с. 86] суспільного буття.

Поняття «мережеве суспільство» почало фігурувати в науковому дискурсі, коли значного поширення набули мережеві технології, зокрема почали активно використовуватись мережа Інтернет та соціальні мережі. Великий внесок в розвиток концепції «мережевого суспільства» зробили С. Бретен, Я. ван Дейк та Е. Кастельс.

Сучасний світ характеризується процесами загальної глобалізації, дигіталізації, інжинірингу, комп'ютингу, широким поширенням інформаційно-комп'ютерних та мережевих технологій, активним впровадженням їх у життя суспільства. Постіндустріальний соціум «покрився» інформаційними мережами, такими як Інтернет, ГРІД-мережі, комунікаційні, соціальні, обчислювальні та інші, вони є рушійною силою розвитку сучасного соціуму.

Поняття «інформаційна мережа» стає загальним, трансдисциплінарним. Воно починає відігравати методологічну роль у всіх сферах людської життєдіяльності.

Поняття «мережеве суспільство» позначає новий підхід до вивчення соціальних явищ, що знаходиться на стику інформатики та соціології, тому що в основі концепції мережевого суспільства лежить уявлення про інформацію як знання. Соціальна дійсність сучасного соціуму перетворюється в медіареальність. У свою чергу, І. Девтеров розглядає мережеве суспільство і вважає його «більш динамічною організаційною моделлю соціальної реальності. Інтенсифікація обміну інформацією дозволила освоювати нові форми соціальної диференціації, конструювання, кооперації і співпраці» [4, с. 15]. На наш погляд, виходячи з того, що мережеве суспільство першочергово характеризується глобальним інформаційним обміном, ризоматичністю своє побудови та ґрунтується на інформаційно-комунікативних технологіях, то було б більш доречно називати його «інформаційно-мережевим», в якому Інтернет-технології стають основою нового, інформаційно-мережевого суспільного ладу.

Революційний вплив ІКТ та мережевих технологій найбільш виразно розкривається завдяки комерціалізації Інтернету і посилюється за рахунок історичного резонансу, який створюється такими процесами, як інтернаціоналізація, глобалізація та інтеграція світової економіки, модернізація. Розширюються можливості для комунікації і створюються передумови для нової організації суспільства. Становлення соціальних комунікаційних мереж і розширення можливостей глобальної мережі Інтернет призвело до віртуалізації життя сучасної людини. Це є наслідком загальної комп'ютеризації і розвитку сфери високих технологій, завдяки яким відбулося становлення нового типу суспільства, в якому інформація і мережі відіграють головні ролі.

Поняття «постінформаційне суспільство» запропоноване А. Ракітовим і пов'язане з активними дослідженнями в сфері штучного інтелекту. Д. Баррат в своїй праці «Останній винахід людства: Штучний інтелект і закінчення ери Homo Sapiens» зазначає, що в недалекому майбутньому може бути створений універсальний людиноподібний інтелект (УЛІ). Наступним доволі небезпечним в розвитку штучного інтелекту може стати створення штучного суперінтелекту (ШСІ), який в тисячу разів перевершує розум людини [1, с. 271]. А. Ракітов робить припущення, що такі два види штучного інтелекту можливо будуть створені вже в цьому сторіччі, а системи штучного інтелекту, які інтенсивно розробляються сьогодні сприятимуть зміні соціального укладу суспільства. Це пов'язане з тим, що процеси глобалізації, інформатизації, комп'ютеризації та дигіталізації охопили всі сфери буття сучасної людини і ставиться питання про перерозподіл праці. Це пов'язане з тим, що, як зазначає В. Буданов, сьогодні виникає VI технологічний уклад, який ґрунтується на конвергентних NBICS-технологіях і пов'язаний з тим, що «витіснення працівника розумними машинами відбувається тепер не зі сфери промислового виробництва або сільського господарства…, а зі сфери обслуговування, де зайнята більшість населення розвинених країн світу» [2, с. 47], що призведе до радикальної мінімізації виробничої діяльності людей. Президент Академії гуманітарних

досліджень Х. Мариносян погоджується з тим, що формується новий технологічний уклад, який «заснований на NBICS-конвергенції, в якій визначним фактором стають когнітивні технології» [6, с. 25], що призведуть до розвитку нейротехнологій, виникнення інвазивних інтерфейсів та «розумної» техніки, яка буде в змозі самостійно себе розвивати та вдосконалювати, що призведе до зміни соціального устрою і виникнення електронної цивілізації, як ери самостійного, незалежного і безконтрольного з боку людини розвитку техніки, науки та технологій.

В той же час, А. Ракітов визначає сучасне суспільство як «суперіндустріальне» [7, с. 12], оскільки воно характеризується активним розвитком високих наукомістких технологій, проникненням їх в усі сфери, які можна вже вважати не просто індустріальними, а суперіндустріальними, адже їм притаманна висока технологічність, домінантна роль процесу інформатизації в усіх видах соціально значущої діяльності. Одним з проявів, на нашу думку, суперіндустріального суспільства є динамічне формування та постійне вдосконалення «світу розумних речей» завдяки появі smart-технологій (мова йде про створення «розумних будинків», «розумних авто», «розумного одягу», «розумної техніки») та «Інтернету речей». З цього природу, Х. Мариносян відмічає той факт, що останнім часом все активніше відбувається процес інтелектуалізації та речового наповнення оточуючого середовища, створення так званих «інтелектуальних агентів», перерахованих вище.

Але в той же час «Інтернет речей» поступово виводить людину, яка створила цю всесвітню мережу, за свої межі, як непотрібного посередника між предметами матеріального світу. Події, які відбуваються в світі, закривають можливість передбачення майбутнього, навіть при використанні сучасних технологій сценарного прогнозування в процесі формування вірогідних суджень [5, с. 72]. Тобто певним чином зникає неможливість зпрогнозування шляху розвитку цивілізації.

Розглядаючи всі вищезгадані концепції сучасного суспільства, варто зазначити, що «всі людські суспільства є інформаційними та всі в тій чи іншій мірі ґрунтуються на знаннях. Просто обсяги інформації та знань, а також їх якість в різні історичні епохи принципово різні» [8, с. 35]. Тут також варто звернути увагу і на сприйняття, засвоєння інформації та знань. В решті решт сучасний світ можна з точністю назвати «оцифрованим». На думку А. Ракітова, основними рисами оцифрованого світу є: 1) гігантські швидкості передавання інформації та знань; 2) гігантські обсяги запам’ятовуючих пристроїв; 3) гігантські швидкості пошуку та розпізнавання даних в базах даних та знань; 4) глобальні масштаби передавання та розповсюдження соціально- та індивідуально-значущих інформації та знань [8, с. 35], тощо. Вказані риси оцифрованого, або ж дигіталізованого світу, зумовлюють швидке розповсюдження, а отже і оновлення знань, їх подвоєння, що сприяє активному технологічному та соціальному прогресу.

Сучасний комплекс високих наукомістких технологій, зокрема «новітні інформаційні та телекомунікаційні технології, перш за все, Інтернет, в сукупності з глобалізацією сприяють подальшому стисненню, ущільненню простору, небаченому взаємному фізичному зближенню найвіддаленіших народів, країн та культур» [3], що призводить до створення єдиного інформаційного простору. Але в той же час, сприяючи інтенсифікації міжкультурних взаємодій, технології і глобалізація сприяють фрагментації та реконструкції сучасного світу. Одразу виникає питання: як подолати ці виникаючі ризики та проблеми? Відповідь є. Вивченням вказаних питань займається філософія освіти як галузь філософського знання, що розглядає освіту в контексті цивілізаційного поступу і прагне до створення нової парадигми освіти, яка б відповідала антропологічним орієнтирам та соціальним запитам суспільства. З точки зору філософії освіти, освіта є дієвим засобом вирішення багатьох питань сучасності, в тому числі і глобальних проблем людства. Тому подальший розвиток освіти є одним з найактуальніших питань філософії освіти та всього наукового дискурсу. Але що очікує на освіту в електронну епоху?

На ІІ Міжнародному конгресі ЮНЕСКО «Освіта та інформатика» було зазначено, що для повноцінного функціонування сучасного високорозвиненого і конкурентоспроможного суспільства необхідно, аби 40-60% дорослого населення мало вищу освіту, а вчені повинні складати 2-5% від загальної чисельності населення. З цього приводу А. Ракітов зазначає, що «не варто думати, що зростання освіченості та збільшення кількості вчених а також експоненційне зростання інформації та знань автоматично підвищують добробут і благополуччя всіх верств населення і кожного окремого члена суспільства» [7, с. 12]. Власне, розвиток освіти, зміна парадигми освіти на постклясичну і застосування принципів синергетики до освітнього процесу, підвищення якості навчання не можуть забезпечуватися традиційними методами та засобами навчання. В такому разі на допомогу приходять сучасні інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), які пронизують навчальний процес і призводять до переходу освіти в стан мережевої, або ж дистанційної, про яку неодноразово йшлося в наших попередніх наукових працях.

Сьогодні неможливо чітко визначити траєкторію розвитку системи освіти. Для цього застосовуються методи сценарного планування, або ж форсайт-технології. Але все ж таки, які сценарії майбутнього розвитку освіти, а саме вищої освіти? Досліджуючи це питання, Т. Мариносян, зазначає, що форсайт є технологією можливого опису майбутнього і, використовуючи цей метод, Центром досліджень та інновацій в освіті Організації Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР) було запропоновано чотири сценарії майбутнього розвитку вищої освіти [5, с. 77], а саме: 1) вища освіта як відкрита мережева взаємодія; 2) вища освіта на службі інтересів та потреб регіональних та місцевих співтовариств; 3) вища освіта як нова форма суспільно-державної відповідальності; 4) вища освіта як корпорація. Вказані сценарії є

альтернативними і не передбачають майбутнє, але певним чином закладають фундамент для подальшого розвитку системи освіти та обговорення можливих шляхів її вдосконалення.

Висновки і пропозиції. З одного боку, високі наукомісткі технології, зокрема ІКТ, сприяють звуженню, зближенню світового простору, а з іншого – завдяки ним освітній простір розширюється активними темпами. Освіта за своєю сутністю є нелінійною системою, яка постійно розвивається і самовдосконалюється, а людині в умовах швидкоплинності часу та активної зміни стратегій дій та спілкування необхідно не тільки адаптуватися, пристосовуватися, але і самій робити внесок в становлення інформаційної, електронної цивілізації, або ж NBICS-цивілізації, поняття якої останнім часом все активніше входить в науковий дискурс. Яким чином людина має відповідати вимогам сучасності? Необхідно змінити тип мислення, парадигму ставлення до світу.

Дивергентне мислення в сучасному науковому дискурсі розглядається як здатність знаходити множину можливих рішень і по-різному інтерпретувати умови завдання. Це творчий тип мислення, майже геніальний. Досліджуючи групу піддослідних, було виявлено, що в віці 3-5 років геніями дивергентного мислення з них були 98%; в дорослому віці людей з дивергентним мисленням було виявлено всього лише 2%. І тут постає логічне питання – чому так відбувається і чому людина втрачає здатність до творчого, дивергентного мислення? На думку дослідників, відповідь в тому, що ці люди отримали освіту, адже консервативна освіта «заганяє» людину в межі «правильної відповіді в кінці підручника» і не сприяє розвитку креативності і власної точки зору. Кен Робінсон, виступаючи на RSA (Royal Society for the encouragement of Arts, Manufactures and Commerce) висловив думку, про те, що реформи освіти сьогодні не мають користі, адже намагаються покращити модель, яка вже не працює. Це стосується саме змісту та методичної складової освіти. Адже, як показують дослідження, за роки навчання в закладах освіти людина втрачає здатність до дивергентного мислення. Отже, зміни в першу чергу необхідно починати з системи освіти (зокрема її парадигми і створення стратегії), яка має відповідати антропологічним орієнтирам та соціальним запитам сучасного суспільства, адже освіта є стратегічним ресурсом нації, основою її конкурентоспроможності. Тому постає питання про превентивну освіту, самоосвіту і освіту протягом всього життя, яка має відповідати таким принципам, як відкритість, мультимедійність, інтерактивність, доступність, масовість, нелінійність тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баррат Д. Последнее изобретение человечества: Искусственный интеллект и конец эры Homo Sapiens. – М. : Альпина нон-фикшн, 2015. – 362 с.

2. Буданов В. Г. Новый цифровой жизненный техноуклад – перспективы и риски трансформаций антропосферы / В. Г. Буданов // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 47–55.
3. Гаджиев К.С. Новая «Великая трансформация»? [Електронний ресурс] / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2017. – № 7. – Режим доступу до ресурсу (станом на 05.11.2017 р.): http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1705&Itemid=52.
4. Девтеров І. В. Людина і суспільство у кіберпросторі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Ілля Володимирович Девтеров. – Київ, 2012. – 35 с.
5. Мариносян Т.Э. Образование и прогнозирование в образовании в эпоху пост-пост… / Т.Э. Мариносян // Философские науки. – 2016. – № 11. – С. 69–81.
6. Мариносян Х. Э. Электронная цивилизация как глобальная перспектива / Х. Э. Мариносян // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 7–31.
7. Ракитов А.И. Постинформационное общество / А.И. Ракитов // Философские науки. – 2016. – № 12. – С. 7–19.
8. Ракитов А. И. Человек в оцифрованном мире / А. И. Ракитов. – Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 32–46.
9. Снегірьов І.О. Вплив розвитку наукомістких технологій на економічну сферу буття / І.О. Снегірьов // Філософія науки: традиції та інновації. Науковий журнал. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017.– № 1 (15). – С. 80–91.

REFERENCES

1. Barrat D. Poslednee izobretenie chelovechestva: Iskusstvennyiy intellekt i konets eryi Homo. Moscow, Alpina non-fikshn, 2015. 362 P.
2. Budanov V. G. Novyiy tsifrovoy zhiznennyiy tehnouklad – perspektivyi i riski transformatsiy antroposferyi. *Filosofskie nauki*. 2016. № 6. P. 47–55.
3. Gadzhiev K.S. Novaya «Velikaya transformatsiya»?. *Voprosyi filosofii*. 2017. № 7. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1705&Itemid=52 (accessed: 05.11.2017).
4. Devterov I. V. Liudyna i suspilstvo u kiberprostori : avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filos. nauk : spets. 09.00.03 «Sotsialna filosofiia ta filosofiia istorii». Kyiv. 2012. 35 P.
5. Marinosyan T.E. Obrazovanie i prognozirovanie v obrazovanii v epohu post-post... *Filosofskie nauki*. 2016. № 11. P. 69–81.
6. Marinosyan H. E. Elektronnaya tsivilizatsiya kak globalnaya perspektiva. *Filosofskie nauki*. 2016. № 6. P. 7–31.

7. Rakitov A.I. Postinformatsionnoe obschestvo. *Filosofskie nauki*. 2016. № 12. P. 7–19.
8. Rakitov A. I. Chelovek v otsifrovannom mire. *Filosofskie nauki*. 2016. № 6. P. 32–46.
9. Snehirov I.O. Vplyv rozvytku naukomistkykh tekhnolohii na ekonomichnu sferu buttia. *Filosofiia nauky: tradytsii ta innovatsii*. Sumy, Sumy Anton Makarenko State Teachers' Training University, 2017. № 1 (15). P. 80–91.

АННОТАЦИЯ

Т.А. Кравченко. Будущее образования в контексте цивилизационного развития (философский анализ).

В статье раскрывается сущность и содержание современного этапа развития общества – информационно-сетевого. Обращается внимание на социальные и экономические трансформации в мире, активный расцвет высоких наукоемких технологий и их конвергенции, которые оказывают влияние на развитие системы образования. Сделана попытка проанализировать дальнейшее развитие образования в будущем, принимая во внимание тот факт, что есть вероятность общественной трансформации к этапу постинформационного общества, связанного с активным становлением искусственного интеллекта и «Интернета вещей».

Ключевые слова: *образование, информационно-сетевое общество, постинформационное общество, высокие наукоемкие технологии, дигитализация, дивергентное мышление, супериндустриальное общество.*

SUMMARY

T.O. Kravchenko. The Future of Education in the Context of Civilization Development (The Philosophical Analysis).

The present article dwells upon the essence of the entity and substance of the modern stage of the development of society – information-network society. The special significance is paid to the social and economic transformations in the world, the active growth of high technologies and its convergence, which have an impact on the development of the system of education.

Much attention is paid to the analysis of the the further development of education in the future, taking into account the fact that there is a probability of social transformation to the stage of the post-informational society, related to the active development of artificial intelligence and the «Internet of Things».

Special attention is paid to the analysis of the main features of electronic civilization, for example, the formation of social communication networks, the empowering of the global Internet, the virtualization of human life, and the processes of informatization, computerization and digitization, etc.

Key words: *education, information-network society, post-informational society, high technologies, digitalization, divergent thinking, super-industrial society.*

УДК 167.2

В. Л. Чуйко
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ОБҐРУНТУВАННЯ НАУКОВОСТІ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті обґрунтовується розуміння людини як такої складності, яка не редукується до локальної множини взаємопов'язаних елементів, що вимагає визнати неприйнятним звернення до концептів філософії свідомості, пов'язує науковість гуманітарних досліджень з критичним раціоналізмом та комунікативною філософією.

Використовуючи розроблену комунікативною практичною філософією концепцію інтерсуб'єктивності мовного взаєморозуміння, привертається увага до поєднання різних людей як взаємодоповнюючих існувань, заснованих на демонстраціях. Обґрунтована автором концепція демонстрацій як основа позитивної комунікації розглядається як важлива частина подолання есенціалізму та холізму доведенням, що демонстрація стає єдиним способом виявлення унікальності як суверенної властивості індивіда поцінованої іншим. Демонстрація, як повторювана наочна презентація індивідом унікальності свого існування, передбачає наявність здатності діяти цілеспрямовано (осмислено, свідомо, знаючи наслідки своїх дій). Факт найму робітника свідчить, що роботодавець на підставі демонстрацій визнав наявність прозорості свідомості у формі здатності передбачувати результат діяльності до активного початку діяльності, гарантувати його отримання.

Усвідомлення своєї індивідуальної неспроможності бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших, які демонстрували свої можливості, визнано за головну умову для свідомого заснування конвенцій, які започатковують інноваційне поєднання людей у нову спільноту.

Ключові слова: *суверен, суб'єкт, актор, демонстрація.*

Актуальність. Вихід за межі запровадженого Аристотелем протиставлення суб'єкта і об'єкта, яке, наприклад, П.Фейєрабенд називає «архаїчним розмежуванням», стає головним джерелом поширення так званої «помилки Е.Дюркгайма». Дану помилку Ю.Габермас вдало визначає наступними

словами: відбувається розуміння «суспільної індивідуалізації як зростання спонтанних сил, які роблять індивіда спроможним бути саме індивідом»[3; 45]. У даному випадку по відношенню до суспільства та суспільної диференціації індивідуалізація розглядається як дотримання правила «бути собою», яке реалізується через відхилення від загальних визначень соціального середовища. Рефлексія висловленого являє девіантне відхилення від норми, яке за умови модального розмивання поняття «норма» має розглядатися як викривлений випадок нормативного («майже нормальний, оскільки може бути ще гірше»).

Означену помилку не важко виявити та виправити. Парадокс вписування девіантності, наприклад параноїка, в поняття норма не виникає якщо індивід розглядається як такий представник роду людського, який має усвідомлення обов'язковості зв'язку свого існування з дійсністю, що існує незалежно від нього. Дослідження проведені представниками екзистенціалізму демонструють, що вказана обов'язковість зв'язку являє себе свідомості стурбованістю. Тобто, тільки ті люди, що свідомо турбуються єдністю свого буття з незалежними від бажань, мрій, волевиявленнями умовами його відновлення розуміють об'єктивність не відтворюваності останніх, стають здатними бути творцями свого буття вносячи залежно від об'єктивних обставин, а не норм, звичаїв, традицій зміни у свої дії, стають не паразитарними пожирачами, які вважають, що умови мають трансцендентуватися (наприклад від попередників).

Загально прийнято, що об'єктивні процеси наукою розглядаються як спричинені безсуб'єктними процесами. Тобто визнається, що соціальні та гуманітарні науки починаються там де визнається обов'язкова інтегрованість суб'єкта в досліджувані явища. Гуманітарні події визнаються реальністю тільки в тому випадку, якщо до їх появи причетна конструктивна діяльність людини, яка у своїй основі має спонтанність духовного існування, зв'язок із суб'єктивними прагненнями і бажаннями, наявними в суспільстві цінностями, ідеалами, переконаннями, специфічними особливостями усвідомлення вирішуваних проблем.

Феномен обов'язковості впливу сконструйованої характеристики відповідає поширеній філософською антропологією XX ст. думці, що конкретний вияв сутності людини не набуває статусу визначення, якою саме має бути людина, оскільки віртуальні презентації людини в людському самоствердженні наповнені не запрограмованістю та ексцентричністю. Стосовно вказаного, багато філософів зазначають, що у глибинах власної духовності сучасна людина знаходить непрозорість власної свідомості, яка постійно пов'язує власну суб'єктивність з довільною спонтанністю, стихійністю, невмотивованим вибором, варіативністю, відсутністю принциповості.

Таким чином ні психологічний, ні економічний, ні соціологічний, ні антропологічний, ні культурологічний підхід не може бути основою обґрунтування науковості гуманітарних досліджень.

Ступінь розробленості проблеми. Методологічна пропозиція Й. Шумпетера, Л. Мізеса, Ф. Гаєка [2,7,9] досліджувати суспільні події в термінах взаємодії індивідів, заперечуючи науковість опису, який прагне використовувати визначення сутностей (закони історії, класи, нації, маси, тощо), що зумовлюють події незалежно від індивідуальних бажань та дій, змістовно спирається на дві філософські традиції: критичний раціоналізм та комунікативну філософію. Основу даної пропозиції становить визнання існування індивідуальності як встановленого факту, а не теоретичного конструкту, оскільки антропологічні студії встановили неможливість наукового вирішення питання про те, чим є людська індивідуальність. У даному випадку, за обґрунтований аргумент приймається теза, що ми не спроможні створити вичерпний і точний перелік чинників, які визначають індивідуальність. Тобто в даному випадку визнано, що на формування ідей та ціннісних суджень людини впливає безліч чинників, і будь-яка обмежена їх сукупність не може бути визнана остаточно детермінуючою індивідуальність. Відповідно, людина розглядається як така цілісна складність, яка не редукується до локальної множини взаємопов'язаних елементів.

Комунікативна філософія, звертаючись до, так званого, лінгвістичного повороту, започаткованого відмовою від номіналізму (Гумбольдт), за яким мова витлумачується процес як приєднання імен до речей, існування мови виявляє у граматичних конструкціях. Такі конструкції у формі граматичних означень, що мають загальнодоступне існування, презентують людині реальність без посилання на щось суто суб'єктивне. Приклад математики та логіки, заснованих на аксіоматиці (положеннях, які приймаються без доведення), засвідчує надлишковість посилань на реальність існуючу за межами запроваджених значень. Враховуючи останнє Ю. Габермас, у межах концепту мовленнєвого акту, починає визначати слухача як здатного зрозуміти себе, своє місце, виходячи з інтенції мовця [3]. Мовні вислови ідентифікують самих себе, вони самовіднесено коментують смисл вираженого у них змісту, оскільки вони можуть існувати тільки в умовах володіння мовою мовцем і слухачем. На його думку, в наслідок включення Віттгенштайном і Остіним прагматичного контексту до формального аналізу започатковується обґрунтований аналіз людини як соціалізованого існування, що має свідомість та самосвідомість. У такому випадку філософія мови, а не свідомості розглядається як фундаментальний засновок гуманітарних студій.

Ю. Габермас [4; 346-354], досліджуючи особливості впливу мови на комунікацію цілеспрямовано, привертає увагу до того, що «граматичні правила визнаються за такі, які гарантують ідентичність значення мовних висловів, одночасно уможливлюючи інноваційно непередбачене вживання цих

висловів». Констатуючи дану можливість він посилається на положення Гумбольдта, що «Кожне розуміння завжди є водночас не-розуміння, кожна згода в думках і почуттях є водночас розбіжністю» [Цит. За роб.: 3. –с. 68.].

Авторська гіпотеза. Оскільки інтерсуб'єктивність мовного взаєморозуміння за своєю природою є угода, що передбачає розбіжність позиції мовців, тоді її треба розглядати як спільне створення взаємодоповнюючих існувань на основі обґрунтованої демонстраціями довіри.

Зміст аргументації. На відміну від філософії, яку започаткував ще Аристотель, сучасна філософія, зокрема філософія науки, самовизначається тезою «усі прагнуть знання методу», а не «усі прагнуть знання» (перше висловлювання з якого починається «Метафізика» Аристотеля).

Досвід сучасного буденного існування засвідчує, що поширений зв'язок роботодавця з працівником засновується на демонстрації останнім здатності передбачувати результати своїй дій до активного початку діяльності. Таку здатність здебільшого характеризують словами «знає метод», «володіє методом».

Заснування угоди про зв'язок роботодавця з робітником передбачає існування довіри як засади позитивної комунікації. Основу такої довіри становить наочна (емпірична) демонстрація своїх можливостей (здібностей, умінь, знань, досвіду та тощо) іншому в комунікаціях. Засновані не на демонстраціях уявлення про іншого мають розглядатися як безпідставні фантазії, оскільки навіть стосовно власної самооцінки демонстрація стає єдиним способом заснування довіри до власної спроможності (що добре усвідомлює кожний спортсмен). Іншими словами, у своєму суспільному існуванні людина має здійснювати демонстрацію своєї спроможності, виявляючи тим самим власну унікальність, яка може бути цінністю Іншим.

За допомогою таких міркувань відбувається методологічне подолання есенціалізму та холізму в гуманітарних студіях, яке полягає у тому, що демонстрація може розглядатися у якості емпіричного виявлення унікальності, яка враховується та цінується іншими при створенні сталого (повторюваного) зв'язку між людьми.

Ідея поєднання взаємодоповнюючих існувань демонстраціями знімає з актуального розгляду проблему непрозорості свідомості, яка довго турбувала європейських філософів. Тлумачення демонстрації як наочної презентації унікальності власних спроможностей, в контексті комунікації очевидним чином виявляє наявність (або відсутність) здатності діяти цілеспрямовано (осмислено, свідомо, знаючи наслідки своїх дій). Зокрема, масова очевидність демонстративного встановлення соціальних зв'язків у сучасному суспільстві відома нам у вигляді найму робітка роботодавцем. Факт найму робітника свідчить, що роботодавець на підставі демонстрацій визнав наявність у претендента на робоче місце прозорості свідомості у формі здатності передбачувати результат власної діяльності до активного початку діяльності

(здатен до цілеспрямованої діяльності). Робітники з непрозорою свідомістю (тобто нездатні гарантувати передбачений результат діяльності) роботодавцю здебільшого не потрібні.

На відміну, наприклад, від знання істини, яка як правило доводиться, знання методу застосовується на підставі довіри заснованої на явищах (демонстраціях) у формі очікування. Така довіра є виключно суб'єктивне ставлення, оскільки завжди існує можливість для скептицизму, що народжує недовіру: «сумніватися можна в усьому». Якщо мова йде про кризу довіри до методу, то маємо констатувати, про наявність недовіри людини собі, оскільки самопрезентація також відбувається у формі демонстративного повторення послідовності дій з передбачуваним результатом (метод), що констатується як «можу». Іншими словами, вказаний феномен недовіри змістовно виявляє непрозору свідомість: усвідомлення неспроможності нести відповідальність за свої слова та вчинки, бо їх наслідок уявляється неоднозначним.

Протиставляючи знання-методу знанню-істини важливо пам'ятати, що істину уявляють як визначення обставин незалежних від волі та бажань. Тобто прийняття до уваги об'єктивних обставин є осмислене та свідоме ставлення до свого зв'язку з дійсністю, існуючою незалежно від свідомості. У випадку зі знанням методу, присутнє ставлення до самого себе. Тобто знання може опосередковуватися істиною, а також може ігнорувати її. Наприклад, коли підлеглий солдат отримує від командира команду, він здатен імперативно актуалізувати метод за сигналом, не маючи ніякого уявлення про дійсність, стосовно якої він буде застосований. Масовим чином актуалізацію послідовності дій з передбачуваними наслідками на основі сигналу-команди, у формі спеціальних знаків, ми виявляємо в реалізації алгоритмів комп'ютерних програм.

У межах методологічних студій Всесвітньої спілки трансдисциплінарних дослідників (заснованої структуралістом Ж. Піаже) у 1994 році на Всесвітньому конгресі було виголошено «Конвенцію дисциплінарного суверенітету», яка заперечує есенсіалістські та холістичні прагнення створення універсальних поєднань та міждисциплінарних метаконструктів як таких, що заперечують можливість заснувати нову складну єдність різного.

У міждисциплінарних зв'язках домовленість як комунікативне заснування складного комплексного єднання різних людей у групу ефективних міждисциплінарних дослідників можливе лише за умов дотримання принципу дисциплінарного суверенітету, що виявляє неможливість обмежитися в описі учасників складного комплексного єднання дослідників ні терміном актор, ні терміном суб'єкт. У групі таких дослідників єднання, наприклад, математика, хіміка, фізика, кібернетика, біолога, філософа, соціолога, психолога, інженера відбувається на основі усвідомлення того, що, зокрема, людина-фізик розуміє неможливість вирішити певну проблему за допомогою лише фізики, що різні люди як учасники такого дослідження є різні фахівці: кожний персонально має

знання та досвід, яким інші не володіють. Відповідно, така група створюється, бо кожен із учасників: усвідомлює свою дисциплінарну обмеженість, свою неможливість бути актором (усвідомлює, що потрібне для вирішення проблеми йому невідоме); а також, усвідомлює свою неможливість бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших (носіїв знання про йому невідоме). У вказаному випадку кожний окремо, як учасник угоди про міждисциплінарну співпрацю, є не суб'єкт чи актор, а є той хто дотримується принципу дисциплінарного суверенітету (не втручається у справи іншого як носія інших знань та умінь, вважаючи себе сувереном [законодавцем власних знань та умінь]). Тому право на довіру іншого, в умовах дисциплінарного суверенітету, фахівець як суверен отримує лише через демонстрацію своїх реальних можливостей (здібностей, умінь, знань, досвіду, тощо), а не через фантазії іншого про його спроможності. Комунікація, що засновує створення міждисциплінарної групи започатковується демонстраціями незнання: наприклад, фізик звертається до математика з питанням про його спроможність вирішити певну задачу, яку фізик вирішити нездатен. Чи здатен вирішити визначену задачу математик, фізик не знає, а тому його позитивне ставлення до першого у вигляді довіри може засновуватися лише на демонстраціях рішення, бо усе інше в сумнівах.

Людина-суверен, керується усвідомленням своєї індивідуальної неспроможності бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших, тому він стає свідомим учасником конвенцій, які започатковують нове поєднання людей у спільноту здатну вирішити актуальну проблему (відбувається створення суб'єкта: буття здатного вирішити актуальну проблему). Також людина-суверен розуміє неспроможність вирішувати такі проблеми людиною-агентом, оскільки всезнаючих не існує, а якщо існує, тоді як це було показано в «Банкеті» Платоном, йому вже нічого не потрібно (знання і пізнання у першу чергу). Об'єднуючись через усвідомлення себе обмеженими, незнаючими, на основі плюралізму суверени створюють суб'єкта, наприклад для вирішення проблеми виходу людини у космос (відомий приклад успішного створення колективного суб'єкта вирішення складної міждисциплінарної проблеми), який зникає («смерть суб'єкта») після позитивного завершення програми досліджень.

Однак, вказана смерть суб'єкта є смерть Фенікса, оскільки стає приводом для зацікавлення суверенами іншою проблемою з наступним початком формування нового суб'єкта як сили здатної вирішувати інші актуальні проблеми.

У свою чергу треба зазначити, що демонстративним виявленням свідомості об'єктивного існування як незалежного від суверена буття дійсності є усвідомлення незнання, бо у випадку «знаю» об'єктивність вже стала заміненою на конструкт чи довільну фантазію. Відповідно мова може йти не тільки про колектив-суб'єкта, а й про людину-суб'єкта, яка щоденно вирішує

різні проблеми, вмираючи та народжуючись у їх вирішеннях. Нагадаємо, вибрана вище характеристика соціалізованої людини (здатної адекватно жити в суспільстві) є здатність мати метод, що виявляє себе у спроможності індивіда діяти цілеспрямовано (знати результат дії до початку дії). Знаючий перевірений метод, у випадку отримання негативного (непередбачуваного) результату, в наслідок самоаналізу здатен дійти висновку, що метод застосовувався по відношенню до дійсності з невідомими властивостями. Тому суверен існує реалізуючи настанову Сократа пам'ятати про свою недосконалість, свою, наприклад, дисциплінарну обмеженість, а тому він зацікавлений в реалізації сократівського методу «маєвтики»: шукати тих хто має невідоме йому знання. У своєму зверненні до іншого суверен не може за нього визначати його спроможність вирішити проблему яка турбує суверена [тут доречно нагадати, що відповідно до принципу дисциплінарного суверенітету інший є також суверен]. Тобто, суверен може запропонувати іншому лише проблему (своє знання про незнання), а інший, якщо не відмовляється від участі в її вирішенні, може лише демонструвати свою спроможність допомогти в її вирішенні.

Здатність суверена ставати суб'єктом-творцем вирішення різних проблем не заперечує можливість рольового їх вирішення людиною-актором. Людина-актор може грати певну роль (наприклад демонструє кваліфікацію), за лаштунками якої завжди є режисер, архітектор, господар, робоче завдання та тому подібне. Людина-суб'єкт є той хто створює унікальне, оригінальне рішення. Іншими словами суверен здатен презентувати себе і суб'єктом, і актором, якщо можна досягнути бажаного, повторюючи відому роль, діючи за парадигмою чи Органоном. Також треба враховувати, що демонстраціями суверен визначає межу повноважень іншого, яку інший маючи справу з сувереном не може порушувати.

Усвідомлення своєї індивідуальної неспроможності бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших є головна умова для свідомого заснування конвенцій, що започатковують комунікаціями інноваційне поєднання людей у нову спільноту. Якщо таке єднання починає відтворюватися незалежно від конкретних учасників, тоді її визнають новим соціальним інститутом. У вказаному контексті має бути зрозумілим, що так звані владні структури, кратологічні відносини є спроба позбавити людину її суверенної здатності до інституціональної ініціативи, до інновацій.

Буття людини шляхом виживання в культурі, де основною цінністю визнається пристосовуваність, стимулює потребу «дати опис … світу, в якому значення руху та його флуктуації набагато важливіше за визначення структур, організацій, постійних величин» [5]. Тим самим виникає феномен аметодологізму, який є різновид адаптації до буття в умовах суспільного заперечення споживчої цінності істини як «задоволення інтелектуальної спраги», оскільки визнання існування останньої передбачає визнання існування суб'єкта, як самочинної сутності. Тут мова йде про особливу активність людини,

яку можна означити як споживацька. «Споживач» усвідомивши непередбачуваність наслідків власної активності, свою нездатність на демонстрацію власної спроможності, шукає різні мінливі смислоутворення для ситуативного пристосування себе до прийнятних (спокусливих) процедур реконструкції смислів, які для пристосування до «нових обставин» замінюють усвідомлене незнання на демонстрацію еквівокації знання інтерпретуючою компетентністю («ніби щось знаю»). Тим самим інтерпретуюча компетентність здійснює своєрідну ідентифікацію знання, як потрібного для успіху (кар'єри, добробуту, блиску іміджу …), що вкорінюється аксіологічними виправданнями та характеристиками, вбудовуючи людину в поточний момент ситуативно-локальної множини зручних принципів пристосування до умовних стандартів. Як наслідок деконструюється цінність демонстрації, пояснення та розуміння, актуалізується цінування престижних зразків. Наприклад істина, якщо вона не гарантує успіху, не приймається як цінність і може активно замінюватися на віртуальні обіцянки бажаних благ.

Функціонально аметодологізм полягає у редукції методу до рецепту, що провокується споживацьким ставленням до послідовності дій з передбачуваним та бажаним результатом, яке актуалізує домінування операціональних характеристик, застосування топологізуючих класифікацій, руйнування систематизації. За таких умов інновація постає як стороння щодо людини подія, що спостерігалося в уявленнях поширених до Нового часу, коли креація нового визнавалася характеристикою надприродного, а створене людиною – наслідок слідування Творцю або втіленням існуючого ідеального зразку. Саме таку редукцію ми спостерігаємо у вченнях про зразковий метод, започаткованих Аристотелем (Бекон, Декарт, Ляйбніц, Гегель, Маркс …), яку почали свідомо заперечувати (Ліотар) започаткуванням критики філософії Модерну.

Споживацьким ставленням аметодологізм руйнує теорію як цінність оскільки опис, демонструючи дію закону, заперечує розумність заміни істини на аксіологічно підкріплені віртуальні обіцянки. Відбувається ігнорування істини як елемента, що опосередковує зв'язок дій людини з об'єктивними речами. Поширеним проявом такого ігнорування можна визнати скептицизм стосовно науково знання. Як вказує П.Фейєрабенд «…наукове знання не може вважатися універсальною мірою переваги», оскільки наука – це «дослідження, скероване прагненням об'єктивності». Тому «…рішення стосовно прийнятих цінностей та використання в їх контексті науки не належить самій науці» [6. – с. 176].

Висновки. Ігнорування демонстрації як складової позитивної комунікації, здатної створювати взаємодоповнюючі існування, є продовження обґрунтування широкого застосування методу формування людини-маси, тези про неможливість конструктивно врахувати непрозору для свідомості багатоманітність антропних властивостей людини. Зокрема антропологи XX ст. чесно визнають, що конкретний вияв сутності людини не може набути статусу

відомого визначення, оскільки віртуальні презентації людини у людському самоствердженні наповнені непередбачуваністю та ексцентризмом. Навіть у власному самоаналізі, як констатують сучасні філософи, людина знаходить непрозорість своєї свідомості, бо остання пов'язана зі спонтанністю, невмотивованими діями, варіативністю, настроями, девіантністю тощо. Вказана увага до невизначеності антропних характеристик людини, методологічно виявляє парадоксальні прагнення їх врахувати.

Не зважаючи на вказаний парадокс, людину продовжують визначати різними характеристиками, які використовують есенціалістськи, у вигляді узагальнених сутностей (наприклад: піщинки нації, пролетарі, вороги народу, біомаса, нерозумні і т.п.). Такі визначення виконують функцію засобів методологічного примусу, який можна означити як метод ангажування людини до певного існування без її згоди бути саме такою. Іншими словами, описаний метод здійснення гуманітарних студій демонструє акт здійснення війни з людиною як носієм права бути собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barnett H. Innovation: The Basis of Cultural Change. –N.Y., 1963. - 234 p.
2. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – К.:Основи, 1995, - 528 с.
3. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Юрген Габермас; пер. З нім. В. Купліна. –К.: Дух і Літера, 2011. – 280 с.
4. Габермас Ю. Про суб'єкта історії. Деякі міркування щодо хибних альтернатив / А.М. Єрмоленко// Комунікативна практична філософія. –К.: Лібра, 1999. – с.346-354.
5. Balandier, G. Le Desarde: Eboge du movement / G. Balandier. – P. 1998. – 241 p.
6. Фейерабенд П. Прощай, разум / П.Фейерабенд; пер. з англ. А.Л. Никифорова. - М: АСТ: Астрель, 2010. - 477 с.
7. Сепетий Д. Відкрите суспільство: етика та раціональність. – К.: Смолоскип, 2007. – 358 с.
8. Freed M. Latour, Lyotard, and The Problematics of Legitimation // Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities. 2005. Vol. 10. № 3. P. 99-114.
9. Мизес Л. Человеческая деятельность. –М.: Экономика, 2000. – 878 с.
10. Crawford R. In the Era of Human Capital: The Emergence of Talent, Intelligence, and Knowledge as the Worldwide Economic Force and Investors / R. Crawford. – N.Y.: Harper Business, 1991. – 197 p.

REFERENCES

1. Barnett H. Innovation: osnova kul'turnykh izmeneniy. -N.Y., 1963. - 234 s.
2. Shumpeter Y. Kapítalízm, sotsíalízm í demokratiya. - K.: Osnovi, 1995, - 528 s.
3. Gabermas YU. Postmetafízichne mislennya / Yurgen Gabermas; per. Z ním. V. Kuplína. -K .: Dukh í Lítera, 2011. - 280 s.

4. Gabermas YU. Pro sub'êkta ístoríї. Deyatí mírkuvannya shchodo khibnikh al'ternativ / A.M. Êrmolenko // Komuníkativna praktichna fílosofíya. -K .: Líbra, 1999. - s.346-354.
5. Baland'ye, G. Le Dezarde: dvizheniye eboge / G. Baland'ye. - P. 1998. - 241 s.
6. Feyyerabend P. Proshchay, razum / P.Feyyerabend; per. z angl. A.L. Nikiforova. - M: AST: Astrel', 2010. - 477 s.
7. Sepetiy D. Vídkrite suspíl'stvo: yetika ta ratsíonal'níst'. - K .: Smoloskip, 2007. - 358 s.
8. Osvobozhdennyy M. Latur, Liotard i problematika legitimatsii // Anzhelaki: zhurnal teoreticheskikh gumanitarnykh nauk. 2005. Vol. 10. № 3. R. 99-114.
9. Mizes L. Chelovecheskaya deyatel'nost'. -M .: Ekonomika, 2000. - 878 s.
10. Krouford R. V epokhu chelovecheskogo kapitala: vozniknoveniye talanta, intellekta i znaniy kak vsemirnykh ekonomicheskikh sil i investorov / R. Krouforda. - N.Y .: Harper Business, 1991. - 197 s.

АННОТАЦИЯ

В.Л. Чуйко Особенности обоснования научности гуманитарных исследований

В статье обосновывается понимание человека как такового сложности, не редуцируется к локальной множества взаимосвязанных элементов, требует признать неприемлемым обращение к концептам философии сознания, связывает научность гуманитарных исследований с критическим рационализмом и коммуникативной философией.

Используя разработанную коммуникативной практической философией концепцию интерсубъективного речевого взаимопонимания, привлекается внимание к сочетанию разных людей как взаимодополняющих существований, основанных на демонстрациях. Обоснованная автором концепция демонстраций как основа позитивной коммуникации рассматривается как важная часть преодоления эссенциализма и холизма доведением, что демонстрация становится единственным способом выявления уникальности как суверенного свойства индивида ценимой другим. Демонстрация, как повторяющаяся наглядная презентация индивидом уникальности своего существования, предполагает наличие способности действовать целенаправленно (осмысленно, сознательно, зная последствия своих действий). Факт найма рабочего свидетельствует, что работодатель на основании демонстраций признал наличие прозрачности сознания в форме способности предвидеть результат деятельности к активному начала деятельности, гарантировать его получения.

Осознание своей индивидуальной несостоятельности быть субъектом решения проблемы самостоятельно, которые демонстрировали свои возможности, признано главное условие для сознательного основания

конвенций, которые начинают инновационное сочетание людей в новое сообщество.

Ключевые слова: *суверен, субъект, актер, демонстрация.*

SUMMARY

Chuiko V. L. Features of the substantiation of humanitarian research as a scientific.

In the article is substantiated the understanding of human as a complexity that is not reduced to a local set of interrelated elements; this requires recognizing the inappropriate approach to concepts of the philosophy of consciousness and relates the scientific nature of humanitarian research with critical rationalism and communicative philosophy.

The concept of demonstrations as a basis for positive communication is justified by the author and considered as an important part of overcoming essentialism and holism by proving that demonstration is the only way to identify the uniqueness as properties of an individual, that is appreciate by other. The demonstration as a recurring visual presentation of the uniqueness of individual existence, presupposes an ability to act purposefully (comprehended, deliberately, with knowing about the consequences of their actions). The fact of hiring of an employee demonstrates that the employer based on demonstrations found a transparency of consciousness in the form of an ability to predict results of activity before the active beginning of an activity and to ensure it is received.

The awareness of the individual failure to be the solver of the problem without the help from others recognized for the main condition for the conscious founding conventions which starting an innovative combination of people in a new community.

Ignoring the demonstration as a component of positive communication, which can create a mutually beneficial existence, is the continuation of using the method of formation of man-mass, which is based on the thesis about impossibility of impossibility of constructive consideration of the non-transparent to the consciousness of the diversity of anthropic properties of human. Determining the existence of a person by means of a generalized entity (for example: the grain of the nation, the proletarians, the enemies of the people, biomass, fools, etc.) serve as means of methodological coercion, which can be defined as a method of engaging people to a certain existence without their consent to be exactly this. In other words, the method of carrying out humanitarian studies demonstrates an act of war with a person as a bearer of the right to be himself.

Key words: *sovereign, subject, actor, demonstration.*

УДК: 371.315.6:51

Р. А. Воронка

Сумской государственный педагогический
университет имени А. С. Макеренко

ОСОБЕННОСТИ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ НАУКИ: ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

На основе общей характеристики постнеклассической науки, автор сосредоточил основное внимание на раскрытие следующих главных особенностей данной науки: укрепление парадигмы целостности, усиление роли междисциплинарных комплексных подходов при изучении объектов исследования, стремление построить общенаучную картину мира на основе принципов универсального эволюционизма. Сделан особый акцент на том, что в настоящее время постнеклассическая наука постепенно интегрируется с технологией, порождая «технонауку» и меганауку.

Ключевые слова: *парадигма, наука, классическая наука, неклассическая наука, постнеклассическая наука, технонаука, меганаука, парадигма целостности, универсальный эволюционизм.*

Наука как целостный феномен возникает в Новое время вследствие отпочкования от философии и проходит в своем развитии три основных этапа: классический, неклассический и постнеклассический. На каждом из этих этапов формируются соответствующие идеалы, нормы и методы научного исследования, формируется своеобразный понятийный аппарат, определенный стиль мышления – гносеологическая парадигма. *Парадигма* (пример, образец) – основополагающая теория вместе со способами ее использования, принятая научным сообществом в определенный период развития. Когда парадигма оказывается явно неприменимой для объяснения новых фактов, наступает кризис в науке, возникает необходимость в разработке новой парадигмы, способной интерпретировать эти факты.

На этапе *классической науки* (XVII-XIX вв.) сложилась механистическая картина мира. Здесь господствует объективный стиль мышления, стремление познать предмет сам по себе безотносительно к условиям его изучения, то есть стремились исключить все, что относится к субъекту, средствам, приемам и операциям его деятельности. На этом этапе доминирует механический детерминизм (Ньютон, Декарт). Категориальная сетка описания таких систем была санкционирована философией механицизма в качестве философских оснований науки этой эпохи. Как простую механическую систему рассматривали в этот период не только физические, но и биологические, а также социальные объекты

Неклассическая наука (первая половина XX в.) возникает в связи с разработкой релятивистской и квантовой теории. На этом этапе изменяется понимание предмета познания: им стала не реальность в «чистом виде», как она фиксируется живым созерцанием, а некоторый ее срез, заданный через призму принятых теоретических, операциональных средств и способов ее освоения субъектом. На этом этапе широкое распространение получил

вероятностный детерминизм в связи с исследованием движения элементарных частиц и газовых молекул. Статистические законы и теории являются более совершенной формой описания закономерностей природы и общества, так как любой известный на сегодняшний день процесс более точно описывается статистическими законами, чем динамическими.

Постнеклассическая наука формируется в 70-х годах XX в. Характерной чертой этой стадии развития науки является *универсальный эволюционизм,* соединяющий идеи эволюции с идеями системного подхода и распространяющий развитие на все сферы бытия, устанавливая универсальную связь между неживой, живой и социальной материей [8, 162].

В системе научного знания, начиная со второй половины XX в., а также в структуре науки, обозначились изменения, о которых специалисты говорят как о формировании постнеклассической научной рациональности (В.С. Степин), неклассической эпистемологии (В.А. Лекторский), переходе к новой модели производства знания (М. Гиббонс, Х. Новотны и др.), становлении технонауки (Б. Латур и др.). Изменения в структуре науки характеризуются как трансформация дисциплинарно организованной науки в трансдисциплинарные исследования.

В.С. Степин выделил следующие признаки постнеклассического этапа:

- изменение характера научной деятельности, обусловленное революцией в средствах получения и хранения знаний (компьютеризация науки, сращивание науки с промышленным производством и т.п.);
- распространение междисциплинарных исследований и комплексных исследовательских программ; повышение значения экономических и социально-политических факторов и целей;
- изменение самого объекта - открытые саморазвивающиеся системы;
- включение аксиологических факторов в состав объясняющих предложений.

Переход к постнеклассической рациональности он связывает с обращением науки к новому типу объектов – сложным саморазвивающимся системам («человекоразмерные» объекты, примером которых являются объекты биотехнологий, экологические системы, биосфера и т.п.), соотнесенностью получаемых знаний не только со средствами деятельности, но и с ценностно-целевыми структурами [4, 16].

В.А. Лекторский фиксирует изменения в познании как переход от классической к неклассической эпистемологии. Характеризуя классическую эпистемологию, для которой центральной проблемой является обоснование знания, он выделяет такие ее особенности, как критицизм, фундаментализм, субъектоцентризм и наукоцентризм. Для неклассической эпистемологии характерны: посткритицизм, нефундаменталистское понимание обоснования знания, отказ от субъектоцентризма (субъект понимается не как непосредственная данность, а как формирующийся в коммуникативных

отношениях с другими субъектами), отказ от наукоцентризма (наука важнейший, но не единственный способ познания реальности) [1, 19].

М. Гиббонс, Х. Навотны, Б. Николеску связывают переход к науке нового типа с изменением в производстве знаний, они предложили концепцию второго типа производства знания. В коллективном труде «Новое производство знания: динамика науки и исследований в современных обществах» были сформулированы характеристики «второго типа» производства знания: трансдисциплинарность; организационное многообразие, знание продуцируется в контексте его приложений; социальная ответственность и рефлексия; оценка и контроль качества [5].

О новом типе науки, обозначенном термином «технонаука», заговорили тоже в восьмидесятых годах XX в. Б. Латур отмечал, что наука перестала быть делом кабинетного ума, а стала пространством «взаимонастройки» людей и вещей. Если раньше общество окружало автономную науку, но оставалось чужаком по отношению к принципам и методам функционирования научной рациональности, то сейчас наука и то, что мы, используя традиционный термин, называем обществом, вмешаны друг в друга [6, 209].

Являются ли отмеченные аспекты «тектонического сдвига платформ» научности различными описаниями, по сути, общей тенденцией? Выявление общности в теоретических реконструкциях концептуальных парадигм позволит обосновать объективный характер происходящих сегодня изменений в науке и обществе. Классическая и неклассическая науки имеют дело с фиксацией свойств и зависимостей объектов, и только постнеклассическая имеет дело с реальностью, которая затрагивает и объекты, и человеческий мир: «Постнеклассическая рациональность не является чисто познавательной рациональностью, претендующей на моделирование реальности «как она есть», она выступает как форма социально-гуманитарной проектно-конструктивной рациональности» [7, 45].

Трансформация научного мировоззрения постнеклассической науки связана с переориентацией научной деятельности с познавательной на проективно-конструктивную. Наука постепенно интегрируется в организованную по новым принципам систему взаимодействия науки и технологии. Именно этот феномен обозначается термином «технонаука». В ней технологическая эффективность вместо истины, знание как проекты действия, а модель познания – конструирование. Главной чертой технонауки является высокая социально-практическая ориентированность.

Общие представления о технонауке, разделяемые представителями различных школ философии науки в том, что для нее характерна неразрывная связь собственно исследовательской деятельности с практикой создания инновационных технологий. Фундаментальности она противопоставляет прирост нового знания, но при этом возникает новое понимание знания: знать – это уметь адекватно действовать, уметь адаптироваться.

В технонауке размывается привычная грань между естественным и искусственным, поскольку конструируются не только модели реальности, но и естественный мир наполняется искусственными созданиями биотехнологий, нанотехнологий. Кроме того, наш когнитивный аппарат понимается не как данность, а как эволюционный феномен, сформировавшийся в процессе эволюции естественного мира, который теперь трансформируется под влиянием конвергентных технологий.

Все чаще объектами исследования становятся сложные, уникальные, исторически развивающиеся системы, которые характеризуются открытостью и саморазвитием. Среди них такие природные комплексы, в которые включен и сам человек, – так называемые «человекоразмерные комплексы»: медико-биологические объекты, объекты экологии, включая биосферу в целом, биотехнологические объекты, системы «человек – машина», которые включают в себя информационные системы и системы искусственного интеллекта. С такими системами сложно, а иногда и вообще невозможно экспериментирование. Изучение их немыслимо без определения границ возможного вмешательства человека в объект, а это связано с решением ряда этических проблем [2, 100–101].

Поэтому не случайно на этапе постнеклассической науки преобладающей становится идея синтеза научных знаний – стремление построить общенаучную картину мира на основе принципа универсального эволюционизма, объединяющего в единое целое идеи системного и эволюционного подходов. Концепция универсального эволюционизма базируется на определенной совокупности знаний, полученных в рамках конкретных научных дисциплин (биологии, геологии и т. д.), и вместе с тем включает в свой состав ряд философско-мировоззренческих установок.

Часто универсальный эволюционизм понимают как принцип, обеспечивающий экстраполяцию эволюционных идей на все сферы действительности и рассмотрение неживой, живой и социальной материи как единого универсального эволюционного процесса [11, 168]. Системный подход внес новое содержание в концепцию эволюционизма, создав возможность рассмотрения систем как самоорганизующихся, носящих открытый характер.

Идея синтеза знаний, создание общенаучной картины мира становится основополагающей на этапе постнеклассического развития науки. Одной из весьма удачных попыток создать современную общенаучную картину мира на основе идей универсального эволюционизма является концепция Э. Янча, предложенная в его работе «Самоорганизующаяся Вселенная: научные и гуманистические следствия возникающей парадигмы эволюции». Автор показывает, что все уровни неживой и живой материи, а также явления социальной жизни – нравственность, мораль, религия и т. д. – развиваются как диссипативные структуры. Поэтому эволюция представляется ему целостным процессом, составными частями которого являются физико-химический,

биологический, социальный, экологический, социально-культурный процессы. На каждом уровне выявляются специфические его особенности.

Источником космической эволюции Э. Янч называет нарушение симметрии, выражающееся в преобладании вещества над антивеществом, повлекшее за собой возникновение различного рода сил – гравитационных, электромагнитных, сильных, слабых. На следующем этапе эволюции возникает жизнь – «тонкая сверхструктурированная физическая реальность», усложнение которой приводит к коэволюции организмов и экосистем, в результате чего впоследствии происходит социальная эволюция, при которой возникает специфическое свойство, связанное с мыслительной деятельностью. Тем самым Э. Янч включает в самоорганизующуюся Вселенную человека, придав глобальной эволюции гуманистический смысл [9, 148–157].

В постнеклассическом естествознании еще более активно (прежде всего, в силу специфики его предмета и возрастания роли человека в нем), чем на предыдущих этапах, «задействованы» все функции философии – онтологическая, гносеологическая, методологическая, мировоззренческая, аксиологическая и др.

В постнеклассической науке утверждается *парадигма целостности,* согласно которой мироздание: неживая природа, биосфера, ноосфера, общество, человек и т. д. представляют собой единую целостность. И проявлением этой целостности является то, что человек находится не вне изучаемого объекта, а внутри него, он лишь часть, познающая целое. И, как следствие такого подхода, мы наблюдаем сближение естественных и общественных наук, при котором идеи и принципы современного естествознания все шире внедряются в гуманитарные науки, причем имеет место и обратный процесс. Так, освоение наукой саморазвивающихся «человекоразмерных» систем стирает ранее непреодолимые границы между методологиями естествознания и социального познания. И центром этого слияния, сближения является человек. Укрепление парадигмы целостности, есть осознание необходимости глобального всестороннего взгляда на мир: «Принятие диалектики целостности, включенности человека в систему – одно из величайших научных достижений современного естествознания и цивилизации в целом» [3, 66].

В современной методологической литературе все более склоняются к выводу о том, что если объектом классической науки были простые системы, а объектом неклассической науки – сложные системы, то в настоящее время внимание ученых все больше привлекают исторически развивающиеся системы, которые с течением времени формируют все новые уровни своей организации. Причем возникновение каждого нового уровня оказывает воздействие на ранее сформировавшиеся, меняя связи и композицию их элементов.

Реализация комплексных научных программ порождает особую ситуацию сращивания в единой системе деятельности теоретических и экспериментальных исследований, прикладных и фундаментальных знаний,

интенсификации прямых и обратных связей между ними. Все это порождает усиление взаимодействия сложившихся в различных дисциплинарных областях науки идеалов, норм и методов познания

В настоящее время важнейшим инструментом научно-технического прогресса становится математическое моделирование. Его сущность – замена исходного объекта соответствующей математической моделью и в дальнейшем ее изучение, экспериментирование с нею на ЭВМ и с помощью вычислительно-логических алгоритмов. В современной науке математическое моделирование приобретает новую форму осуществления, связанную с успехами синергетики. Речь идет о том, что «математика, точнее математическое моделирование нелинейных систем, начинает нащупывать извне тот класс объектов, для которых существуют мостики между мертвой и живой природой, между самодостраиванием нелинейно эволюционирующих структур и высшими проявлениями творческой интуиции человека».

В современной науке нельзя ограничиваться лишь логикой, диалектикой и эпистемологией (хотя их значение очень велико), а нужно использовать *интуицию, фантазию, воображение* и другие средства постижения действительности.

Становление постнеклассической науки не приводит к уничтожению методов и познавательных установок классического и неклассического исследований. Они будут продолжать использоваться в соответствующих им познавательных ситуациях, постнеклассическая наука лишь четче определит область их применения.

На основе общей характеристики постнеклассической науки мы можем выделить следующие её особенности:

1. Более широкое применение философии и ее методов во всех науках;
2. Укрепление парадигмы целостности;
3. Усиление роли междисциплинарных комплексных подходов в изучении объекта исследования;
4. Внедрение времени во все науки, все более широкое распространение идеи развития;
5. Стремление построить общенаучную картину мира на основе принципов универсального эволюционизма [12, 74];
6. Возрастает уровень абстрактности, сложности теорий и усиливается математизация научного познания;
7. Реализация принципа коэволюции;
8. Методологический плюрализм;
9. Постепенное ослабление требований к жестким нормативам научного дискурса и усиление роли внерационального компонента;
10. Соединение объективного мира и мира человека, преодоление разрыва объекта и субъекта;
11. Широкое распространение идей и методов синергетики;

12. Современная наука имеет междисциплинарный и трансдисциплинарный характер.

Итак, постнеклассическая наука – очень сложный и динамичный фактор общественного развития, делает открытия, рождает новые гипотезы и теории, совершенствует методы и технологии. Современная наука раздвигает свои горизонты и увеличивает темпы научно-технического прогресса. Она вышла в область познания микромира (нанонаук, нанотехнологий) и мегамира, достигла таких границ, которые требуют расширения области рационального мировосприятия. Она переходит в меганауку [10, 52]. *Мегагнаука* – это междисциплинарная наука, дающая целостное представление о существенных, необходимых и закономерных связях в пространственном диапазоне от кварков до квазаров и черных дыр, включающая в свое содержание: *натуралистику* (совокупность естественно-научных знаний), *гуманитаристику* (совокупность всех социально-гуманитарных дсциплин), *компьютевистику* (совокупность всего технического парка по обработке полученной информации и выраженной в числовой форме).

ЛИТЕРАТУРА

1. Лекторский В.А. Субъект. Объект. Познание. – М.: Наука. – 1980. – С. 16–23.
2. Мороз О.Я. Исторические судьбы Homo sapiens в контексте развития искусственного интеллекта, эволюции сингулярных технологий // Наука и образование: современные трасформации. – К.: ПАРАПАН, 2008. – С. 89–113.
3. Моисеев Н.Н. Естественнонаучное знание и гуманитарное мышление // Общественные науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 66.
4. Стёпин В.С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 3–18.
5. Трансдисциплинарные исследования 2014 .http://transstudy.ru/q-q-.html
6. Latour B. From the world of science to that of research? // Science magazine. – Wash., 1998. – № 5361. – Vol. 280.
7. Швырев В.С. О соотношении познавательной и проективно-конструктивной функций в классической и современной науке // Познание, понимание, конструирование. – М.: 2008. – С. 30-48.
8. Цикин В.А. Проблема смены гносеологической парадигмы // Практическая Философия. – 2004. – № 1. – С. 162–166.
9. Цикин В.А., Наумкина Е.А. Философия образования: постнекласстческий подход. – Сумы.: СумДПУ, 2009 – 232 с.
10. Цикин В.А. Философская интерпретация NBICS цивилизации. – Сумы: ФЛПЦёма С.П., 2016. – 240 с.
11. Яхнин Е.Д. Эволюция и будущее человеческого социума // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 165–175.
12. Янч Э. Самоорганизующаяся Вселенная // ОНС. – 1999. – № 1. – С. 143–158.

REFERENCES

1. Lektorskiy V.A. Sub"yekt. Ob"yekt. Poznaniye. – M.: Nauka. – 1980. – S. 16–23.
2. Moroz O.YA. Istoricheskiye sud'by Homo sapiens v kontekste razvitiya iskusstvennogo intellekta, evolyutsii singulyarnykh tekhnologiy // Nauka i obrazovaniye: sovremennyye trasformatsii. – K.: PARAPAN, 2008. – S. 89–113.
3. Moiseyev N.N. Yestestvennonauchnoye znaniye i gumanitarnoye myshleniye // Obshchestvennyye nauki i sovremennost'. – 1993. – № 2. – S. 66.
4. Stopin V.S. Nauchnoye poznaniye i tsennosti tekhnogennoy tsivilizatsii // Voprosy filosofii. – 1989. – № 10. – S. 3–18.
5. Transdistsiplinarnyye issledovaniya 2014 .http://transstudy.ru/q-q-.html
6. Latour B. From the world of science to that of research? // Science magazine. – Wash., 1998. – № 5361. – Vol. 280.
7. Shvyrev V.S. O sootnoshenii poznavatel'noy i proyektivno-konstruktivnoy funktsiy v klassicheskoy i sovremennoy nauke // Poznaniye, ponimaniye, konstruirovaniye. – M.: 2008. – S. 30-48.
8. Tsikin V.A. Problema smeny gnoseologicheskoy paradigmy // Prakticheskaya Filosofiya. – 2004. – № 1. – S. 162–166.
9. Tsikin V.A., Naumkina Ye.A. Filosofiya obrazovaniya: postneklasstcheskiy podkhod. – Sumy.: SumDPU, 2009 – 232 s.
10. Tsikin V.A. Filosofskaya interpretatsiya NBICS tsivilizatsii. – Sumy: FLPTsoma S.P., 2016. – 240 s.
11. Yakhnin Ye.D. Evolyutsiya i budushcheye chelovecheskogo sotsiuma // Voprosy filosofii. – 2006. – № 5. – S. 165–175.
12. Yanch E. Samoorganizuyushchayasya Vselennaya // ONS. – 1999. – № 1. –

АНОТАЦІЯ

Р.О. Воронка Особливості постнекласично науки: філософський аспект

На основі загальної характеристики постнекласичної науки, автор зосередив основну увагу на розкриття наступних головних особливостей даної науки: зміцнення парадигми цілісності, посилення ролі міждисциплінарних комплексних підходів при вивченні об'єктів дослідження, прагнення побудувати загальнонаукову картину світу на основі принципів універсального еволюціонізму. Зроблений особливий акцент на тому, що в даний час постнекласичної науки поступово інтегрується з технологією, породжуючи «технонауку» і меганауку.

Ключові слова: *парадигма, наука, класична наука, некласична наука, некласична наука, технонаука,* меганаука, парадигма цілісності, універсальний еволюціонізм.

SUMMARY

Voronka R. A. Features post-non-classical science: the philosophical aspect

Based on general characteristics of postnonclassical science, the author focuses on highlighting the following features of science under discussion: strengthening of

holistic paradigm, enforcing the role of multidisciplinary complex approaches while investigating research objects, tendency to create general scientific worldview grounded on universal evolutionism principle. The emphasis is made on the fact that nowadays postnonclassical science gradually integrates with technology generating technoscience and megascience.

Key words: *paradigm, science, classical science, non-classical science, postnonclassical science, technoscience, megascience, holistic paradigm, universal evolutionism*

АБРИСИ ТЕХНОЛОГІЧНОГО МАЙБУТНЬОГО: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

УДК 165.2

М. М. Ведмедєв
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: СКЛАДНОЩІ ОЦІНКИ

Предметом розгляду в статті є різні способи оцінки науково-технічного потенціалу та складності, пов'язані з їх застосуванням. Порівнюються два підходи – обліково-звітний та проблемно-орієнтований. Виявлені недоліки філософсько-методологічного осмислення, які є типовими для робіт фахівців в сфері теорії наукового потенціалу. Серед них вказується, зокрема, на недоцільність пов'язувати поняття потенціалу (як сукупності ресурсів) з суб'єктом діяльності (дослідницька група, установа, країна). Йдеться про необхідність визначити конкретну проблему, для вирішення якої він застосовується. В існуючих моделях наукового потенціалу відсутні й уявлення про особливості використовуваного знання як ресурсу, а йдеться лише про інформацію, методи, розробки в загальному виді. Розглянуті пропозиції щодо доповнення поняття наукового потенціалу поняттям інтелектуального потенціалу.

Ключові слова*: наука, науково-технічний потенціал, інтелектуальний потенціал, оцінки, комерціалізація, дослідницька група, наукова політика, неявне знання.*

Бурхливий процес глобалізації безпрецедентно загострив міжнародну конкурентну боротьбу за ринки збуту, і держави, які прагнуть забезпечити високі темпи економічного зростання та зберегти свій суверенітет, змушені приділяти особливу увагу прискореному розвитку власної науково-технічної сфери. Якщо в попередні століття могутність держави визначали золотий запас, родючість земель, запаси корисних копалин, то сьогодні багато в чому визначальну роль відіграє рівень науково-технічного розвитку галузей економіки, рівень освіти населення. Все це й обумовлює теоретичну й

практичну значущість вивчення комплексу проблем, пов'язаних з науково-технічним потенціалом.

Поняття наукового потенціалу (НП) і близький до нього науково-технічного потенціалу (НТП) міцно увійшло в науковий обіг і отримало міжнародне визнання на рубежі 60-70-х років минулого століття. На цей час припадає поява загальноприйнятих визначень даного поняття. Так, в методичному посібнику ЮНЕСКО потенціал визначається як сукупність «наявних ресурсів, якими володіє країна для наукових відкриттів, винаходів і технічних нововведень, а також для вирішення національних і міжнародних проблем висунутих перед наукою і її застосуваннями» [13, с. 21]. Вміщені в документі положення щодо сутності та структури НП заклали теоретичні основи для розробки конкретних моделей і введення директивних показників оцінки його стану, що і стало основою управлінських дій в даній сфері. Хід подальших подій, проте, виявив суттєві недоліки тодішньої філософсько-методологічної бази, на якій ґрунтувалися згадані моделі. Були зроблені спроби внесення відповідних коректив.

Проте стан справ суттєвим чином не покращився. До цього часу численні розробки (перш за все в сфері економіки науки) мають в своїй основі існуючі форми державної статистичної звітності. Йдеться про кількісні підрахунки чисельності науково-технічних працівників, публікацій, індексах цитувань, долі ВВП, спрямовується на наукові дослідження і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) та подібні показники [10], які багато у чому не відображають існуючих реалій. Не враховується, зокрема, комерціалізація наукової діяльності, вплив сучасних комунікаційних систем, характер державної наукової політики і багато чого іншого. Іноді нехтують навіть принципом системності і починають говорить про НТП країни, спираючись на один окремий показник, зокрема на реєстрацію публікацій в Scopus [11]. Це – доказ нерозуміння існуючого стан справ. Кількість публікацій свідчить безпосередньо лише про активність автора. Їхній зміст може не мати відношення до технологічних (та інших) застосувань науки. В умовах безпрецедентної комерціалізації досліджень розробники часто зорієнтовані на продаж результатів своєї роботи, а не на їх публікацію. Знання, що забезпечують отримання конкурентного товару, приховуються [4].

Метою даної роботи є з'ясування складнощів, що пов'язані з існуючими методами оцінки науково-технічного потенціалу.

Типове розуміння науковий потенціалу полягає в тому, що він вважається «мірою *можливостей* даного суспільства в даний період у галузі наукового пізнання і використання законів природи і суспільного розвитку» [6, с. 178]. Часом такі визначення супроводжуються деякими уточненнями й доповненнями. Науковий потенціал визначають як комплекс параметрів, що характеризують здатність наукової системи (інститут, галузь науки, група наукових установ, науки в масштабах країни) вирішувати не тільки сучасні, але й майбутні проблеми науково-технічного розвитку [8, с. 150]. Останнє

формулювання, на відміну від першого, співвідносить потенціал з будь-якими рівнями агрегації науки – від науки країни в цілому до окремих дослідницьких груп.

Література містить суперечливі погляди на те, який рівень агрегації обрати опорним. Критичним в цілому виглядає зв'язок потенціалу із суспільством, оскільки в такому разі, на думку деяких авторів, предмет зміщується в безмежну сферу суспільного розвитку і відповідальність за його формування перекладається з наукової політики на соціальну політику взагалі. Багато авторів наполягають на тому, щоб за базовим рівнем була прийнята дослідницька група. Не випадково, у відділенні науково-технічної політики Секретаріату ЮНЕСКО був сформований проект «Міжнародне порівняльне дослідження організації і діяльності наукових груп» (*ICSOPRU – International Comparative Study on Organization and Performance of Research Units*). Вважається, що дослідницький колектив слід розглядати як базову елементарну клітинку будь-яких більш агрегованих організаційних структур науки. Саме в групі виявляються безпосередньо колективний характер наукової праці. У застосуванні до групи мають реальний сенс такі поняття, як «співвідношення чисельності основних і допоміжних працівників», «забезпеченість дослідницького процесу технічними засобами» тощо. Крім того, особлива увага звертається на ту обставину, що, як правило, вищий рівень результативності наукової праці й більш інтенсивне використання інтелектуальних і матеріальних ресурсів, залучених у науковий процес, має місце там, де колективи об'єднані тематично, фактично стали центром організації й управління дослідженнями. Ця точка зору має, безперечно, вагомі аргументи на свою користь. Проте обговорення питання щодо того, який суб'єкт – індивідуальний дослідник, науковий колектив, галузеве співтовариство, співтовариство учених у цілому – є базовою одиницею розгляду, не є нашою метою. Питання, нагадаємо, полягало в тому, наскільки доцільно пов'язувати категорію ресурсів саме із суб'єктом діяльності. Ресурси, зрозуміло, знаходяться у розпорядженні якого-небудь суб'єкта. Він може бути забезпечений достатньою кількістю найрізноманітніших речей, але якщо не зафіксовано завдання, проблемну ситуацію, у зв'язку з якою вони використовуються, то дане поняття втрачає сенс. Тому міркування про наявні ресурси, скажімо, дисциплінарного співтовариства часто перетворюються на щось мало зрозуміле. Співтовариство, як правило, вирішує істотно різні завдання. Для вирішення одних проблем воно має достатньо ресурсів, а для інших таких може і не бути. І всі запевнення про потужний потенціал даної наукової дисципліни нерідко виявляються непереконливими, коли йдеться про вирішенні конкретної проблеми.

Зазначені складнощі усвідомлюються фахівцями, про що свідчить їх намагання, зокрема, виробити альтернативні підходи до вимірювання й оцінки наукового потенціалу. Традиційно на практиці застосовуються *обліково-звітні*.

Вони формуються на основі державних і відомчих форм статистичного обліку, звітних даних бухгалтерської документації і т. ін.

Такий спосіб явно не враховує цільову орієнтацію наукових досліджень. Йому протиставляється підхід, що ґрунтується на *проблемно-орієнтованих* оцінках, які визначають відповідність комплексу спеціально виділених властивостей потенціалу підрозділу-виконавця умовам досягнення конкретної мети (у таблиці 1.1, що наводиться нижче, показана відмінність обліково-звітних і проблемно-орієнтованих оцінок науково-технічного потенціалу) [5, с. 77].

Це, звичайно ж, кроки в правильному напрямі.

Вважається правомірним і обґрунтованим говорити про чотирьохкомпонентну структуру наукового потенціалу.

Таблиця 1.1. Структура наукового потенціалу

Складові НТП	Обліково-звітні характеристики	Проблемно-орієнтовані характеристики
Кадрова	Чисельність зайнятих в науці і науковому обслуговуванні, зокрема: - докторів наук; - кандидатів наук; - науковців та ін.	1. Науковий лідер 2. Кадри спеціалістів
Матеріально-технічна	Капітальні витрати Поточні витрати (без фонду зарплати) Середньорічна вартість основних фондів Вартість наукового обладнення і т. д.	3. Наукове устаткування 4. Експериментально-виробнича база.
Інформаційно-методична	Кількість виконаних тем Видання наукових праць Обсяг патентних прав Потужність інформаційних служб	5. Методи дослідження 6. Власні наукові результати
Організаційно-методична	Кількість організацій науки і наукового обслуговування Кількість спеціалізованих підрозділів Співвідношення основних і допоміжних працівників Рівень втрат робочого часу і т. д.	7. Наукові зв’язки з партнерами 8. Зв’язки із замовниками

1. Кадрова складова (людські ресурси науки) вважається найважливішою. Людина – її здібності, підготовка, цільова орієнтація, мотивація – є вихідним пунктом ефективності наукової роботи. Традиційно вагомою оцінкою такої сукупності індивідів вважаються рівень здібностей, наявність таланту, обдарованості. Іноді це розглядається як особливий тип національного багатства. Показником національного багатства є не запаси сировини або цифри виробництва, а кількість здатних до наукової творчості людей. Наукознавці часто говорять про різну роль таланту на первинній і сучасній фазах розвитку науки. Раніше результати досягалися, як правило, окремими

талановитими індивідами завдяки досвіду і високорозвиненій інтуїції. Сьогодні сила науки полягає в тому, що забезпечує потік результатів на основі організованої колективної праці, яка ґрунтується на досягненнях попередніх поколінь дослідників, втілених в ідеї, теорії, приклади. Усе це підсилює можливості наукових працівників.

Узагалі людська складова є особливим ресурсом науки – зі своїми складнощами, специфікою формування і законами функціонування. Спроби зробити його об'єктом регламентації й управління мають бути надзвичайно делікатними, кваліфікованими й обережними, оскільки існує куди більша ймовірність зашкодити, ніж що-небудь покращити. У сфері державної наукової політики час від часу з'являється ідеї реорганізувати науку, зробивши її невеликою за об'ємом, але максимально ефективною, такою, що задовольняє нагальні потреби, зосередити наявні кошти на перспективних і актуальних завданнях, звести до мінімуму все другорядне і непріоритетне, Позбавитися від «баласту» – «сірих» і недобросовісних. Задум, здавалося б, спирається на переконливі аргументи. За оцінками італійського ученого Л.Тозі, 90% науковій продукції в сучасному світі виробляють усього 10% учених. Отже, від інших можна без особливих втрат позбавитися. Відкриваються колосальні можливості для економії коштів. Але це не більше, ніж ілюзії. Лише на талантах наука будуватися не може. Давно стала аксіомою обставина, що діяльність 90% згаданих Л. Тозі працівників є абсолютно необхідною. Завдяки їй підтримується потрібний інтелектуальний рівень, створюється те тло, на якому тільки і можуть виникнути значні результати і без якого вони взагалі були б неможливі.

Важливим для людських ресурсів є, так би мовити, ситуативний чинник їх реалізації. Помилково зводити кадровий потенціал науки до осіб з кваліфікацією «науковий співробітник». Стосовно достатньо великих спільнот працівників у різних країнах приймається, що такі параметри, як індивідуальні розумові і творчі здібності, в середньому є приблизно однаковими. Але істотно різняться форма і ступінь їх реалізації в певному соціально-психологічному і організаційному середовищі. По-різному реалізуються здібності вчених, залучених у мережі інтенсивних комунікацій з продуктивними колегами, і тих, хто позбавлений таких контактів. Неоднозначно виявляються творчі здібності за наявності або відсутності матеріально-технічних умов втілення ідей індивіда [3].

Слід зазначити, що на сьогодні поки що ступінь теоретичного розроблення проблематики людського ресурсу є недостатнім.

Протягом 70–80-х років минулого століття проводилися дослідження з метою виявлення основних типів ключових суб'єктів інноваційної діяльності. Отримані результати дозволили внести необхідні корективи в організацію їх праці. Йдеться про те, що такі параметри, як здібності і рівень професійної підготовки працівників, є явно недостатніми для характеристики якості людського ресурсу. Важливим показником є рольова схильність індивіда, що обумовлює особливості комплектації наукового колективу.

У світлі існуючих досліджень прийнято виділяти кілька основних типів учених: генератор ідей, модератор, аніматор, розробник та ін. [1, с. 102–104]. Особа, що здатна пропонувати якісно нові ідеї, належить до категорії генераторів. Таких навіть у сильних колективах небагато – 1–2% загальної кількості учених. Існує багато наукових груп, де таких індивідів немає взагалі. Головний принцип щодо таких осіб – не заважати їх діяльності, оскільки працювати з неповною віддачею вони просто нездатні.

Разом з тим учених-генераторів не повинно бути багато в окремому науковому колективі, оскільки там, де осіб такого типу багато, виникає «перевиробництво» ідей, конфлікт між їх носіями і, як наслідок, погіршення психологічного клімату. І вже зовсім неприпустимо, щоб група складалася винятково з генераторів. Вони, як правило, неспроможні довести розроблення ідеї до необхідного рівня і оформити її. Отже, необхідне оптимальне поєднання їх з іншими типами працівників.

Генератори ідей поділяються на «винахідників», «синтезаторів», «аналітиків» і т. п. Перші займаються постановкою проблеми і визначають найбільш перспективні нововведення. Другі шукають найбільш оптимальні шляхи їх вирішення. Для них важливо розбиратися не тільки в наукових і технічних аспектах, але й у виробничих і комерційних питаннях. «Аналітики» займаються вдосконаленням початкових результатів, лабораторними дослідженнями і випробуваннями. Ще один тип новатора – «брамник» (gatekeeper), який підживлює творчу діяльність на різних етапах. Їх діяльність передбачає високе інформаційне забезпечення, можливість тісного спілкування з іншими вченими і фахівцями.

Для нормального функціонування науки абсолютно необхідною є діяльність талановитих критиків нової наукової інформації. Роль цих людей вельми невдячна, складна і, як правило, недооцінюється. Проте в процесі управління наукою таких людей слід спеціально виявляти і стимулювати. Критика є необхідною умовою отримання кінцевого результату. Осіб такого типу іменують «модераторами». У групі їх повинно бути небагато.

Свою роль у науковій роботі виконує «аніматор ідей». Його призначення полягає в тому, щоб помітити сильні, перспективні сторони нової ідеї і захистити генератора від надмірної критики.

Найбільш масовим типом наукового співробітника є «розробник» нової ідеї. Саме до нього й належить більшість співробітників наукової установи (без урахування допоміжних працівників, технічного персоналу). Але помилково вважати цей тип наукових співробітників допоміжними працівниками, що іноді відбувається. Від діяльності розробників залежить, чи стане первинна аморфна ідея добре обґрунтованою науковою теорією.

Значення такої типології працівників не обмежується винятково сферою науки – вона є важливою для всього ланцюжка інноваційного процесу.

Дослідження особистісного чинника наукової діяльності, людських ресурсів науки дозволяють дійти висновку, що ототожнення людини з вироблюваним нею науковим продуктом – текстом, моделлю, зразком або сукупністю таких продуктів є помилковим. Залучити до роботи ученого у своєму підрозділі зовсім не те ж саме, що отримати його ідею. Тому інформаційні потоки не здатні замінити міграцію мізків. Цей процес має глибинні причини, одна з яких полягає в межах об'єктивації знання.

Концепція особистісного знання М. Полані [7] актуалізувала проблему існування знання, невіддільного від індивідуального суб'єкта. І мова не тільки про такі його форми, як сприйняття і уявлення, але й про зміст, який, здавалося б, повинен піддаватися об'єктивації. В актах наукової творчості, практиці експериментування М. Полані розрізняє явні і неявні компоненти. Явне знання втілене в інтерперсональних формах – поняттях і теоріях, неявне вплетене в мистецтво експериментування, теоретичне бачення, захоплення вчених. Останнє не піддається повній об'єктивації і передається через безпосередній контакт в ході навчання майстерності, особистого спілкування. Було зроблено спроби емпіричної перевірки положень М. Полані. Найбільш відомим дослідженням такого роду вважаються роботи Г. Коллінза, що вивчав у 70-ті роки минулого століття комунікацію між групами вчених, які займалися спорудженням так званого ТЕА-лазера [12].

Після повідомлення в 1970 році про створення ефективного ТЕА-лазера інші групи фізиків спробували створити власні варіанти. Деякі з них досягли успіху, інші – ні. Г. Коллінз аналізує інформаційну взаємодію між групами. Він доходить висновку, що вчені, які створили апарат, що працює, були неспроможні передати інформацію про це іншим. Звичайно, мала місце й відсутність бажання її передавати. Але Г. Коллінз звертає увагу на ті випадки, коли дослідники, що сконструювали працюючі прилади і надали допомогу іншим в монтажі лазера, отримали негативний результат. Раптом виявилося, що машина, яка здавалася інструкторам і учням точною копією працюючого лазера, з незрозумілих причин не працювала. Крім цього, жодній групі вчених не вдалося створити апарат, який би діяв лише на основі інформації, що містилася в публікаціях. Були потрібні багаторазові прямі особисті контакти, перш ніж вдалося побудувати функціонуючий лазер. Основна теза Г. Коллінза полягає в тому, що лише в ході безпосередньої взаємодії існує можливість передавати один одному те приховане і неформалізоване знання, без якого неможливий успіх.

2. Хоча найважливішою складовою наукового потенціалу є кадри, які вважаються найбільш цінним і дефіцитним ресурсом, але вони не можуть функціонувати без поєднання з відповідними матеріально-технічними елементами наукового процесу. Отже, другим компонентом наукового потенціалу є його матеріально-технічна база. Вона складається з численних елементів різного функціонального призначення. Найбільш капіталомістким

елементом є будівлі і споруди із системами забезпечення. Більш динамічним компонентом є прилади й устаткування. Стан і рівень забезпечення приладами оцінюється як один з основних чинників, що зумовлюють рівень досліджень. Як самостійний елемент у структурі матеріально-технічної бази виокремлюється набір матеріалів і реактивів, використовуваних в дослідженні.

Дискусійним є питання про віднесення до категорії матеріально-технічних ресурсів фінансових коштів, що використовуються для забезпечення наукової діяльності. Існує точка зору, згідно з якою їх виділяють у самостійний вид ресурсів. Іноді їх взагалі не відносять до тих компонентів потенціалу, які слід розглядати як існуючі поряд з іншими його компонентами, пояснюючи це тим, що фінансове забезпечення – це лише репрезентація в грошових одиницях тієї ж самої чисельності кадрів, обсягів технічного оснащення тощо. Ми не вважаємо це питанням принципового теоретичного значення.

Зазначимо, що сукупність матеріально-технічних ресурсів в плані її реєстрації, виділення й опису за методиками вартісних розрахунків не пов’язана з якимись ключовими теоретичними проблемами. Існують проблеми іншого порядку. Мова йде про оцінку її ролі і функцій у системі наукового потенціалу як єдиного цілого. Прилади, устаткування і т. ін. стають дієвим чинником тільки в поєднанні з працею кваліфікованих фахівців. У практиці дослідницької роботи були зафіксовані досить специфічні ефекти, пов’язані з роллю технічної оснащеності наукової роботи. Зокрема, наголошується, що «розгляд того впливу, який здійснює на науковий потенціал технічна оснащеність, був би неповним (і навіть спотвореним), якби ми не врахували того факту, що значна кількість видатних досягнень в науці були результатом досліджень, проведених за дуже низької технічної оснащеності» [3, с. 203]. Річ, мабуть, у тому, що вплив фондооснащеності на науковий потенціал має статистичний характер, а статистичні закономірності не застосовні до окремого випадку.

Існує цілком переконливе пояснення: видатні результати за низької оснащеності є наслідком компенсуючих витрат, здійснених за допомогою інших видів ресурсів. І перш за все завдяки інтелектуальному і творчому внеску. Дійсно, це так. Якщо керуватися здоровим глуздом і принципом «ні з чого щось не виникає», то потрібно розкрити джерела виникнення продукту. Показовим є приклад роботи групи С.В. Лебедєва з отримання синтетичного каучуку у 20-ті роки минулого століття. Інтелектуальні ресурси, вкладені в розроблення всією групою С.В. Лебедєва, були величезними. До того ж розробники спиралися на багаті традиції російської хімічної школи у вивченні дієнових вуглеводнів. Таким чином, у багатьох (але не у всіх) випадках можлива компенсація одного виду ресурсів іншим. Зрозуміло, тут йдеться про принципову можливість заміни матеріально-технічних ресурсів. Проте важко вирішити, якими будуть дії у відповідній ситуації. Історики зазначають, що на початку ери «великої науки» було немало супротивників її «зайвого» фінансування. Зустрічається думка, що

є всі підстави припускати схильність учених більш охоче вдаватися до витрат зайвих коштів, ніж до витрат додаткової розумової праці. У минулому для науки труднодоступними були як оригінальні ідеї, так і гроші. Тепер же, коли гроші стали порівняно доступними, а думки, що варті уваги, все ще є рідкісними, виникає бажання витрачати гроші замість того, щоб напружувати розум. Можна, наприклад, замовити ядерний реактор, що коштує мільярди дол. замість того, щоб спробувати вирішити проблему за допомогою вже наявних реакторів. Розмиваються межі між витратами грошей і витратами розумових зусиль.

Вивчення даного явища, утім, переводить питання в площину соціології і соціальної психології.

3. Організаційна складова наукового потенціалу виконує в даній системі функції, аналогічні функціям «комбінації виробничих процесів у системі продуктивних сил». Тут мається на увазі специфіка розподілу праці і форми комбінування процесів досліджень і розроблень. При цьому зважають на ефект, пов’язаний з тією або іншою організаційною формою.

4. Інформаційно-методична складова містить специфічні ресурси – знання, методи дослідження, інформацію. Наукова інформація не тільки продукт діяльності дослідника, але й один з найважливіших ресурсів, необхідних для подальшої роботи. Найважливіша особливість науки полягає в тому, що вона має у своєму розпорядженні ресурс, який відтворюється і використання якого не потребує значних витрат. Мова йде про наукове знання.

Інформація, наукове знання на сьогодні є ключовим чинником розвитку матеріального виробництва. Залежність розвинених країн від джерел інформації зумовила корінну переоцінку питомої ваги цього феномена порівняно з іншими економічними категоріями. На рубежі 80-х років минулого століття виникло принципово нове поняття – національні інформаційні ресурси [2].

Національні інформаційні ресурси вважаються на сьогодні найбільш цінними серед відомих. Не дивно, що вони стали об’єктом гострого міжнародного суперництва, і це спонукає уряди різних країн розглядати їх з позиції національної безпеки і захисту власного суверенітету.

Ресурсний ракурс інформації став предметом активного теоретичного освоєння, склався і відповідний образ практичних дій.

Знання і наукова інформація, що функціонує як ресурс в економіці, технології управління суспільством, є не менш значущими в цій своїй ролі і в самій науці. Вище вже зазначалося, що кожне окреме дослідження використовує величезну кількість раніше отриманого знання для свого здійснення. Без цього воно взагалі стає неможливим. Будь-яка конкретна наукова робота в принципі не є самодостатньою. Вона кінцева, обмежена певними рамками. Дослідник ніколи не починає з нуля, а завжди з деякого ресурсного рівня як з наявної в його розпорядженні бази знань. А якщо

прийняти до уваги архітектоніку організації дослідницьких робіт, що існує сьогодні, цей принцип стає особливо істотним. Щодо використання готових, уже отриманих знань сучасні розробки стають все більш ресурсоємними. З'явилося відповідне поняття – структурна повнота наукового фронту. В умовах поглибленої інтеграції фундаментального знання наукові напрями, особливо ті, продукт яких через НДДКР утілюється в нові технології досліджень і виробництва, істотною мірою залежать від великої кількості віддалених від них напрямів, які, здавалося б, жодним чином не пов'язані з конкретною науковою галуззю. Прогалини в науковому фронті значно знижують ефективність усієї системи, а збиток значно перевищує витрати на «утримання» необхідного елементу.

Таким чином, можливість проведення якого-небудь конкретного дослідження безпосередньо залежить від наявності інших розробок, результати яких становлять передумову для нього.

Усе це безпосередньо стосується проблеми інтенсифікації наукової діяльності. Вирішальним тут є різке прискорення використання отриманого у світовій науці знання.

Не дивлячись на помітні зрушення у справі осмислення ресурсного характеру знань, існуючі схеми оцінки інформаційно-методичної складової НТП поки що далекі від адекватного опису цього чинника інтелектуального виробництва. На наш погляд, причиною цього є те, що згадані схеми оцінки не мають належного філософсько-методологічного підґрунтя, а саме – релевантного сьогоденню образу науки. У той же час учені, філософи і методологи докладають значних зусиль у пошуках нового образу науки в контексті сучасної культури. Отже, менеджмент наукової діяльності і філософсько-методологічні розробки виявляються не пов'язаними.

Зазначимо, що найбільш співзвучними в цьому зв'язку нашому уявленню щодо характеру пізнавальної діяльності є розмисли з приводу особливостей і статусу науки такого вченого як І. Пригожин. Особливої цінності вони набувають з огляду на ту обставину, що не залишилися суто теоретичними положеннями, а були втілені в конкретній практичній діяльності видатного дослідника. Ключовою ідеєю пригожинської концепції є погляд на науку як на когерентну структуру пізнавальної діяльності, що передбачає рухливість границь між різними сферами і галузями науки, між науковим і позанауковим знанням. У той же час така ситуація аж ніяк не має відношення а ні до ідеалу єдиної науки, а ні до тлумачення її як конгломерату розрізнених галузей знання. Зазначена когерентність базується на численних і різноманітних механізмах переносу понять, уявлень, методів тощо і є за своєю суттю не процедурою логічного слідування, а спирається на прийоми уподібнення, метафоризації, аналогії. Праці І. Пригожина рясніють випадками вдалого і тонкого використання образів і метафор. Наука (принаймні в її теперішньому європейському варіанті) постає як принципово ацентрична (в сенсі відсутності домінуючого підходу або

дисципліни-гегемона) система, яка втілює відкриту епістемологічну культуру, що привернута до взаємодії з іншими епістемологічними культурами (скажімо, східною). Така когнітивна система конституюється взаємною потребою і взаємною необхідністю наукового, ненаукового і позанаукового знання.

Дискусії навколо науково-технічного потенціалу на рубежі XX-XXI століть не слабшають. Стверджується, що людство у своєму розвитку сьогодні вийшло на такі рубежі, коли стан системи соціального інтелекту визначає все інші аспекти його існування. Звідси – усілякі кризи, надкризи, катаклізми і колізії, з якими постійно стикаються як окремі країни (без винятків), так і світова спільнота, постають як наслідок, породжений невпорядкованістю інтелектуальної сфери суспільного буття.

Висловлюється у різних варіантах думка про те, що приблизно в 60–70-ті роки вектор розвитку світової спільноти став кардинальним чином мінятися. Розвинені країни пройшли, починаючи з XIX століття, дві найважливіші стадії свого розвитку: стадію соціальної революції (остання третина XIX століття, перші дві третини XX століття) і науково-технічної революції (середина XX – початок XXI століття). Сьогодні вони вступили в новий період – інтелектуальної революції, що докорінно змінило *природу інформаційного забезпечення будь-якої діяльності*. Унаслідок цього виник щонайгостріший попит на інтелектуалів і продукти їх розумової активності, а паралельно – теоретичний інтерес до феномена сукупного суспільного розуму. Відразу ж виявилася неадекватність наявного теоретичного інструментарію для опису нових реалій. Існуючі дескриптивні методики і нормативні показники разом з їх центральним поняттям *науково-технічного потенціалу* (НТП) виявилися, щонайменше, недостатніми. Фахівці пропонують доповнити або замінити останнє категорією *інтелектуального потенціалу* (ІП).

Їх відмінність можна сформулювати таким чином: «Науково-технічний потенціал кожної країни може бути…визначений однозначно: за кількістю учених, за здатністю моделювати і будувати об’єкти рівної наукоємності... за характером мережі наукових установ спорідненої і доповнювальної спеціалізації, він може бути таким, що строго планується, фінансується, організується. Інтелектуальний потенціал може бути *культивованим* (підкреслено нами – М.В.), тобто формованим національним або міжнаціональним співтовариством у «природному» режимі, бути похідним якості життя населення в цілому» [9, с. 92].

Особливо слід звернути увагу на те, що інтелектуальне середовище (тобто те, що знаходить відображення в аналізованому понятті) не визначається в строгих показниках. Разом з тим можна вказати на деякі істотні моменти, якими різняться НТП і ІП. По-перше, НПТ відображає стан справ, переважно, у двох галузях – науці і техніці, тоді як ІП репрезентує більш широкий і одночасно нечітко окреслений зріз функціонування соціуму. По-друге, у людському вимірюванні НТП представлений «кадрами» й «фахівцями», а ІП пов’язаний з

діяльністю інтелектуалів, яких не слід ототожнювати ні з фахівцями, ні з інтелігенцією. На думку західних дослідників, не кожний учений є інтелектуалом і не кожний інтелектуал – учений. Він може не мати вищої освіти, бути особою без певних занять, а сфера застосування його розумових зусиль може не вписуватися в існуючу класифікацію професій, номенклатуру наукових дисциплін і освітніх установ. По-третє, результатом реалізації НТП є, як правило, строго фіксована інформація, що об'єктивувалася (зразки, патенти, ліцензії, тексти публікацій, стандарти, програми, рекламні матеріали), або наукоємні вироби, ІП ж знаходить своє втілення в продуктах трьох типів: ідеях, концепціях, доктринах, які лише незначною мірою об'єктивувалися і є духовними феноменами, не віддільними від їх носіїв. І, нарешті, вважається, що для формування ІП слід розвивати перш за все культуру, а не технологію.

Підводячи підсумки розгляду слід зазначити наступне. Існуючі способи оцінки такої важливішої структурної складової зорієнтованих на інноваційну модель розвитку суспільств, як науково-технічний потенціал багато у чому не відповідають вимогам часу. Обліково-звітні типи оцінки є вкрай формальними і застарілими, а проблемно-орієнтовані потребують суттєвого удосконалення. Існує необхідність врахування таких, зокрема, чинників як комерціалізація наукової діяльності, вплив сучасних комунікаційних систем, характер наукової політики і багатьох інших. Особливо це стосується якісних показників, таких як рольова структура дослідницьких груп, релевантність попередніх напрацювань характеру проблем, що вирішуються, можливість використання наявних знань тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бешелев С.Д. Нововведения и мы / С.Д. Бешелев, Ф.Г. Гурвич. – М.: Наука, 1990. – 208с. – (Серия «Наука и технический прогресс»).
2. Громов Г.Р. Национальные информационные ресурсы: проблемы промышленной эксплуатации / Г.Р. Громов. – М.: Наука, 1985. – 238с.
3. Кара-Мурза С.Г. Проблемы интенсификации науки: Технология научных исследований / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
4. Наука. Технологии. Человек. Материалы «Круглого стола». Участники: В. А. Лекторский, Б. И. Пружинин, Н. С. Автономова, Д. И. Дубровский, А. В. Катунин, С. В. Пирожкова, Е. О. Труфанова, Е. Л. Черткова, А. Ф. Яковлева и др. // Вопросы философии, 2015. – № 9. – С. 5 – 39. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1235&Itemid=52
5. Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность / [Добров Г.М., Тонкаль В.Е., Савельев А.А. и др.] под ред. В.Е. Тонкаля и Г.М. Доброва. – К.: Наукова думка, 1987. – 347с.

6. Основы науковедения / [С. Качаунов , Б. Брадинов , К. Симеонова и др.]. – М.: Наука, 1985. – 431 с.
7. Полани М. Личностное знание / М. Полани; пер. с англ. М.Б. Гнедовского, Н.М. Смирновой, Б.А. Старостина. – М.: Прогресс, 1985. – 344 с.
8. Потенциал науки / [Добров Г.М., Клименюк В.Н., Смирнов Л.П., Савельев А.А.]. – К.: Наукова думка, 1969. – 150 с.
9. Пузанов В.И. Интеллектуальные потенциалы США и России: феноменология, подходы, определения (статья первая) / В.И. Пузанов // США*Канада. – 1999. – № 7. – С. 91-107.
10. Рудакова О.В. Научно-технический потенциал ведущих стран мира в начале XXI века / О.В. Рудакова, Л.М. Марченкова, А.И. Мерцалова // Территория науки 2014 № 3 С. 51 – 66.
11. Рябов П. Научно-технический потенциал стран мира [Электронный ресурс] / Павел Рябов. – Режим доступа: http://aurora.network/forum/topic/29232-nauchno-tekhnicheski-potentsial-stran-mira
12. Collins H.M. The TEA Set: Tacit Knowledge and Scientific Networks / H.M. Collins H.M. // Science Studies– 1974. – Vol. 4. – P. 165-185.
13. Manual for surveying national scientific and technological potential: collection and processing of data, management of the «R &D» system // Science policy studies and documents. – Paris: UNESCO, 1970. – N 15. – 251 p

REFERENCES

1. Beshelev S.D. Novovvedeniya i my / S.D. Beshelev, F.G. Gurvich. – M.: Nauka, 1990. – 208s. – (Seriya «Nauka i tekhnicheskiy progress»).
2. Gromov G.R. Natsional'nyye informatsionnyye resursy: problemy promyshlennoy ekspluatatsii / G.R. Gromov. – M.: Nauka, 1985. – 238s.
3. Kara-Murza S.G. Problemy intensifikatsii nauki: Tekhnologiya nauchnykh issledovaniy / S.G. Kara-Murza. – M.: Nauka, 1989. – 248 s.
4. Nauka. Tekhnologii. Chelovek. Materialy «Kruglogo stola». Uchastniki: V. A. Lektorskiy, B. I. Pruzhinin, N. S. Avtonomova, D. I. Dubrovskiy, A. V. Katunin, S. V. Pirozhkova, Ye. O. Trufanova, Ye. L. Chertkova, A. F. Yakovleva i dr. // Voprosy filosofii, 2015. – № 9. – S. 5 – 39. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1235&Itemid=52
5. Nauchno-tekhnicheskiy potentsial: struktura, dinamika, effektivnost' / [Dobrov G.M., Tonkal' V.Ye., Savel'yev A.A. i dr.] pod red. V.Ye. Tonkalya i G.M. Dobrova. – K.: Naukova dumka, 1987. – 347s.
6. Osnovy naukovedeniya / [S. Kachaunov , B. Bradinov , K. Simeonova i dr.]. – M.: Nauka, 1985. – 431 s.

7. Polani M. Lichnostnoye znaniye / M. Polani; per. s angl. M.B. Gnedovskogo, N.M. Smirnovoy, B.A. Starostina. – M.: Progress, 1985. – 344 s.
8. Potentsial nauki / [Dobrov G.M., Klimenyuk V.N., Smirnov L.P., Savel'yev A.A.]. – K.: Naukova dumka, 1969. – 150 s.
9. Puzanov V.I. Intellektual'nyye potentsialy SSHA i Rossii: fenomenologiya, podkhody, opredeleniya (stat'ya pervaya) / V.I. Puzanov // SSHA*Kanada. – 1999. – № 7. – S. 91-107.
10. Rudakova O.V. Nauchno-tekhnicheskiy potentsial vedushchikh stran mira v nachale XXI veka / O.V. Rudakova, L.M. Marchenkova, A.I. Mertsalova // Territoriya nauki 2014 № 3 S. 51 – 66.
11. Ryabov P. Nauchno-tekhnicheskiy potentsial stran mira [Elektronnyy resurs] / Pavel Ryabov. – Rezhim dostupa: http://aurora.network/forum/topic/29232-nauchno-tekhnicheski-potentsial-stran-mira
12. Collins H.M. The TEA Set: Tacit Knowledge and Scientific Networks / H.M. Collins H.M. // Science Studies– 1974. – Vol. 4. – P. 165-185.
13. Manual for surveying national scientific and technological potential: collection and processing of data, management of the «R &D» system // Science policy studies and documents. – Paris: UNESCO, 1970. – N 15. – 251 p

АННОТАЦИЯ

М.М. Ведмедев. Научно-технический потенциал: сложности оценки.

Предметом рассмотрения в статье являются разные способы оценки научно-технического потенциала и сложности, связанные с их приложением. Сравниваются два подхода – учетно-отчетный и проблемно ориентированный. Описываются недостатки философско-методологического осмысления, которые являются типичными для работ специалистов в сфере теории научного потенциала. Среди них указывается, в частности, на нецелесообразность связывать понятие потенциала (как совокупность ресурсов) с субъектом деятельности (исследовательская группа, учреждение, страна). Идет речь о необходимости определить конкретную проблему, для решения которой он применяется. В существующих моделях научного потенциала отсутствуют и представления об особенностях используемого знания как ресурса, а идет речь лишь об информации, методах, разработках в общем виде. Рассмотрены предложения относительно дополнения понятия научного потенциала понятием интеллектуального потенциала.

Ключевые слова: *наука, научно-технический потенциал, интеллектуальный потенциал, оценки, коммерциализация, исследовательская группа, научная политика, неявное знание.*

SUMMARY

M.M. Vedmedev. **Scientific and technical potential: the difficulties of evaluation.**

The subject of consideration in the article are different ways of assessing the scientific and technical potential and the complexity associated with their application.

The scientific and technical potential in accordance with the recommendations of UNESCO is treated as a set of available resources available to the country for scientific discoveries, inventions and technical innovations, for solving national and international problems. The structure of the potential is described. It includes the relevant components - personnel, logistical, information-methodological and organizational. The possibility of replacing one type of resource with other resources is shown. Lack of material and technical resources can be compensated by attracting additional intellectual resources.

Two approaches to the assessment of potential are compared: accounting and reporting approach and problem-oriented one. The shortcomings of the philosophical and methodological interpretation of this phenomenon are described. Among them, it is pointed out, in particular, that it is inappropriate to link the notion of potential (as a set of resources) with the subject of activity (research group, institution, country). It is about the need to identify the specific problem for which it is applied. In existing models, there are no representations about the features of the knowledge used as a resource, but only information in general form. In addition, the use of knowledge accumulated in world science has definite limits. This is due to the fact that much of the knowledge is of a tacit nature and is not represented in scientific publications.

The proposals concerning the addition of the concept of scientific potential to the concept of intellectual potential are considered.

Key-words: *science, scientific and technical potential, intellectual potential, evaluations, commercialization, research group, scientific policy, tacit knowledge*

УДК 165.742.004:140.8

Дєнєжніков С.С.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У БІОСОЦІОКУКЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ ЛЮДИНИ

У статті розглядаються філософські проблеми сенсорних технологій у біосоціокультурному вимірі людини. Особливий акцент у статті автором спрямовано на визначення концептуально-методологічних основ вивчення

сенсорних технологій і сенсорних систем, адекватних сучасному інформаційному суспільству та сутність сенсорних технологій в контексті соціокультурної адаптивної реальності. Окремий акцент автор робить на встановлення функціонального значення сенсорних технологій і сенсорних систем в життєдіяльності людини, аналізує медичні, біотехнологічні та екологічні аспекти застосування сенсорних технологій і систем в життєдіяльності людини, розкриває двоїстий характер соціокультурних наслідків використання сенсорних технологій і систем в життєдіяльності людини.

Ключові слова: *сенсорні технології, сенсорні системи, постлюдина, нелінійність, складність, інноваційне суспільство, адаптивна реальність, біомедичні практики.*

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження випливає з того, що на початку XXI століття відбувається значний розвиток таких новітніх технологій, як генно-інженерні, нанотехнології, віртуальні, комп'ютерні, телекомунікаційні та інші технології, які мають неабиякий вплив на життєдіяльність людини. Нові технології виходять за рамки виробництва, роблячи суспільство «технологічним» в широкому сенсі цього слова (тому його в науковій літературі кваліфікують по-різному: постіндустріальне, інформаційне, електронно-цифрове, мережеве тощо, хоча суть його одна). Не можна не погодитися з твердженням В. Стьопіна про те, що найважливішою основою життєдіяльності даного соціуму або техногенної цивілізації стає перш за все розвиток техніки, технології, причому не тільки шляхом стихійно протікаючих інновацій в сфері самого виробництва, але й за рахунок генерації нових наукових знань та їх впровадження в техніко-технологічні процеси. Прискорюються трансформації природного середовища, предметного світу людини, що тягне за собою активні зміни суспільних зв'язків між індивідами.

У сучасному суспільстві прогрес в області науки, техніки і технологій постійно змінює способи спілкування, форми комунікації людей, психіку людини (так виникла нова галузь психології – медіапсихологія), спосіб життя. Це викликає необхідність в філософському переосмисленні старих і введення нових понять і нових концептуальних підходів. Так, в останнє десятиліття досить ясно проявилася тенденція формування такого нового міждисциплінарного науково-технологічного напрямку, як «сенсорна біологія і нові сенсорні технології» завданням якого є порівняння можливостей сенсорних систем організму і штучних біосенсорів для створення нових сенсорних технологій.

Аналіз актуальних досліджень. На сьогоднішній день йде інтенсивне дослідження даного міждисциплінарного науково-технічного напряму, отримано ряд значущих результатів, які потребують філософсько-антропологічного осмислення. Слід відзначити, що у вітчизняній філософії науки і техніки практично відсутні роботи, в яких розглядається в філософсько-

антропологічному плані значимість сенсорних технологій і систем в життєдіяльності людини. Для заповнення існуючої лакуни в нашому дослідженні використовуються дані про розвиток сенсорних технологій, отримані в природних, технічних, соціальних і гуманітарних науках. Слід відзначити роботи Ємеліна В.А. [5], Тхостова А.І. [5], Мамчура Є.А. [7] та Наріньяні А.С. [9] в яких розглядається образ людини в умовах розвитку високих технологій, а також можливості зовнішнього розширення людини. Викликають інтерес роботи Артюхова І.В. [1], присвячені проблемі еволюції людини під впливом новітніх технологій, Бонецької Н.К. [3], яка займається проблемами надлюдини та Гуревича П.С. [4], наукові розвідки якого присвячені проблемам деантропологізації людини.

Мета статті – провести філософсько-методологічний аналіз феномену сенсорних технологій та їх вплив на біосоціоприродний простір людини.

Виклад основного матеріалу. У сучасному, інформаційному суспільстві практично повсюдно поширені новітні комп'ютерні віртуальні технології (сенсорні) з великими масивами даних у візуальній формі. Ця візуалізація дає можливість викликати зорові образи, які ведуть до розуміння динамічних процесів або явищ (слід мати на увазі той суттєвий момент, що приблизно половина нейронів мозку людини займається переробкою та осмисленням образів). Нові сенсорні технології з унікальними можливостями візуалізації охоплюють такі наукові сфери: широко використовуються у військових галузях науки і техніки, системі автоматизованого проектування, обробці зображень і сигналів, машинна графіка, астрономія і аеродинаміка, дослідження космосу, геологія і ядерна фізика, зміни клімату в глобальних масштабах, реконструкція зображень в медицині і археологічних дослідженнях в цілому та ряді інших областей життєдіяльності людини.

У життєдіяльності людини актуальність філософського осмислення значущості сенсорних технологій і сенсорних систем випливає з того, що сенсорні технології типу комп'ютерних віртуальних технологій являють собою високотехнологічні симуляції, необхідні для проведення ефективних військових операцій і операцій по боротьбі з міжнародним тероризмом, сенсорні мережі дозволяють виявляти терористів в міських умовах, забезпечувати безпеку навколишнього середовища, пов'язувати віртуальний світ з реальним [7, с. 86].

Не менш істотне і те, що сенсорні технології і сенсорні системи тісно пов'язані з нанотехнологіями, що отримали останнім часом бурхливий розвиток. Зараз фізикохімія наносистем знаходиться на такому рівні розвитку, що тепер можна візуально спостерігати за поведінкою окремого атома і станом окремого нанотіла. Рядовим явищем вважається отримання достовірного зображення окремого атома або молекули, воно перестало розглядатися як унікальне. Це важливо, але рядова подія в області фізикохіміі наносистем дозволяє не тільки виявляти властивості нанотіла, а й «збирати» нанотіла з атомів за допомогою наноманіпулятора. Іншими словами, нанотехнології

маніпулюють окремими атомами або молекулами для створення нових продуктів і механізмів, що має важливе значення для життєдіяльності людини.

Створення біороботів молекулярних розмірів, наночіпов має колосальні соціокультурні наслідки, так як з їх допомогою можна буде здійснювати моніторинг стану різних органів людини та їх «поточний ремонт», сприяючи продовженню життя людини і її працездатності, створити нове сільське господарство, вирішивши назавжди продовольчу проблему, конструювати квантові комп'ютери тощо. Все це вимагає філософського осмислення тому, оскільки торкається кардинальних проблем життєдіяльності людини і її соціуму, тому актуальність філософського аспекту значущості сенсорних технологій і сенсорних систем в життєдіяльності людини не викликає сумнівів, але потребує дослідження [1, с. 89-90].

В останнє десятиліття бурхливо розвиваються сенсорні технології, з якими пов’язані проблеми створення нових органів чуття людини. Як відомо, індивідуальні можливості людини в пізнанні зовнішнього світу і внутрішнього середовища організму залишаються досить обмеженими і визначаються сформованими в ході еволюції тваринного світу органами почуттів. Щоб розширити ці можливості, вчені створюють біосенсорні пристрої, які засновані на принципах дії органів чуття людини, і навіть нові органи чуття. Йдеться про комбінації сенсорних технологій і сенсорних систем, що дозволяють людині візуалізувати зображення в різних електромагнітних полях за допомогою рецепторів шкіри, а також проводити моніторинг свого внутрішнього метаболічного стану [8, с. 29].

Виникає питання: чи здатна людина вийти за рамки сенсорних можливостей, які дані їй природою? Чи може вона, безпосередньо використовуючи свої органи чуття, реєструвати електромагнітні поля не тільки у видимому діапазоні, а й в області ультрафіолетових променів, або рентгенівського радіаційного випромінювання? Чи може за допомогою сенсорних систем детектувати в навколишньому середовищі речовини, для яких не існує природних рецепторних механізмів? Нарешті, чи можна очікувати появи «штучних» інтерорецепторних сенсорних систем, орієнтованих на «внутрішній зір» – виявлення, реєстрацію і контроль ключових метаболітів, що визначають узгодженість біохімічних механізмів в нормі, і їх порушення при різних патологіях? Відповідь на останнє запитання важлива тому, що людина позбавлена «внутрішнього біохімічного зору» її власної системи інтерорецепції, в тому числі система больової інформації, недостатньо досконала [5, с. 87].

Пошук відповідей на поставлені запитання дав можливість створити нові підходи до створення біосенсорів і нових біосенсорних технологій, що зумовило становлення міждисциплінарного науково-технологічного напрямку під назвою «сенсорна біологія і нові сенсорні технології». Завдання цього напрямку полягає в тому, щоб порівняти можливості сенсорних систем організмів і біосенсорів, встановити, чи реально застосування сучасних знань

про принципи організації та функціонування органів почуттів для створення нових сенсорних технологій (зараз вони тісно пов'язані з нанотехнологіями).

Нові сенсорні технології з їх унікальними можливостями візуалізації охоплюють такі наукові сфери, як астрономія, біологія, геологія, комп'ютерні науки, математику, теоретичну фізику та інші області життєдіяльності людини.

Значення сенсорних технологій і сенсорних системи в життєдіяльності людини адекватно розглядаються в рамках фрактальної і голографічної картини світу, що відрізняється складністю, нелінійністю, невизначеністю і незворотністю. Ця картина світу описує соціоприродну систему, де нередукованою виявляється невизначеність і нелінійність, де життєдіяльність людини як суб'єкта суспільних процесів залежить від ціннісних засад її взаємодії зі складною реальністю техногенної цивілізації. Відповідно до сучасних досліджень феномена людини «природа людини є єдність і взаємодія порядку і хаосу», вона являє собою «космобіопсихосоціальну єдність» [3, с. 92].

Тобто людина розглядається як соціоприродна істота, що інтегрує в собі космічний, біологічний, психічний, соціальний і культурний аспекти динаміки взаємодії порядку і хаосу людської природи. Оскільки природа людини являє собою єдність і взаємопроникнення порядку і хаосу, а вона являє собою складну нелінійну, багатовимірну і невизначену систему, остільки значення сенсорної технології і системи в якості похідної функції від стану глобальної системи як єдності інформаційного суспільства та біосфери носить нелінійний характер.

Системний підхід в єдності з фрактальним і побудована на їх основі системна і фрактальна картина світу дають можливість ефективного дослідження складних систем фізичного, хімічного, біологічного, соціального та іншої виміру природи. Не слід забувати, що теорії загальних систем і теорія фракталів та відповідні їм методології поки знаходяться в розвитку. У цей час йде кропітка робота по перетворенню існуючих моделей різнорідних систем в такому вигляді, який дозволить адекватно відображати фрагменти або весь Всесвіт.

В аспекті нашої проблематики важливим є системний і фрактальний підходи до визначення сенсорних технологій і систем в життєдіяльності людини, що виражають аксіологічний аспект взаємодії індивіда з соціоприродним середовищем. В даний час досліджувана проблема сенсорних технологій і систем в життєдіяльності людини може бути плідно розглянута тільки на основі системного підходу, пов'язаного з парадигмою синергетики, адекватної нелінійної, багатовимірної природи людини, і фрактальної картини світу. Сутність сенсорних технологій і систем та їх місце в життєдіяльності людини в певній мірі визначається філософією технології (технологічна анархія, технофіли, технофобія і прийнятна технологія) якою керується індивід і соціальні групи в своїй діяльності. В умовах інноваційного інформаційного суспільства різні сенсорні технології і системи утворюють складну адаптивну

реальність «зміни кольору хамелеоном», що дозволяє людині використовувати їх для досягнення своїх цілей і вирішення задач. У науці існують різні дефініції технології (визначення сенсорної технології пов'язане з дефініцією технології взагалі) що обумовлено зрізом наукового вивчення.

У сучасній західній філософії науки і техніки існують чотири фундаментальних позиції щодо технології, які можна розглядати в культурних процесах постіндустріального Заходу. Показано, що технологія є складною реальністю, завдяки якій здійснюються інновації і розвиток соціуму і яка має соціокультурні детермінанти. Це означає, що для виявлення сутності технології (в тому числі і сенсорної) наука змінює своєї характеристики в залежності від трансформацій суспільства і соціокультурних детермінант; в умовах інноваційного інформаційного суспільства достатньою філософсько-методологічною основою виступають різні технології, що утворюють складну адаптивну реальність. В даному випадку проводиться цілком правомірна аналогія з поняттям об'єктивної реальності в сучасній квантовій механіці [6, с. 144].

Функціональне значення сенсорних технологій і систем в життєдіяльності людини обумовлене їх зв'язком з іншим традиційним і сучасними технологіями (комунікаційна, генно-інженерна, нанотехнологіями, квантова та ін.) Відповідно до цієї моделі, коли всі ці технології віртуально «присутні» в одній з домінуючих технологій, пронизуючи всю життєдіяльність постсучасного, інформаційного суспільства. Сенсорні технології та системи виконують цілком певне функціональне значення в життєдіяльності людини, що залежить від динаміки соціокультурних змін.

У Бюлетені Массачусетського технологічного інституту – "MIT Technology Review" – опубліковано перелік десяти технологій, які можуть стати марними в доступному для огляду майбутньому. Зараз йде технологічна революція, яка неминуче буде супроводжуватися серйозною ламкою в системах державних відносин, методів управління, а суспільство буде змушене шукати вихід з найскладніших ситуацій.

У зв'язку з соціокультурної динамікою почався процес відмирання ряду технологій, що свідчить про їх функціональне значення. Зникнення старих технологій і виникнення нових технологій пояснюється концепцією універсальної предметної діяльності людини, коли вона в якості суб'єкта діяльності взаємодіє з об'єктом діяльності за допомогою знарядь і засобів діяльності. Саме взаємодія людини з об'єктом своєї діяльності і є використання тих чи інших технологій, причому функціональне значення цих технологій детерміновано потребами та інтересами людини як суб'єкта соціальної діяльності. Цілком природно, що сенсорні технології і системи не є виключенням з даної схеми універсальної предметної діяльності людини [2, с. 65].

Необхідно брати до уваги ту обставину, згідно з якою функціональне значення сенсорних технологій і систем слід враховувати у взаємозв'язку з іншими технологіями і системами: квантові технології (технології мікроелектроніки, нанотехнології) генно-інженерні, комп'ютерні, віртуальні, телекомунікаційні технології, біотехнології, системи управління зі зворотним біологічним зв'язком, біологічні мікрочіпи, субмікронні магнітні сенсори тощо. Тому виявляється неефективним розгляд сенсорних технологій і систем в ізольованому вигляді, поза зв'язком з іншими технологіями і системами, що утворюють в цілому складну адаптивну реальність. Їх слід розглядати в діалектичному взаємозв'язку, уникаючи плоскої діалектики парних концептів, які заставляют дослідника дивитися на світ з позиції дихотомії. Діалектичний підхід передбачає подолання цих опозицій, що дає можливість осмислити адекватно аспекти технологічної (і технічної) реальності в їх цілісності.

Аналізовані в нашому дослідженні проблеми значення сенсорних технологій і системи не вкладається в рамки філософських підходів, заснованих на парних концептах, так як ці технології і системи органічно входять в суму технологій як складну реальність. Остання включає в себе різноманіття традиційних і сучасних технологій і технічних систем, кожна з яких віртуально пов'язана з іншими технологіями і технічними системами. З точки зору цілісного характеру складної технологічної адаптивної реальності сенсорна технологія і сенсорна система виступають в якості складного штучного утворення, подібного «елементарній частці». Ця частка в сучасній теоретичній фізиці розглядається як складна структура, яка складається з реального ядра (керн) і багатошарової віртуальної шуби, що включає в себе інші «елементарні» частки і виражає багатошаровість структури вакууму. За аналогією, сенсорна технологія і сенсорна система має в якості реального ядра (керн) свою специфікацію, навколо цього керна як засобу діяльності людина нашаровує віртуальні шари інших технологій і систем, що виражає багатошарову структуру суми технології та технічних системи, характерний для даних соціокультурних середовищ.

В умовах інноваційного інформаційного суспільство значимість сенсорних технологій і систем для життєдіяльності людини проявляється в їх медичному, біотехнологічному і екологічному аспекті, в візуалізації недоступного для органів почуттів індивіда областях навколишній світу (явища мікросвіту, макросвіту і мегасвіту), в забезпеченні біологічної і екологічної безпеки людей і соціуму. Сенсорні технології та системи відіграють одну з провідних ролей в медицині, в якій зараз приділяється чимала увага, так як зросло значення здоров'я для життєдіяльності людини в умовах інформаційного суспільства.

Як відомо, раніше в медицині основними лікувальними факторами були, як правило, речовина і енергія (різні види лікарської терапії, хірургії, фізіолікування) а інформаційний вплив на пацієнта обмежувався психотерапією. При цьому пацієнт був пасивним. Сучасному етапу розвитку медицини характерне все більш широке використання технічних систем і

немедикаментозні методи для лікування хворих з різними захворюваннями. Розвинені електроніка, обчислювальна техніка, теорія інформації, сенсорні системи і сенсорні технології привели до появи нового методу впливу на функції людського організму – адаптивне біоуправління або біологічний зворотний зв'язок [9, с. 14].

Істотне в даному випадку те, що метод біологічного зворотного зв'язку вимагає активної участі пацієнта в процесі лікування. На основі безперервної реєстрації будь-якого показника життєдіяльності людини за допомогою технічних засобів здійснюється управління цим показником з активною участю пацієнта в потрібному напрямку і, зокрема, переклад його патологічних значень в нормальні. Біосенсорні технології та системи використовуються не тільки для лікування різних хвороб людини, вони мають великий діапазон застосування. Про це свідчать основні досягнення в області біосенсорів і біосенсорних технологій, а також аналіз проблем, пов'язаних з розвитком біосенсорних досліджень в Україні і за кордоном. Рушійною силою в дослідженнях і розробці біологічних сенсорів з'явилася очевидна можливість їх широких практичних застосувань. Дослідження стимулюються, перш за все, потребами медицини, біотехнології і необхідності вирішення гострих проблем охорони навколишнього середовища [10, с. 181].

Наявна практика ставить перед аналітичною хімією і аналітичною біотехнологією комплекс завдань, пов'язаний з розробкою простого в застосуванні, недорогого, високочутливого і специфічного методу і приладу на їх основі для виявлення заданих речовин в зразку. Біосенсори як інтелектуальні аналізатори, пов'язані за допомогою електродів різних типів з біоматеріалами, і їх використання мають медичні, біотехнологічні та екологічні аспекти [4, с. 24].

Сенсорні технології та системи в життєдіяльності людини мають двоїстий характер, оскільки мають як позитивні, так і негативні соціокультурні наслідки: з одного боку, їх використання може призвести до вагомих результатів у вирішенні нагальних проблем людського існування за допомогою впливу на тілесний та інформаційний образ людини, а з іншого – тотального контролю поведінки та діяльністю індивіда з боку бюрократії держави і великих корпорацій, до зміни сутності людини.

Позитивні соціокультурні наслідки в життєдіяльності людини має і використання нанотехнологій в різних сферах діяльності індивіда. Заслуговує на увагу ряд результатів того, що дослідники використовували кілька методів для імітації природи на нанометровому рівні. Один з підходів полягає в створенні матеріалів з унікальними властивостями, спираючись на вже наявних в природі приклад.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Викладений вище матеріал про двоїстий характер соціокультурних наслідків використання сенсорних технологій і систем в життєдіяльності людини обумовлений впливом сенсорних технологій на тілесний та інформаційний образ людини.

Використання сенсорних технологій і систем може привести до втрати індивідом своєї незалежності, порушення його прав і свобод в умовах неконтрольованого використання зазначених технологій та систем. Однак найзначнішою загрозою для існування людини є те, що високі технології, особливо сенсорні, при збереженні тенденції їх розвитку можуть привести до створення постлюдини, яка витіснить гомосапієнс з його ніші. В перспективі розвиток сенсорних технологій і систем може призвести до прискорення еволюції виду гомосапієнс, коли на зміну йому прийде новий вид постлюдини, що володіє особливими здібностями, новими органами чуття і надпотужним інтелектом, що ставить фундаментальну проблему природної і соціокультурної основи людського існування, збереження суті людини.

Розвиток сенсорних технологій і систем, пов'язаних з моделі бутстрапа з іншими високими технологіями, свідчить про можливість створення в майбутньому постлюдини. На користь цього можливого сценарію розвитку техногенної цивілізації говорить біологічна і соціальна еволюція. У певному сенсі постлюдина вже існує серед нас, бо вона проявила свою надзвичайну здатність у вирішенні складних завдань в мільйони разів швидше, ніж людина. Йдеться про інтелектуальних роботів, чий розвиток йде стрімкими темпами, причому в нього вносить значний вклад сенсорні технології і сенсорні системи. Очевидно, що в майбутньому постлюдина як робот буде існувати в двох модифікаціях: обидва будуть володіти однаковим інтелектуальними здібностями, однак, один тип роботів виявиться доброзичливий, лояльний людині товариш, а інший же - буде сіяти зло.

Можливо, що постлюдина ніколи не з'явиться, однак тенденції розвитку сучасних високих технологій, в тому числі і сенсорних, а також і сенсорних систем може призвести до появи надлюдини. У всякому разі виключати таку можливість не слід навіть в найближчому майбутньому, так як перед людством стоїть ряд глобальних проблем, що потребують вирішення, одним з яких може бути альтернативний шлях розвитку людського роду. Всі ці результати можуть служити орієнтирами для подальших досліджень даної.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артюхов И.В. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего / И.В. Артюхов – М.: издательство ЛКИ/URSS, 2008.– 320 с.
2. Аршинов В.И., Буданов В.Г. Парадигма сложности и социогуманитарные проекции конвергентных технологий / В.И. Аршинов, В.Г. Буданов // Вопросы философии, 2016.– №1.– С. 59-70.
3. Бонецкая Н.К. Андрогин против сверхчеловека / Н.К. Бонецкая // Вопросы философии.– 2011.– № 7.– С. 81-95.
4. Гуревич П.С. Феномен деантропологизации человека / П.С. Гуревич // Вопросы философии.– 2009.– № 3.– С. 19-31.

5. Емелин В.А., Тхостов А.И. Технологические соблазны современного общества: предел внешних расширений человека / В. Емелин, А. Тхостов // Вопросы философии.– 2016.– № 5.– С. 84-90.
6. Канаев И.А. Глобальное будущее 2045: Антропологический кризис. Конвергентные технологии и трансгуманистические проекты (Белгород, 2013) // Философские науки.– 2013.– № 8.– С. 141-146.
7. Мамчур Е.А. Фундаментальная наука и современные технологии / Е.А. Мамчур // Вопросы философии.– 2011.– № 3.– С. 80-89.
8. Марков Б.В. Образ человека в постанропологическую эпоху / Б.В. Марков // Вопросы философии.– 2015.– № 2.– С. 23-34.
9. Нариньяни А.С. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями: новый человек ближайшего будущего / А.С. Нариньяни // Вопросы философии.– 2008.– № 4.– С. 3-17.
10. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. Последствия био-технологической революции / Ф. Фукуяма. – М.: ООО “Издательство АСТ”: ОАО “ЛЮКС”, 2004.– 246 с.

REFERENCES

1. Artyukhov I.V. New technologies and the continuation of human evolution? Transhumanist project of the future / I.V. Artyukhov - M .: publishing house LCI / URSS, 2008.- 320 p.
2. Arshinov V.I., Budanov V.G. The paradigm of complexity and sociohumanitarian projections of convergent technologies. Arshinov V.G., Budanov V.G. // Questions of Philosophy, 2016.- No. 1.- P. 59-70.
3. Bonetskaya N.K. Androgyn against the superman / N.K. Bonetskaya // Questions of Philosophy.-2011.- No. 7.- pp. 81-95.
4. Gurevich P.S. The phenomenon of human deanthropology / P.S. Gurevich // Questions of Philosophy .- 2009.- No. 3.- P. 19-31.
5. Emelin V.A., Tkhostov A.I. Technological temptations of modern society: the limit of external extensions of man / V. Emelin, A. Tkhostov / / Questions of Philosophy .- 2016.- No. 5.- P. 84-90.
6. Kanaev I.A. The global future 2045: Anthropological crisis. Convergent technologies and transhumanist projects (Belgorod, 2013) // Philosophical sciences .- 2013.- No. 8.- P. 141-146.
7. Mamchur E.A. Fundamental science and modern technologies / E.A. Mamchur // Questions of Philosophy.- 2011.- No. 3.- P. 80-89.
8. Markov B.V. The image of a man in the postanthropological epoch / B.V. Markov // Questions of Philosophy .- 2015.- No. 2.- P. 23-34.
9. Narinyani A.S. Between evolution and ultra-high technologies: a new man of the near future / A.S. Narinyani // Questions of Philosophy.- 2008.- No. 4.- P. 3-17.

10. Fukuyama F. Our posthuman future. Consequences of the bio-technological revolution / F. Fukuyama. - M .: OOO "Publishing house ACT": JSC "LUX", 2004.- 246 p.

АННОТАЦИЯ

Денежников С.С. Философские проблемы сенсорных технологий в биосоциоприродном измерении человека

В статье рассматриваются философские проблемы сенсорных технологий в биосоциокультурном измерении человека. Особый акцент в статье автором направлено на определение концептуально-методологических основ изучения сенсорных технологий и сенсорных систем, адекватных современному информационному обществу и сущность сенсорных технологий в контексте социокультурной адаптивной реальности. Отдельный акцент автор делает на установление функционального значения сенсорных технологий и сенсорных систем в жизнедеятельности человека, анализирует медицинские, биотехнологические и экологические аспекты применения сенсорных технологий и систем в жизнедеятельности человека, раскрывает двойственный характер социокультурных последствий использования сенсорных технологий и систем в жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: *сенсорные технологии, сенсорные системы, постчеловек, нелинейность, сложность, инновационное общество, адаптивная реальность, биомедицинские практики.*

SUMMARY

Dieniezhnikov S.S. Philosophical problems of sensory technologies in the biosociological nature of man

The article deals with philosophical problems of sensory technologies in the biosociocultural dimension of a person. A special emphasis in the article is aimed at defining the conceptual and methodological foundations for studying sensory technologies and sensory systems that are adequate to the modern information society and the essence of sensory technologies in the context of the sociocultural adaptive reality. The author places special emphasis on establishing the functional significance of sensory technologies and sensory systems in human life, analyzes medical, biotechnological and environmental aspects of the application of sensory technologies and systems in human activity, reveals the dual nature of the sociocultural consequences of using sensory technologies and systems in human life.

The material on the dual nature of the sociocultural consequences of the use of sensor technologies and systems in human life is due to the influence of sensory technologies on the physical and informative image of man. The use of sensor technologies and systems may result in the loss of an individual's independence, violation of his rights and freedoms in the uncontrolled use of these technologies and systems. However, the most significant threat to human existence is that high

technologies, especially sensory, while preserving the tendency of their development, can lead to the creation of a post of a man who will supplant the homosapiens from his niche. In the future, the development of sensor technologies and systems can lead to an acceleration of the evolution of the form of homosexuality, when replaced by him will come a new kind of postman, possessing special abilities, new sensory organs and superpower intelligence, which raises the fundamental problem of the natural and socio-cultural basis of human existence, preservation of the essence of man.

The development of sensor technologies and systems associated with the bootstrap model with other high technologies, suggests the possibility of creating in the future postpeople. In favor of this possible scenario of the development of technogenic civilization says biological and social evolution. In a sense, the post man is already in the midst of us, because it has shown its extraordinary ability to solve complex tasks millions of times faster than a man. It's about intellectual robots, whose development is fast-paced, and it makes a significant contribution to sensory technologies and sensory systems. It is obvious that in the future, the post man as a robot will exist in two modifications: both will have the same intellectual ability, however, one type of robot will be a friendly, loyal comrade friend, and the other one - will sow evil. It is possible that the post man will never appear, but the tendencies of the development of modern high technologies, including sensory, as well as sensory systems, can lead to the appearance of a superman. In any case, this opportunity should not be excluded even in the near future, as humanity faces a number of global problems that require resolution, one of which may be an alternative way of developing the human race. All these results can serve as benchmarks for further research of this.

Key-words: *sensory technologies, sensory systems, post human, nonlinearity, complexity, innovative society, adaptive reality, biomedical practices.*

УДК 316.77

Зленко Н.Н.
Сумской государственный педагогический
университет имени А.С. Макаренко

ПОНЯТИЕ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ОСМЫСЛЕНИЯ

Статья посвящена рассмотрению понятия, сущности и функциям массовой коммуникации в современном обществе. анализируются различные научные направления (неомарксистский или политэкономический; оптимистический или социокультурный; бихевиористский) к характеристике данного феномена.

Автором представлена характеристика роли и места средств массовой информации и в особенности интернета, который определяет

уровень коммуникативности общества, влияя на организацию жизни и формирование мировоззрения. Доказано, что понятие массовой коммуникации пронизывает все стороны жизни общества, социальных групп, отдельных индивидов и приводит к многочисленным трансформациям социума.

Ключевые слова: *массовая коммуникация, средства массовой информации, интернет, виртуальная реальность, масс-медиа.*

Современная эпоха, характеризующаяся ускоряющимися глобализационными процессами, немыслима без активно развивающихся и высокотехнологичных коммуникативных процессов. Глобальное экономическое пространство, объединяющее и взаимообусловливающее практически все региональные и национальные экономики, во многом в своей основе имеет именно коммуникативные процессы, протекающие в современном обществе и определяющие его структуру, характер и перспективы развития.

В украинской и зарубежной философской мысли коммуникативная проблематика нашла свое отображение в работах М. Бойченко, Т. Лукмана, Ч. Кули, Х. Гадамера, Ф. Иванова, Н. Лумана, А. Леонтьева, А. Назарчука, С. Квита, А. Соколова, К. Шеннона, М. Василика, М. Мак-Люэна, Г. Почепцова, В. Ризуна, Л. Ситниченко, Ф. Шаркова и др.

Данный термин нельзя назвать устоявшимся, существует множество подходов и определений. Еще в 1909 году Чарльз Кули выделяет коммуникацию как средство актуализации человеческой мысли. Он считал, что «…под коммуникацией понимается механизм, посредством которого становится возможным существование и развитие человеческих отношений - все символы разума вместе со способами их передачи в пространстве и сохранения во времени. Она включает в себя мимику, общение, жесты, тон голоса, слова, письменность, печать, железные дороги, телеграф, телефон и самые последние достижения по завоеванию пространства и времени. Четкой границы между средствами коммуникации и остальным внешним миром не существует. Однако вместе с рождением внешнего мира появляется система стандартных символов, предназначенная только для передачи мыслей, с нее начинается традиционное развитие коммуникации» [2, 379].

В свою очередь, согласно Н. Луману, значение коммуникации в современном обществе определяется несколькими обстоятельствами. Во-первых, коммуникация – это самая малая из возможных единиц социальной системы; во-вторых, она является подлинно социальной (и единственно подлинно социальной) операцией, хотя она и оперирует через системы сознания, но автономна от них, поскольку сама является автопоэтической (самонастраивающейся) системой; в-третьих, без коммуникации невозможно выстроить общественное (коллективное) сознание и достичь консенсуса [4, 86].

Как отмечает современный исследователь ряда коммуникативных теорий Ф. Шарков, в середине XX века (к. 40-х – н. 50-х гг. XX века) выделились два подхода к изучению коммуникации: 1) рационалистический, основу которого составляли концепции технологического детерминизма (теории информационного общества, в которых информация рассматривалась как основа культуры, а средства массовой информации – как источник социального развития); 2) иррационалистический, представленный понимающей социологией (концепции взаимопонимания между людьми, рассматривающие действия, целью которых была коммуникация) [7, 65].

Как видим, результативность коммуникации складывается из многих компонентов. Анализ коммуникации в современной философской мысли отличается плюрализмом и поливариантностью. На сегодня, в истории развития коммуникаций выделяют три коммуникационные революции: изобретение письменности; изготовление печатного станка; внедрение электронных масс-медиа.

Исходя из сказаного, очевидно, что коммуникация есть социально обусловленным процессом передачи и восприятия информации в условиях межличностного, группового и массового общения на основе использования различных каналов и средств.

В эпоху НТР с развитием технических средств передачи информации, с интенсификацией международных, межгрупповых и межличностных связей процесс социальной коммуникации становится массовым, что актуализирует изучение такого типа коммуникации, как «массовая коммуникация». Анализ термина «массовая коммуникация» в современной философской мысли отличается плюрализмом и поливариантностью. Данное понятие имеет широкую трактовку: оно описывает все существующие связи в обществе (идеологические, экономические, политические, социальные, культурные, информационные). На базе общей теории коммуникации и теории информации массовая коммуникация рассматривается в русле проблематики философии, социологии, психологии, этнографии, лингвистики и других гуманитарных наук. Но наибольшую важность для теоретического и прагматического аспектов массовой коммуникации представляют междисциплинарные направления, отраженные в таких интегративных научных дисциплинах, как психолингвистика, социопсихология, социолингвистика, социокоммуникация и др., поскольку изучение взаимодействия многих факторов, которые обусловливают массовую коммуникацию, позволяет выяснить самое сокровенное - ее механизм, способ функционирования и средства воздействия на общество и индивидов.

Массовая коммуникация обладает рядом свойств, которые отличают ее от других типов коммуникации: 1) тотальностью в том смысле, что территория охвата и число людей, подпадающих под ее влияние, стремится к планетарному масштабу; 2) односторонностью: коммуникатор говорит как бы в

пустоту, не ожидая ответной реакции; 3) использованием технических средств передачи – электронных медиа, влияние которых становится все сильнее; 4) доступностью: передаваемая информация должна усваиваться людьми разного интеллекта, возраста, профессии и т. д., что способствует формированию особого языка, стиля и формы передаваемого сообщения [3, 38-43].

Принято считать, что начало исследованиям массовой коммуникации как социального явления положил немецкий социолог М. Вебер (1864-1920), основоположник понимающей социологии и теории социального действия.

По мнению Я. Засурского, «массовая коммуникация породила практически новое направление в мировой науке. Во всех странах появились исследования аудитории телевидения, аудитории радиовещания, путей воздействия на сознание этих новейших тогда систем коммуникации, особое же внимание уделялось влиянию на развитие сознания и поведение детей» [1, 5].

На сегодня, можно говорить о трех взаимосвязанных направлениях исследований массовой коммуникации:

1. Неомарксистская концепция идеологического принуждения в контексте теории массового общества (Г.Шиллер, Т.Адорно, Г.Маркузе, Р.Ч.Миллс, П.Лазарсфельд), изучающая символическое значение сообщений массовой коммуникации, которые выражают идеологическое принуждение и формируют культурный аппарат поддержания политического господства.

2. Оптимистическая, или социокультурная теория «расширения общественной сферы» (М. Маклюэн, Ю. Хабермас, Г. Иннис, У. Шрамм), идущая от М. Вебера, которая сосредоточена на вопросах организации деятельности масс-медиа и обеспечения необходимой конкуренции для выражения многообразия политических, культурных, национальных и прочих точек зрения.

3. Бихевиористская концепция символического интеракционизма и «публичного восприятия», сосредоточенная на рассмотрении формирующихся посредством масс-медиа коллективных представлений, которые интегрируют индивидов как членов массовых аудиторий через сообщение им чувства солидарности друг с другом (Дж. Г. Мид, Г. Блумер).

Установлено, что массовая коммуникация опосредствует общественные отношения и связи, направлена на их изменение и совершенствование, тем самым она является фактором социального сотрудничества и достижения консенсуса, развития демократических процедур разрешения социальных конфликтов, формирования общности социальных чувств и идей. Поэтому, чем более развиты различные системы коммуникации, тем более общество способно через согласительные процедуры разрешать социальные конфликты, развивать и совершенствовать общественные отношения. И наоборот, чем менее развиты системы коммуникации, тем более общество подвержено решать их не эволюционным путем, а посредством насилия.

В связи с тем, что проблемы массовых коммуникации, обусловленны возрастающей ролью в обществе самой массовой коммуникации, вызывают научную активность отечественных и зарубежных социологов. Исследования массовых коммуникаций способствуют развитию и совершенствованию отношений в звене общество – массовые коммуникации и являются основой для понимания проблем и явлений в деятельности современных средств массовых коммуникаций.

Термин «массовая коммуникация» применим к тем средствам публичного выражения, посредством которых любое сообщение может охватить большие рассредоточенные аудитории, т. е. самые широчайшие массы населения. К их числу можно отнести электронные средства распространения информации: кино, радио, телевидение, Интернет. Внедрение Интернета открывает новую эру в развитии коммуникации. Интернет – это продукт современного общества, состоящий из совокупности сетей. В его специфику входит предоставление огромного количества информации, через средства коммуникаций, таких как электронная почта, региональные, глобальные и локальные сети связи. При помощи Интернет предоставляется доступ к многочисленным объемам информации, которые хранятся в различных уголках нашей планеты. Кроме того, существуют печатные формы распространения информации: газеты, книги, плакаты, листовки, брошюры. Специфичными являются такие средства передачи сообщения, как устные выступления и слухи [6, 12].

Средства массовой коммуникации выполняют самые многообразные функции, в том числе образования и социализации, рекламы, развлечений, научного и культурного просветительства и т.д. Они оказывают влияние почти на все сферы и институты общества, включая политику, образование, религию и т.д. С помощью СМИ формируется, распространяется и сохраняется массовая культура в различных ее вариантах, они играют важную роль в формировании, функционировании и эволюции общественного сознания. Средства коммуникации не только ведут к состоянию тотального восприятия и сиюминутного осознания действительности, но и способствуют расширению органов и чувств человека в пространстве и во времени.

Как видим, под мощным воздействием новых коммуникативных систем родилась культура «реальной виртуальности», которая изменяет тип человеческого сознания, духовный мир, систему ценностей и социальных отношений. Виртуальный дизайн перестраивает психофизиологическую систему человека, приучая его получать информацию в невербальном виде, мышление и коммуникации – не в форме логической конструкции, а энергетическими квантами, визуальным образом. Увеличение объема информации и скорость ее распространения повышает зависимость человека от социума, от управленческих структур. Средства массовой коммуникации обладают способностью акцентировать внимание мировой общественности

как на позитивных аспектах, так и на кризисных моментах современного состояния мирового сообщества. Система международного мира и безопасности во многом зависит от международной информации и коммуникации.

Необходимо отметить, что развитие коммуникаций включает в себя и такие процессы, в ходе которых информация не только передается, но и искажается, может самопроизвольно возрастать или угасать. Массовая коммуникация по самой своей природе требует инноваций и жадно ассимилирует, что придает ей динамичность и непредсказуемость ее эффектов. В условиях свободы слова, гласности, права каждого на получение и распространение информации, общество должно учиться использовать возможности массовой коммуникации с максимальным эффектом.

Массовая коммуникация также является фактором формирования и самоорганизации гражданского общества, в котором существует конкуренция и альтернативность социальных секторов, общественных формирований, отличающихся высокой массово-коммуникативной активностью и осуществляющих противодействие манипулированию общественным сознанием, монополизации и концентрации власти, способствующих сохранению общественной целостности. В гражданском обществе, по определению К. Поппера, его члены сознательно вовлечены в социальную активность; они «отказываются сидеть сложа руки, переложив всю ответственность за управление миром на долю человеческих и сверхчеловеческих авторитетов» [5, 26].

На современном этапе общественного развития важна мобилизация научных и общественных сил всех заинтересованных ведомств для организации всестороннего объективного изучения состояния средств массовой коммуникации, их аудитории. Без коммуникации невозможно конституирование социальных общностей, социальных систем, институтов, организаций, невозможно существование социальности, социума как такового. Коммуникация пронизывает все стороны жизни общества, социальных групп и отдельных индивидов. Всякое исследование социальной жизни затрагивает те или иные ее формы. Влияние массовой коммуникации как многомерного и многостороннего процесса на культурный и духовный климат нашей эпохи огромен. Быстрые изменения во всех сферах жизнедеятельности человека приводят к многочисленным трансформациям социума. Становление информационного общества ведет к модификации мировоззрения, информационной культуры, идентичности личности XXI века.

Таким образом, по мнению, Ф.И. Шаркова, «появилась четвертая информационно-коммуникационная волна», которая сегодня не имеет ни физических, ни географических, ни административно-государственных, ни цензурных границ; она одновременно увеличивает интенсивность

коммуникаций и начинает ограничивать межличностные коммуникации и переводить их в виртуальную плоскость [8, 12].

Исходя из сказанного, очевидно, что массовая коммуникация выступает тем социально детерминированным, ориентированным, организованным и интегрированным видом общения, элементом социального управления, который сформировался исторически. На сегодня, общество представляет собой не только совокупность людей, но и совокупность отношений между ними в различных сферах жизнедеятельности. Демократические институты и нормы, рыночные отношения, политические процессы не могут реально осуществляться без информационного плюрализма и качественно новых массово-коммуникативных структур, способствующих оптимизации социальных реформ. В связи с этим проблемы массово-коммуникативной сферы современного общества нуждаются в широких научных дискуссиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Засурский Я.Н. Социологические аспекты журналистской науки / Я.Н. Засурский // Журналистика. – 2006. – №1. – С. 3-6.
2. Кули Ч. Общественная организация / Чарльз Кули // Тексты по истории социологии XIX-XX вв. Хрестоматия. – М.: Наука, 1994. – С. 379-382.
3. Лавриненко В.Н. Методологическое значение теории социальных интересов в исследовании современных общественных явлений / В.Н. Лавриненко // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 1. – С. 38-43.
4. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман. – М.: Логос, 2011. – 640 с.
5. Поппер К. Открытое общество и его враги. М.: Феникс, 1992. – Т.1. – 440 с.
6. Харитонов М.В. Психология современных массовых коммуникаций: монография. / М.В. Харитонов. – СПб: Изд-во СПбАУЭ, 2010. – 352 с.
7. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации : учебник / Ф.И. Шарков. – 3-е изд. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. – 592 с.
8. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации / Ф.И. Шарков. – М.: ИД «Социальные отношения», Изд-во «Перспектива», 2002. – С. 12-13.

REFERENCES

1. Zasurskiy YA.N. Sotsiologicheskiye aspekty zhurnalistskoy nauki / YA.N. Zasurskiy // Zhurnalistika. – 2006. – №1. – S. 3-6.
2. Kuli CH. Obshchestvennaya organizatsiya / Charl'z Kuli // Teksty po istorii sotsiologii XIX-XX vv. Khrestomatiya. – M.: Nauka, 1994. – S. 379-382.
3. Lavrinenko V.N. Metodologicheskoye znacheniye teorii sotsial'nykh interesov v issledovanii sovremennykh obshchestvennykh yavleniy / V.N. Lavrinenko // Znaniye. Ponimaniye. Umeniye. – 2012. – № 1. – S. 38-43.

4. Luman N. Obshchestvo kak sotsial'naya sistema / N. Luman. – M.: Logos, 2011. – 640 s.
5. Popper K. Otkrytoye obshchestvo i yego vragi. M.: Feniks, 1992. – T.1. – 440 s.
6. Kharitonov M.V. Psikhologiya sovremennykh massovykh kommunikatsiy: monografiya. / M.V. Kharitonov. – SPb: Izd-vo SPbAUE, 2010. – 352 s.
7. Sharkov F. I. Kommunikologiya: osnovy teorii kommunikatsii : uchebnik / F.I. Sharkov. – 3-ye izd. – M. : Izdatel'sko-torgovaya korporatsiya «Dashkov i K», 2012. – 592 s.
8. Sharkov F.I. Osnovy teorii kommunikatsii / F.I. Sharkov. – M. : ID «Sotsial'nyye otnosheniya», Izd-vo «Perspektiva», 2002. – S. 12-13.

АНОТАЦІЯ

Н.М. Зленко Поняття масової комунікації: філософські аспекти осмислення

Стаття присвячена розгляду поняття, сутності та функцій масової комунікації в сучасному суспільстві. аналізуються різні наукові напрямки (неомарксистський або політекономічний; оптимістичний або соціокультурний; біхевіористський) до характеристики даного феномена.

Автором представлена характеристика ролі та місця засобів масової інформації та особливості інтернету, який визначає рівень комунікативності суспільства, впливаючи на організацію життя і формування світогляду. Доведено, що поняття масової комунікації пронизує всі сторони життя суспільства, соціальних груп, окремих індивідів і призводить до численних трансформацій соціуму.

Ключові слова: *масова комунікація, засоби масової інформації, інтернет, віртуальна реальність, мас-медіа.*

SUMMARY

N.M. Zlenko The concept of mass communication: the philosophical aspects of comprehension

The article is devoted to the concept, essence and functions of mass communication in the modern society. Various scientific directions (neo-Marxist or political economical, optimistic or sociocultural, behavioral) are analyzed to characterize this phenomenon.

The author presents a description of the role and place of the media and especially the Internet, which determines the level of communicative society, influencing the organization of life and the formation of the worldview. It is proved that the concept of mass communication permeates all aspects of the life of society, social groups, separabe individuals and leads to numerous transformations of the society.

Key words: *mass communication, mass media, Internet, virtual reality, mass media.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

УДК 111:572

В. А. Косяк
Сумской государственный педагогический
университет имени А.С Макаренко

АКТУАЛЬНОСТЬ СЕКУЛЯРНОГО ДУХОВНОГО

Благодаря секулярной духовности как совокупности высоких чувств, интересов, убеждений, идеалов светский человек может самосозидать себя, избирать жизненные ориентиры, стандарты поведения. Сопоставляются взгляды И. Канта, Г. Гегеля и Русской православной церкви (архим. Киприана) относительно единства интеллектуального и духовного. Рассматривается обширный мир духовного на «горизонтали» бытия, в котором человек-изобретатель уподобляется духу-демиургу, и все духовное выражает себя в действии-движении. Эксплицируются издержки «демократизации» духовности «в мире голой рациональности», продуцирующем «расколотость» личности, фрустрации, душевную пустоту, «сворачивание» лексики и т.д. Осмысливается актуальность духовной элиты в современном мире, а также возможность изменения самого понимания духовности в соотношении ее с рациональностью. Показывается, что духовное начало созидается самим человеком в своем опыте, и потому духовная культура всегда личная культура.

***Ключевые слова**: духовность, дух, «горизонталь» бытия, «демократизация» духовности, духовная элита, культура.*

Дух как философское понятие означает невещественное начало, в отличие от материального, природного начала. В пантеизме дух истолковывается как субстанция; в теизме и персонализме – как личность; в рационализме он – мышление, сознание; в иррационализме – воля, чувство, воображение, интуиция и т.п.; в древнегреческой философии – пневма, нус, логос («Новый энциклопедический словарь» – М., 2006).

В предпринятом «духовном дискурсе» рефлексии и экспликации «духа» и «духовности» не церковные, но светские, которые представляются автору не менее, если не более содержательными и продуктивными, чем их толкования в разных конфессиях и в монашеских аскезных исканиях сакрального совершенства. Автор солидарен с Б. Расселом («Почему я не христианин»). Речь пойдет не о «вымороченно-божественной» духовности, а о той, например, «языческой» духовности, которая помогала Ф. Шиллеру плодотворно творить весной в фруктовом саду, воспринимая запахи цветущих яблонь, или той духовности, которая подвигает нашу современницу девочку-юницу деликатно уступать дорогу на асфальте стайке голубей.

Духовность как совокупность высоких чувств и интересов человека, его убеждений, идеалов, имеющих нравствнно-гуманистическую интенциональность, обусловливает его жизненные ориентиры, приоритеты, стандарты речевого и физического поведения. Благодаря духу человек трансцендирует к тому, что выше его как особи биологической, ощущает, что он никогда не бывает совсем один (в нем всегда присутствует daimoh). Дух, по мысли Н. Бердяева, синтезирует и удерживает единство личности, благодаря ему человек способен самосозидать себя, строить и изменять свою жизнь сообразно избранным самопроектам. Без духовности невозможно чем-то жертвовать, совершать подвиги, иметь психическую устойчивость. Люди, причастные к духовности, не лгут и не предают.

В Новое время дух (geist) ассоциируется, прежде всего, с немецким культурным опытом. И. Кант бескомпромиссно развел интеллектуальное и духовное, поскольку они, по его мнению, представляют собой разные измерения бытия культуры. Г. Гегель мыслил уже иначе. Познание, считал он, осуществляется в формах искусства, религии, философии. Последняя является высшей формой познания, дающей адекватное выражение абсолютного духа. Идея, дух, разум, истина у Гегеля почти синонимы, поэтому в различении духовного и интеллектуального нет никакой необходимости [7, с. 44–45]. У нашего же современника архим. Киприана в его сочинении «Восхождение к фаворскому свету» (М., 2007) духовное вновь автономно: человек призван творить в сфере моральной, духовной, интеллектуальной, эстетической. В этом перечне моральному, интеллектуальному, эстетическому априори отказано быть духовными. Для секулярного же, неконфессионального сознания они духовны, равно как духовны, например, эндогенный мир Платона, научное образование, желание оставить в мире ученика, «посадить дерево и дождаться его плодов» (Г. Гессе). Продукты человеческого духа существуют в виде научных теорий, произведений искусства, разнообразных текстов и т.д., то есть далеко не только в возведении очей к небу в молитвах.

Geist – парадигма немецкого социокультурного сознания. В то время, когда «заземленные» американцы производят многие вещи просто потому, что они удобны, в Германии, замечает Е.И. Кириленко, ничто не делается без geist. Немецкие лидеры не допускают, чтобы народные массы думали о них как об испытывающих недостаток geist. Лидеры стремятся сделать известным тот факт, что они хорошо знакомы с музыкой и поэзией [8, с. 112]. Однако неверным будет ассоциирование духовности лишь с художественной культурой, сублимирование его в эмпирейные или горние выси. Духовное присутствует также и в мире дольнем, на «горизонтали» бытия, где можно двигаться «вширь»: в библиотеки, театры, университеты, вернисажи, симпозиумы (И.А. Филина). Духовно проникнутый человек впечатляется величием творящей природы, осознает непреходящую ценность жизни (не теоретизируя о ее смысле), которая прекрасна в полноте своих проявлений, бескорыстно

совершает добрые поступки, испытывает привязанность к другим, его духовные силы определяют его способности к возвышенным удовольствиям.

На «горизонтали» бытия пребывает человек и в ареале техники, изобретательство в котором становится возможным благодаря изобретательскому духу, который, пишет В.Г. Горохов, упорядочивает предметы и силы природы в соответствии с целями изобретателя. Изобретательский дух движет силами технического прогресса, стремлением к свободе, преодолению далей и высей, к знанию, добру и красоте [6, с. 27]. Укрепляет эту мысль Т. Адорно, представитель Франкфуртской школы, считающий, что нельзя отвергать технику с точки зрения духовной культуры, поскольку все духовное имеет технические элементы [6, с. 37]. Человек-изобретатель, подобно духу-демиургу строит свой мир – «метакосмос», соответствующий его сущности, в котором он может жить и в котором он получает свободу от нужды и опасностей, свободу становления и развития, свободу, вдохновляющуюся техническим и технологическим оптимизмом, видящем в технике средство достижения «всеобщего блаженства». Опираясь на современную технику, человек начинает мнить себя Космиургом, устроителем мира, который он может перекраивать в соответствии со своими потребностями. Последние, отмечает В.Г. Горохов, ссылаясь на В. Зомберта, в контексте философии эвдемонизма обожествляются в качестве факторов «становления человека» [6, с. 33 – 34]. В ситуации поклонения технике «эстеты», ставящие «изготовление романа выше конструирования мотора самолета» (О. Шпенглер), выглядят замшелыми ретроградами.

По Ф. Равессону, все духовное означивает и выражает себя наиболее ясно и очевидно, прежде всего, в действии, которое в зримом универсуме проявлеется в движениях [13, с. 119 – 123]. Габитус человека, его мимика и жесты, микродвижения повседневности – все это знаки, материально-вещественные свидетельства духовно-личностного развития, означивающегося во взгляде, повороте головы, походке, положении рук, ног и т.д. Через эти и другие телесные знаки раскрываются духовные свойства человека – возвышенный или прагматический интеллект, утонченная или грубая натура, сила или мягкость характера и др. [1, с. 128]. Наиболее выразительно связь «духовность-движение» обнаруживает себя в грации – движениях одухотворенной плоти. В эпоху Возрождения грацию считали наивысшим проявлением гармонии в движениях вдохновленной плоти, экспрессией. Подобное понимание грации находим у Дж. Локка (1632 – 1704) в «Мыслях о воспитании»: натура свободная и обладающая всеми своими достоинствами влияет на каждого очаровывая, потому что ее красота просвечивает через ее действия, наделяя очарованием все, что она делает. Локк усматривал в грации гармоническое единство внешней и внутренней красоты. Поэтому грация выступает у него как высшая цель воспитания. Она – свидетельство эстетического и нравственного совершенства

человека, которое как бы отражается в его поступках и поведении. Проиллюстрировать эту мысль можно таким примером: алебастровая ваза красива сама по себе, а если зажечь в ней свечу, то очарование увеличивается. И в наше время грация определяется как внутренний вид красоты, которая «просвечивается» в движениях. Понятие грации утратило в значительной мере свое былое широкое и важное значение (в английской этике XVII века учение о грации во многом напоминало античную калокагатию), но оно часто используется и в специальной философской литературе, и в повседневности, и в оценках движений, поз и жестов в «движенческих искусствах», нередко заменяя собой одноприродные понятия утонченности, пластичности, элегантности, выразительности, легкости, гармонии, которые принадлежат к грации, как часть к целому [10, с. 70 – 72].

Духовность в наше время «демократизировалась». Теперь она уже означает не только причастность к «высокому», трансцендентному, традиционные ценности, образование и воспитание (Bildung, в философии культуры Просвещения и немецкого романтизма), но и массовую культуру, коммуникацию, информацию (знания, мнения, технические и социальные нормы, художественные образы и пр.), компьютеризацию, активный отдых, спорт, если они стараниями субъекта переходят из обыденно-повседневного в общечеловеческое и вечное в себе [14, с. 76]. Однако демократизация духовного (его усреднение, выравнивание), замечает М. Блюменкранц, обычно происходит по нижнему уровню (снижение не требует затрат усилий. – В.К.), и потому невозвратимо утерянным оказалось то, что можно было бы определить как аристократизм человеческого духа. Основной ценностью наступившей эпохи стало жизненное преуспевание. «На смену величию человеческого духа приходит величие человеческого нюха». В журнале «Форбс» публикуется «Теогония» нашего времени – перечни самых состоятельных людей. До определенного исторического момента стремление извлечь максимальную прибыль и вкусить все возможные жизненные блага не являлось основным общественным идеалом, абсолютной и непререкаемой ценностью. Жизнь для многих стала комфортней, чем раньше, но безмерно пошлей [4, с. 50].

Прагматизм, доминирующий в экономике и политике, проник в мораль и эстетику, подчинил человека «всемирному интересу купли и продажи». Но преследовать выгоду и только выгоду, пользу и только пользу, не видеть и не желать ничего высокого, не чувствовать ничего поэтического – это пошло, не эстетично. На это обращали уже внимание своих современников Н.Г. Чернышевский и Ф. Ницше. Нужно вернуть, говорит своим творчеством поэт повседневности Г. Бёлль, поэзию прозаизированному миру голой рациональности, обживать мир, как дом, обогревать равнодушное индустриальное пространство человеческим теплом, задавать импульсы, направленные против отчуждения и техницистского подхода к реальности. Это предполагает такую переориентировку сознания, которой охватывается и

пластически выраженная этика жизненного поведения, и эстетика художественного преобразования действительности. Книги Бёлля наполнены монотонной пульсацией всего, из чего слагаются будни. Согретость человеческим теплом составляющих повседневности наполняет смыслом казалось бы пустые, бездуховные ритмы житейского коловращения [3].

По-видимому, платой за научно-технический прогресс общества является обвальное понижение ресурсов человеческого в человеке, вырождение его духовной природы, воли к творчеству, культуре [4, с. 50 – 51]. Казалось бы, развитые цивилизации и вырождение несовместимы (хотя можно вспомнить печальный пример такого совмещения в Древнем Риме, где неоднократно принимались законы против роскоши). Избыток благ в материальной среде таких цивилизаций снимает императив напряжения ради куска хлеба, ограничения потребностей, совершенствования в умениях и навыках. Параллельно усилиями гуманизма упраздняется биологический отбор слабых особей и особей с «аллергией» на учебу. Образование тоже избегает напряжения, пытаясь нести вечное и доброе как развлечение (коммерциализация превращает его в «сферу услуг, оказываемых населению»). Такая среда обитания корректирует под себя мировосприятие и мировоззрение персон в стадии взросления (чему способствуют субкультуры, иллюзии и мифы интернета), наполняет их фрустрациями и нередко ориентирует к оппозиции по отношению к другим группам, семье и обществу. Ситуацию поясняет цитата из работы «Болезни нашего времени», написанной 130 лет назад выдающимся русским государственным деятелем консервативного толка, правоведом и публицистом К.П. Победоносцевым: «Все недовольны в наше время, и от постоянного, хронического недовольства многие переходят в состояние хронического раздражения. Против чего они раздражены? – против судьбы своей, против правительства, против общественных порядков, против других людей, против всех и всего, кроме себя самих … нынешнее недовольство – болезнь повальная, эпидемическая, которою заражено все поколение». Достаточно собрать их воедино, замечает Ю. Белецкий, «соединить» их в некое критическое число – и вот «новые повстанцы», люди, у которых «спинной мозг доминирует над головным мозгом». Новые повстанцы смело берутся исправлять политическое устройство общества, решать глобальные задачи и мало-помалу, в силу естественного физического износа старого поколения, радикально меняют политическую культуру общества [2, с. 3]. (Вспомним «Восстание масс» Х. Ортеги-и-Гассета).

По мысли Блюменкранца, снижают духовную составляющую нашей жизни перемены в феноменологии быта, метафизика современного индивидуализма, опыт нового номадического сознания, психология гедонизма, коммерциализация человеческих отношений, включая и пространство культуры. Перечисленные тенденции – это жизнь без трансцендентного [4, с. 52 – 53], которая ограничивается «религией комфорта» (Ф. Ницше). Платой за житейский

прагматизм оказывается душевная пустота. Одним из знаков последней выступает «сворачиание» лексики в европейских языках. Там, где раньше человек находил с десяток эпитетов для передачи оттенков своих переживаний, теперь он обходится несколькими клише или междометиями. Можно называть это экономией языковых средств, но это скорее обнищание языка общения. Хорошо поясняет эту ситуацию один из тезисов «Логико-философского трактата» Людвига Витгенштейна: «Границы моего языка означают границы моего мира [4, с. 56]. В ряду признаков духовности следует назвать и чистоту речи.

Ослабление духовного в человеке имеет следствием дегоминизацию личности (ее антиподом выступает цельность – единство мыслей, миропонимания, пластики, одежды, дающее ощущение внутренней свободы), утрату смысложизненных ориентиров, связи со «Сверх-Я», с трансцендентным, бегство от реальности, аутизм, разного рода зависимости, утрату самоидентификации, нарушения аффективности (эмоциональной адекватности) и др.

В разные эпохи у всех народов, пишет Блюменкранц, существовала духовная элита. Небольшой слой людей, обладающих более развитыми рецепторами эстетического, более тонким духовным слухом. Они задавали обществу культурную планку и выполняли работу «настройщиков», подтягивая ослабшие струны, стараясь добиться нужной чистоты звучания. В обществе мог господствовать полный диссонанс, но оставалась возможность с ним справиться до тех пор, пока существовал камерон, способный вернуть нужный настрой. Таким камертоном, мерой гармонии и была для общества его духовная элита [4, с. 58]. Опыт показал, писал Г. Гессе в «Игре в бисер» в 1943 году, что достаточно было немногим поколениям проявить беспринципность и расхлябанность в духовной сфере (что наблюдалось в «век фельетона». – В.К.), как это сразу нанесло чувствительный урон практике, все реже и реже стали встречаться подлинное мастерство и сознание ответственности среди интеллектуальных профессий, в том числе и технических, так что пестование духа в государстве и среди народа, и прежде всего всю систему образования, пришлось постепенно монополизировать интеллектуальной элите. Недаром и ныне почти во всех странах Европы образование, коль скоро оно не осталось под опекой Римской церкви, перешло в руки тех анонимных орденов, члены которых рекрутируются из этой элиты. И как бы порой ни претили общественному мнению строгость и пресловутое высокомерие этой касты, как бы отдельные лица ни ополчались против нее – руководство ее непоколебимо, и держится оно не только благодаря своей целостности, отказу от всех благ и прерогатив, кроме духовных, но и благодаря давно уже ставшему всеобщим пониманию: столь строгая школа неизбежна и необходима для самого существования цивилизации. Теперь уже все знают, во всяком случае догадываются: если мысль утратила свою чистоту и остроту, если духу не воздается должное, то вскоре и автомобиль не тронется с места, и корабль

собьется с курса, лишатся своего авторитета как счетная линейка инженера, так и банки или биржи, наступит хаос. Однако прошло немало времени, прежде чем пробило себе дорогу убеждение в необходимости и для внешней стороны цивилизации, для техники, промышленности, торговли – единой основы в виде интеллектуальной нравственности и честности [5, с. 56 – 57].

Страна Касталия у Гессе – это страна духовной элиты, которая воспитывается в соединении занятий науками и музыкой. Касталийцы – служители духа. Как стеклянные бусы перебирают они духовные ценности, накопленные человечеством – играют в бисер – имея целью духовное развитие. Они, аристократы духа, наслаждаются «духовными играми». Уход в мифическую Касталию подобен уходу в нирвану, ибо все в жизни иллюзия, «майя». И ради того, чтобы существовала эта Касталия – страна разума и духовности – можно и жизнь отдать, принести себя в жертву. Вместе с тем, через всю «Игру в бисер» проходит лейтмотив актуальности деятельной духовности.

В современном западном мире, резюмирует Блюменкранц, построенном на принципах прагматической пользы и коммерческого успеха, духовная элита оказалась маргинальным образованием. Она давно утратила прежний авторитет и уже даже не пытается претендовать на общественный статус. Она не только не оказывает сколь-либо существенного влияния на происходящие в мире события, но и по части имеющихся у нее прав значительно уступает таким «продвинутым» группам населения, как секс-меньшинства и общество феминисток.

В условиях произошедшей маргинализации и ускоряющегося процесса деградации культурных элит в обществе исчезают духовные ориентиры, а вместе с ними эстетические и моральные критерии восприятия и оценки действительности. В сфере культурных ценностей победил демократический плюрализм. Это явление, провозглашенное «восстанием масс», описывал Ортега-и-Гассет: «Характерным для нынешнего момента является то, что посредственность имеет нахальство повсюду утверждать и всем навязывать свое право на посредственность. Как говорят американцы, неприлично отличаться от других. Масса сметает со своего пути все, что не похоже на нее, она вытаптывает всякую индивидуальность, убивает все благородное, избранное и выдающееся» [12, с. 47].

В наше время назрело, по-видимому, изменение самого понимания духовности в соотношении ее с рациональностью в условиях, когда утилитаризация межличностных отношений, столь значимых для познания, привела к отчуждению между людьми и поколениями, утрате культурных традиций и к часто встречающейся потере самоидентификации. Преодоление этого состояния общества возможно, в частности, при новом «повороте к духовности», «возвращении духовных измерений в современную цивилизацию», которые не только предполагают восстановление культурного разнообразия, диалога культур, способов познания и мышления,

восстановление традиций, но и новое понимание самой духовности, «как выхода за пределы эгоизма, своекорыстия и утилитаризма», признание Иного и возможности вступить с ним в диалог, а не подавлять его «рациональными уловками» и знанием, которое есть «сила» [11, с. 181].

Духовное начало (оно же глубинное «Я») выстраивается самим человеком в его опыте, оно созидается деятельностным внутренним развитием индивидуальных качеств, и потому «духовная культура» всегда личная культура. Это рассуждение отсылает нас к античной философии, которая будучи диалогом, имела целью скорее учить и воспитывать, чем информировать. В античных школах как школах житейской мудрости, философское мышление было своего рода аскезой, «духовным упражнением». В умозрительных рассуждениях (disceurs) ставилась задача – научить жить духовной жизнью, то есть подниматься над соображениями низшего порядка и неустанно ваять себя [15, с. 206 – 207].

Дух, по В. Дильтею, присутствует в нас, и объемлет нас, он – вселенная смыслов, которые мы интерпретируем, вспоминаем, раскрываем. Герменевтика – вот подлинный инструмент гуманитарного знания, природа которого – не «познавание» или «движение от явления к сущности», а интерпретация, истолковатие, поиск все новых ракурсов, своеобразная «интеллектуальная пляска вокруг предмета». По сути своей, дух у Дильтея – не что иное как культура – вселенная идей, смыслов, символов и значений. Та же мысль выражена у В. Виндельбанда, который разделил знание естественноначное и ценностное. Ценность – собственно культурная форма; это не «внешняя», объективно существующая вещь, а только значимое, важное для человека, непосредственно связанное со смыслами личностной жизненности. «Философия существования» потом покажет, что сущностные определения не исчерпывают человека и культуру, но они определены экзистенционально [17, с. 42]. Синонимичными предстают понятия духа и культуры и в концепции спиритуалистического реализма Ф. Равессона (1813 – 1900), в которой он доказывает, что погружение субъекта в глубины своей души, обращение к своему «Я» открывает возможности познания сути внешней реальности на уровнях природы, культуры и произведений искусства. Искусство предстает у него важнейшим средством манифестации духовного начала, лежащего в основе универсума. Оно же, духовное начало, есть высший продукт развития материи и общественной жизни. По Ф. Шлегелю (1772 – 1829), духовное начало является основой всякого искусства, науки и философии, оно объединяет человека и природу – «поэму, скрытую от нас таинственными, чудесными письменами» (Новалис). Поэтический дух, будучи выражением вечного общечеловеческого стремления, облагороженный философией, должен объединить музыку, естествознание, политику и религию, живопись и пластику. Лирика, по Шлегелю, является наиболее совершенной формой выражения духовной жизни [16].

ЛИТЕРАТУРА

1. Бачинин В.А. Антропология и метафизика портрета / В.А. Бачинин // Человек. – 2004. – № 4. – С. 125 – 133.
2. Белецкий Ю. Взросление праздного ума / Ю. Белецкий // Личности. – 2017. – № 5 (105). – С. 1 – 3.
3. Бёлль Г. Франфуртские чтения / Г. Бёлль // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991. – С. 293 – 338.
4. Блюменкранц М. В поисках имени и лица. Феноменология современного ландшафта / М. Блюменкранц // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 47 – 60.
5. Гессе Г. Игра в бисер / Г. Гессе. – М. – Художественная литература, 1969. – 544 с.
6. Горохов В.Г. Основы философии техники и технических наук: учебник / В.Г. Горохов. – М.: Гардарики, 2007. – 335 с.
7. Келле В.Ж. Интеллектуальная и духовная составляющие культуры / В.Ж. Келле // Вопросы философии. – 2015. – № 10 – С. 38 – 54.
8. Кириленко Е.И. Модели медицины в поликультурном мире / Е.И. Кириленко // Человек. – 2011. – № 3. – С. 111 – 124.
9. Косяк В.А. Здоровье как вид гармонии / В.А. Косяк // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка. – 2012. – С. 144 – 148.
10. Косяк В.А. Эстетические интерпретации телесности и спорта / В.А. Косяк. – Сумы: ФЛП Цёма С.П., 2016. – 140 с.
11. Микешина Л.А. В.А. Лекторский. Эпистемология классическая и неклассическая. – М.: Эдиториал УРСС, 526 с. Рецензия // Вопросы философии. – 2012. – № 1 – С. 180 – 188.
12. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.
13. Равессон Ф. Леонардо да Винчи и обучение рисованию / Ф. Равессон // Философские науки. – № 9. – С. 124 – 135.
14. Скляр В.В. Духовность как феномен культуры / В.В. Скляр // Философские науки. – 2011. – №2. – С. 71 – 82.
15. Фаго-Ларжо А. Философия как образ жизни. Памяти Пьера Адо / А. Фаго-Ларжо // Вопросы философии. – 2016. – №9. – С. 198 – 211.
16. Черничкина А.А. О понятии Bildung в философии культуры немецкого романтизма / А.А. Черничкина // Вопросы философии. – 2016. – №3. – С. 72–79.
17. Шор Ю.М. Образ культуры в гуманитарно-художественном сознании / Ю.М. Шор // Человек.– 2011.– №4.– С. 40–52.
18. Щербинина Ю.В. Речевая агрессия в оценке православия /

Ю.В. Щербинина // Философские науки. – 2011. – №6. – С. 126–133.

REFFERENCES

1. Bachinin V.A. Antropologiya i metafizika portreta / V.A. Bachinin // Chelovek. – 2004. – № 4. – S. 125 – 133.
2. Beletskiy YU. Vzrosleniye prazdnogo uma / YU. Beletskiy // Lichnosti. – 2017. – № 5 (105). – S. 1 – 3.
3. Boll' G. Franfurtskiye chteniya / G. Boll' // Samosoznaniye yevropeyskoy kul'tury KHKH veka. – M., 1991. – S. 293 – 338.
4. Blyumenkrants M. V poiskakh imeni i litsa. Fenomenologiya sovremennogo landshafta / M. Blyumenkrants // Voprosy filosofii. – 2007. – № 1. – S. 47 – 60.
5. Gesse G. Igra v biser / G. Gesse. – M. – Khudozhestvennaya literatura, 1969. – 544 s.
6. Gorokhov V.G. Osnovy filosofii tekhniki i tekhnicheskikh nauk: uchebnik / V.G. Gorokhov. – M.: Gardariki, 2007. – 335 s.
7. Kelle V.ZH. Intellektual'naya i dukhovnaya sostavlyayushchiye kul'tury / V.ZH. Kelle // Voprosy filosofii. – 2015. – № 10 – S. 38 – 54.
8. Kirilenko Ye.I. Modeli meditsiny v polikul'turnom mire / Ye.I. Kirilenko // Chelovek. – 2011. – № 3. – S. 111 – 124.
9. Kosyak V.A. Zdorov'ye kak vid garmonii / V.A. Kosyak // Suchasni problemi logopediĭ ta reabilitatsiĭ: materiali Vseukraĭns'koĭ naukovo-praktichnoĭ konferentsiĭ. – Sumi: SumDPU im. A.S. Makarenka. – 2012. – S. 144 – 148.
10. Kosyak V.A. Esteticheskiye interpretatsii telesnosti i sporta / V.A. Kosyak. – Sumy: FLP Tsoma S.P., 2016. – 140 s.
11. Mikeshina L.A. V.A. Lektorskiy. Epistemologiya klassicheskaya i neklassicheskaya. – M.: Editorial URSS, 526 s. Retsenziya // Voprosy filosofii. – 2012. – № 1 – S. 180 – 188.
12. Ortega-i-Gasset KH. Estetika. Filosofiya kul'tury / KH. Ortega-i-Gasset. – M.: Iskusstvo, 1991. – 588 s.
13. Ravesson F. Leonardo da Vinchi i obucheniye risovaniyu / F. Ravesson // Filosofskiye nauki. – № 9. – S. 124 – 135.
14. Sklyar V.V. Dukhovnost' kak fenomen kul'tury / V.V. Sklyar // Filosofskiye nauki. – 2011. – №2. – S. 71 – 82.
15. Fago-Larzho A. Filosofiya kak obraz zhizni. Pamyati P'yera Ado / A. Fago-Larzho // Voprosy filosofii. – 2016. – №9. – S. 198 – 211.
16. Chernichkina A.A. O ponyatii Bildung v filosofii kul'tury nemetskogo romantizma / A.A. Chernichkina // Voprosy filosofii. – 2016. – №3. – S. 72–79.
17. Shor YU.M. Obraz kul'tury v gumanitarno-khudozhestvennom soznanii / YU.M. Shor // Chelovek.– 2011.– №4.– S. 40–52.
18. Shcherbinina YU.V. Rechevaya agressiya v otsenke pravoslaviya / YU.V. Shcherbinina // Filosofskiye nauki. – 2011. – №6. – S. 126–133.

РЕЗЮМЕ

В.А. Ко́сяк. Актуальність секулярного духовного.

Завдяки секулярній духовності як сукупності високих почуттів, інтересів, переконань, ідеалів світська людина може самостворювати себе, відбирати життєві орієнтири, стандарти поведінки. Порівнюються погляди І. Канта, Г. Гегеля та Руської православної церкви (архім. Кіпріана) відносно єдності інтелектуального та духовного. Розглядається об'ємний світ духовного через «горизонталі» буття, в якому людина-винахідник прирівнюється до духу-деміурга, і все духовне виражає себе в дії-русі. Експлікуються недоліки «демократизації» духовності «в світі голої раціональності», яка продукує «розколотість» особистості, фрустрації, душевну пустоту, «згортання» лексики тощо. Осмислюється актуальність духовної еліти в сучасному світі, а також можливості зміни самого розуміння духовності у співвідношенні її з раціональністю. Показується, що духовний початок будується самою людиною в своєму досвіді, і тому духовна культура, завжди, особистісна культура.

Ключові слова: *духовність, дух, «горизонталь» буття, «демократизація» духовності, духовна еліта, культура.*

SUMMARY

V.A. Kosyak. The urgency of the secular spiritual.

Thanks to secular spirituality as a combination of high feelings, interests, beliefs, ideals, a secular person can self-construct himself, choose life guides, standards of behavior. The views of I. Kant, G. Hegel and the Russian Orthodox Church (Archimandrite Cyprian) according the unity of the intellectual and spiritual. Considered the vast spiritual world on the «horizontal» of being, in which the inventor-man is likened to the demiurge spirit, and all the spiritual expresses itself in the action-movement. The explanation the costs of «democratization» of spirituality «in a world of naked rationality» that produces «split» personality, frustration, spiritual emptiness, «curtailing» vocabulary, etc. The actuality of the spiritual elite in the modern world is comprehended, as well as the possibility of changing the understanding of spirituality in its relation to rationality. It is shown that the spiritual principle is created by the person himself in his experience, and therefore spiritual culture is always a personal culture.

Key words: *spirituality, spirit, «horizontal» of being, «democratization» of spirituality, spiritual elite, culture.*

УДК 140.8

М.Р. Бійовський
Київський національний університет
імені Т.Шевченка

«АРХЕОЛОГІЯ ЗНАННЯ» М. ФУКО: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ НАРАТИВІВ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена пошуку методологічного інструментарію для філософського аналізу іноземних ідеологій, що активно функціонують в суспільно-політичному дискурсі України. В цьому контексті значний дослідницько-еврестичний потенціал виявляє теорія «археології знання» М. Фуко, як методологічна основа для аналізу складних, багатовимірних дискурсивних практик.

***Ключові слова**: ідеологія, ідеологічний наратив, правила формації, стратегія.*

Актуальність. В останні два десятиліття в українській філософії дослідженню ідеологій відводилось другорядне місце, що обумовлювалось низкою об’єктивних та суб’єктивних причин. Проте, гібридна війна, що ведеться РФ проти України починаючи з 2014 року, істотно вплинула на конфігурацію вітчизняного наукового дискурсу та актуалізувала, зокрема перед гуманітаріями, специфічні галузі, дослідження в яких є необхідними для забезпечення сталого розвитку українського суспільства та держави. Одним з таких пріоритетних напрямків філософських розвідок є методологічна рефлексія ідеологій.

Ступінь розробленості проблеми. Серед представників класичної теорії ідеології необхідним є виділити К.Маркса, К.Манхейма, Т.Адорно, А.Грамши, Л.Альтюсера. Ідеологію як дискурсивну практику, з позиції ідей вироблених філософською традицією, що пов’язана з «лінгвістичним поворотом», досліджували Р.Барт, К.Леві-Строс, П.Бурдьє, Ж.Лакан, Ж.Бодріар, Г.Маркузе, К.-О.Аппель, Ю.Габермас, Н.Луман, М.Кастельс, С.Жижек. Дослідженням методологічних проблем дискурсивних практик та свідомості в комунікативному процесі займались такі вітчизняні філософи як М.Попович, В.Чуйко, І.Добронравова, Б.Парохонський, В.Лукянець, Т.Лютий. Серед дослідників, які вивчають комунікативні процеси в сучасній Україні та вплив на них іноземних наративів, необхідно виділити Г.Почепцова, С.Дацюка, М.Давидюка, С.Кулика та ін.

Метою дослідження є пошук та розробка методологічного інструментарію для дослідження іноземних ідеологічних наративів в сучасному суспільно-політичному дискурсі України.

На даний момент доводиться з необхідністю констатувати активний вплив на вітчизняний соціально-політичний дискурс низки іноземних ідеологічних наративів. Згадані іноземні ідеології варто класифікувати за двохрівневою шкалою: глобальні та регіональні ідеології. Зокрема, до перших відноситься ідеологічні наративи «Русский мир», «Євроатлантизм» (який може в різних ситуаціях розпадатися на «панамериканізм» та «панєвропеїзм») та «Неоосманізм». Серед регіональних ідеологічних наративів, що активно впливають на суспільно-політичну ситуацію в Україні, необхідно визначити проекти «Великої Румунії», «Великої Угорщини» та «Великої Польщі». Зазначені ідеології є взаємосуперечливими в багатьох позиціях, несуть неоднозначні меседжі, а реалізація їхніх стратегій в українському суспільно-політичному дискурсі має складні, часто небезпечні для України наслідки. Описана полівекторність визначає сферу впливу іноземних ідеологій на суспільно-політичний дискурс України як складний, багатомірний, постнекласичний об'єкт дослідження, що вимагає для своєї наукової розробки відповідного методологічного інструментарію.

Врахування гіпотези А.У.Гоулднера та К.Гіртца, відповідно до якої ідеологія є продуктом соціокультурних змін, пов'язаних з кризою традиційних способів легітимації та формуванням «нової раціональності» (тобто створенням нових механізмів обґрунтування претензій на панування та істину), визначає комунікативну природу ідеології [1]. Відповідно, для дослідження такого об'єкту доцільним є застосування методологічних підходів, що були розроблені в напрямах сучасної філософії, пов'язаних з так званим «лінгвістичним поворотом».

Основоположні ідеї згаданих філософських теорії тісно пов'язані з логікою, зокрема з логічною семантикою Г.Фреге, Л.Вітгенштайна, з аналітичною філософією в цілому, оскільки остання займалася насамперед інтерпретацією мови. Їхні уявленнявиходять з тези про розгляд величезної кількості шарів культури як мови, знакової системи. Тому відповідно до генеральної тенденції цієї традиції ідеологія може інтерпретуватися як інформаційна система (в якій відповідно до певних правил продукуються, впорядковуються та транслюються знання, уявлення, цінності), котра функціонує в мовному просторі і сама може бути розглянута як певний мовний дискурс, «мовна гра». Ця традиція представлена великою кількістю потужних філософських концепцій («критична теорія», структуралізм, деконструктивізм та ін) [2]. Серед згаданої множини течій доцільним є звернутися до розробленої М.Фуко концепції «археологія знання», яка продемонструвала значний методологічний потенціал в процесі дослідження філософомбагатьох галузей соціуму (економіка, медицина, природознавство) як дискурсивних практик.

Отже, М. Фуко пропонує поставити під сумнів поняття традиції, розвитку, еволюції, ментальності, як форм безперервності, котрі дозволяли перегруповувати послідовність розсіяних подій, співвідносити їх одним і тим

самим організаційним принципом, відкривати принцип зв'язаності та начерк майбутньої єдності, встановлювати між одночасними або послідовними подіями однієї епохи спільність смислу. Власне, ці поняття ставляться під сумнів як не рефлексивні, прийняті без попереднього обґрунтування. Після критики вищезгаданих форм безперервності М. Фуко намагається обґрунтувати свою концепцію «археології знання».

Утворення, що сформувались після виявлення розривів, Фуко визначає як такі, що мають мовну природу. Тому сферою його подальшого аналізу повинна стати сукупність висловлювань, вимовлених і написаних. Відношення та взаємозв'язки, в котрих перебувають одне з одним висловлювання, утворюють ті структури, котрі утворились внаслідок виявлення розривів. Зокрема такими структурами є психіатрія, політекономія, лінгвістика через конкретний аналіз яких філософ обґрунтовує свою концепцію.

Спосіб існування вищезазначених структур визначається специфічними правилами та закономірностями, котрі виявляються у зв'язках між мовними одиницями, мовними подіями. Таким чином, виникає проект опису мовних подій, як горизонт для дослідження єдностей, котрі там утворилися.

Такі структури як психіатрія, економіка, природознавство повинні пройти поріг позитивності мови, котрий характеризує єдність в часі та просторі мовних одиниць, котрі стосуються кожної з них. Існує сукупність умов, певних правил, котрі дають можливість прояву позитивності тих чи інших висловлювань. Ці умови М. Фуко називає історичним апріорі. Проте він тут відмежовується від кантіанського розуміння цього терміну, оскільки в Канта воно пов'язане з діяльністю трансцендентального суб'єкта. Історичне апріорі – це система правил, що існує незалежно від суб'єкта в мові і є для суб'єкта обов'язковою. Також важливим є те, що ця сукупність правил, це апріорі, як зазначає філософ, не уникає історичності (тому, власне і пропонується поняття «історичне апріорі»), ця сукупність правил не є позачасовою структурою, а може піддаватися перетворенням.

Певна сукупність висловлювань, що артикульована згідно з історичними апріорі через різні типи позитивності, постає розокремленою в різних мовних формаціях, іменованих М. Фуко архівами. Архів – це система висловлювань, з одного боку подій, які мають умови та свою сферу виникнення, а з другого боку речей, що передбачають можливість та поле свого застосування. «Архів – це передусім закон того, що може бути сказане, система, що керує появою висловлювань як осібних подій... Архів – ...є тим, що визначає модус актуальності висловлювання-речі, це система його функціонування» [5, с. 207-208]. Таким чином, архів виступає як загальна система формування, перетворення та функціонування висловлювань, а більш ширше – самих знань. Саме він визначає появу та застосування знань через способи, котрі визначаються законами його існування.

Використовуючи, таким чином, теорію «археології знання», як теорію дослідження архівів, ми можемо описувати різні дискурсивні практики в об'єктивному вимірі. Відповідно, прийнявши визначення ідеології як інформаційної системи, котра функціонує як дискурс, можемо інтерпритувати її як архів у фукольдіанському розумінні (відповідно до певних правил продукуються, впорядковуються та транслюються знання, уявлення, цінності) та можемо застосувати для її аналізу теорію «археології знання».

Опис мовних подій, як найпростіших елементів архіву, ставить перед собою питання про умови можливості існування висловлювання. Тут ідеться про те, щоб осмислити висловлювання у всій вузькості та своєрідності самої його події, якомога точніше установити його межі, встановити його співвідношення з іншими висловлюваннями. Вияснивши спосіб поєднання висловлювань у єдності, ми зможемо відповісти на питання щодо умови можливості існування цих єдностей, одночасно це буде відповіддю на питання про спосіб існування того чи іншого архіву і, відповідно, ідеологічного наративу.

Звідси виникає думка про те, щоб описати саме ці розсіяння; щоб з'ясувати, чи не можна відкрити якийсь регулярний зв'язок між цими елементами, тобто чи не можна виявити певний порядок у їхній послідовній появі, певні кореляції у їхній одночасності, позиції, які можна б було приписати їм у спільному просторі, взаємозалежне функціонування, пов'язані та ієрархічно впорядковані трансформації. Тобто потрібно описати системи розсіяння висловлювань. «У тому випадку, якби вдалося описати, між певною кількістю висловлювань, подібну систему розсіяння, у тому випадку, якби між об'єктами, між типами висловлювань, між поняттями, між варіантами тематичного вибору ми зуміли визначити якусь регулярність (якийсь порядок, кореляції, позиції, функціонування, трансформації), тоді можна було б сказати, з необхідними застереженнями, що ми маємо справу з мовною формацією… назвімо правилами формації умови, яким мають відповідати елементи такого розподілу (об'єкти, модальність висловлювання, поняття, варіанти тематичного вибору). Правила формації – це умови існування (але також умови співіснування, стабільності, модифікації та зникнення) в тому або тому розподілі мовних елементів» [5, с. 62]. Отже, М. Фуко пропонує віднайти правила існування дискурсів через аналіз рівнів мовних формацій.

З цією метою в теорії «археології знання» філософ виділяє наступні рівні мовних формацій: формації об'єктів, висловлювальних модальностей, понять та стратегій. Під об'єктами він розуміє певні явища, що мають відношення до певного мовного дискурсу, описуються в ньому, проявляють в його межах певні свої якості та характеристики, можуть співвідноситись одне з одним.

Поява об'єктів дискурсу має деякі особливості, пов'язані з їхнім виникненням в практиці мовних подій. Власне, прояснення цих особливостей дає змогу виявити правила, своєрідний режим існування певних явищ в ролі об'єктів мови. Першим в якості правила формації М. Фуко виділяє поверхню

появи об'єктів мови. Тут, на прикладі психопатології показується «де можуть виникнути, щоб потім бути визначеними й проаналізованими, ті індивідуальні відмінності, які залежно від ступеня раціонального осмислення, поняттєвих кодів та типів теорії, мають згодом набути статусу хвороби, психічного розладу, відхилення, божевілля, неврозу або психозу, дегенеративності тощо» [5, с. 65]. Ці поверхні появи відрізнялися в залежності від їхнього існування в рамках певного суспільства та епохи. Крім того, об'єкти набували свого специфічного сенсу відповідно до поверхонь дискурсів, в яких вони виникали. Наприклад, психоз мав специфічне значення в межах психіатрії, проте, це значення змінювалось при його появі на поверхні дискурсів мистецтва та кримінального права з їх власною нормативністю. Таким чином, мова певного дискурсу відкриває можливість окреслити сферу свого застосування, визначити те, про що вона має говорити, надати цьому статус об'єкта – а отже, й примусити його з'явитися, зробити так, щоб його можна було назвати й описати.

Наступним елементом правил формації, котрі описує М. Фуко, є рівні виокремлення. Так, медицина (як регламентована інституція, як сукупність індивідів, що складають корпус працівників сфери охорони здоров'я, як компетенція визнана громадською думкою, правосуддям та державною владою) стала в XIX ст. головною інстанцією, яка в суспільстві виокремлює, визначає, називає й утверджує божевілля як об'єкт. Проте, крім медицини на такі повноваження претендують дискурси карного правосуддя, релігії, літератури та художньої критики.

Останній елемент правил формації визначається як решітки деталізації. Тут мова йде про системи, згідно з якими розділяють, протиставляють, перегруповують, виводять одні з одних об'єкти певних дискурсів, накреслюють лінії спорідненості між ними. Прикладами таких решіток деталізації в дискурсі психіатрії виступають концепти душі, як сукупності ієрархізованих спроможностей, тіла, як тривимірного об'єму органів, поєднаних між собою схемами залежності і комунікації.

Проте, опису елементів правил формації є ще недостатньо для пояснення виникнення об'єктів в певних мовних дискурсах.

Таким чином, М. Фуко приходить до висновку, що психіатрична мова, а якщо більш загально, то і всі інші єдності мовних подій, дискурси характеризується не лише специфічними об'єктами, а й тими способом, якими вона ці об'єкти витворюють. «Це творення забезпечується цілою сукупністю відношень, які встановлюються між рівнями появи, розмежування та деталізації. Тому можна сказати, що мовна формація піддається визначенню (принаймні у стосунку до своїх об'єктів) в тому випадку, якщо можна встановити такі сукупності; якщо можна показати, як саме той або той об'єкт мови, що розглядається, знаходить там своє місце та закон свого виникнення…»[5, с. 71].

Власне, ці об’єкти з’являються завдяки тому, що їх описують в певному дискурсі, їхній опис в межах певного дискурсу є умовою їхнього існування. Поза дискурсом їх не існує. Прикладами таких об’єктів в мовному дискурсі психопатології протягом XIX ст. є мономанія, первісне слабоумство, хронічний енцефаліт. Вони виникають тільки в межах цієї конкретного мовної практики та тільки в середині неї отримують своє гносеологічне та практичне значення. В згаданих ідеологічних дискурсах такими об’єктами є інтеграція, возз’єднання, експансія, єдність та ін. Всі ці об’єкти в рамках кожного наративу набувають свого унікального змісту (часто можуть носити взаємосуперечливий характер – так, наприклад об’єкт «інтеграція» в «Євроатлантичному» наративі набуває зовсім інших коннотацій, аж до повної зміни сенсу, в наративі «Русский мир»). Тобто, гносеологічні та практичні смисли ідеологічних об’єктів розкриваються лише в контексті конкретного ідеологічного дискурсу.

Наступним кроком для прояснення способу існування дискурсу, відповідно до підходу М. Фуко, є визначення формування висловлюваних модальностей. Тобто, питання полягає у виявленні джерела появи висловлювань та їхнього місця.

Перше питання: хто говорить? Тобто питання про джерело появи висловлювань. Мова тут іде не просто про індивіда, який говорить, а точніше про статус носія, від кого висловлювання отримують презумпцію своєї істинності, хто є легітимуючою інстанцією мовної практики. Це питання вирішується Фуко на прикладі психіатрії. В цій мовній формації джерелом появи висловлювань є лікар. «Статус лікаря включає в себе критерії компетентності та знання; він визначається інституціями, системами, педагогічними нормами, законодавчими постановами, які наділяють його правом – не без того, щоб обмежити його певними кордонами – застосовувати свої знання на практиці та в експериментах»[5, с. 80]. Слово медика не може бути промовлено будь – ким, його оздоровча сила й саме його існування як слова медика, невільні від статусу конкретної особи, котра має законне право його оприлюднити. Власне, легітимуюча інстанція елементів ідеологічного наративу має свій механізм конституювання. Так, існує жорсткий зв'язок між суб’єктом, який генерує елементи наративу та поверхнею і рівнем ідеологічного дискурсу. Іншими словами, в кожній ідеологічній системі існує чітко визначена модель суб’єкта легітимації, включаючи параметри його авторитетності та компетентності. Так, в залежності від конкретного ідеологічного дискурсу такими суб’єктами можуть бути митці, релігійні діячі, спортсмени, кримінальні авторитети тощо.

Іншим важливим елементом формування мовленнєвих єдностей є місце їхньої появи. Місця появи висловлюваних модальностей М. Фуко виявляє як інституційні, це робиться, знову ж таки, на прикладі медицини. Місцем появи висловлювань, що стосуються об’єктів медицини в наших суспільствах є лікарня, чи інші медичні інституції, де «постійно здійснюються спостереження, кодифіковані, систематичні, забезпечені спеціалізованим та різного ступеня

медичним персоналом, що може таким чином утворити поле частотності, яке піддається кількісному аналізу» [5, с. 82].

В свою чергу, ідеологічний дискурс виникає тоді, коли в мовній практиці встановлюється відношення між певною кількістю різних елементів, один з яких стосуються статусу суб'єкта легітимації, інші – того інституційно і технічно оснащеного місця, з якого вони промовляли, ще інші – їхнього становища як суб'єктів. Тобто, місцем функціонування суб'єкта легітимації, де створюються та існують елементи ідеології, може бути, в залежності від низки конкретних обставин, науково-історична сфера, художня література, медіа, естрада, релігійна комунікація тощо.

Важливим моментом для розгляду правил існування сукупності мовних висловлювань є проблема утворення понять, котрі виникають в різних дискурсах. Для вияснення цієї проблеми М. Фуко пропонує описати царину висловлювань, у якій виникають і циркулюють поняття.

Отже, аналізуючи формацію понять, філософ намагається визначити за якими схемами (організації послідовностей, одночасних об'єднань чи лінійної або оберненої модифікації) висловлювання можуть пов'язуватися між собою в одному типі мови. «Такі схеми дозволяють описати не закони внутрішнього конструювання понять, не їхній поступальний та індивідуальний розвиток у свідомості якоїсь однієї людини, а їхнє анонімне розсіяння по текстах, книжках, творах. Таке розсіяння характеризує той чи той тип мови й визначає поміж поняттями форми дедукції, деривації, пов'язаності, а також несумісності, переплетення, субституції, виключення, взаємозумовлених змін, заміщення тощо» [5, с. 96].

Тут варто зазначити, що такий аналіз безпосередньо стосується рівня самої мови, проте не в її розумінні в метафізичній традиції. Тут швидше йдеться про мову у її риторичній концепції. Тут мова вже не є зовнішнім перекладом певного ряду ідеальних сутностей, а є місцем прояву понять. Константи мови не пов'язуються з ідеальними структурами понять, а описується концептуальна мережа, опираючись на регулярні закономірності внутрішньо притаманні мові. Формування понять пов'язане з правилами, що характеризують саму мовну практику.

У здійсненому М. Фуко аналізі, правила формації діють не в ментальності, чи свідомості індивідів, а в самій мові, отже, є обов'язковими для всіх індивідів, котрі намагаються говорити в цьому мовному полі. Іншими словами, індивідам, що існують в рамках певної ідеологічної системи, пропонується для використання вже певний набір понять. Перебування у межах ідеологічного дискурсу можливе лише у випадку використання даного набору. Іншими словами, поняття «укробандерівці» чи «гейропа» з ідеологічного наративу «Русский мир» не означують жодного об'єктивного існування, а конституюються та мають сенс виключно у межах функціонування даної мовної практики [4].

Останнім виміром мовної формації, котрий описує Фуко є стратегія. Такі мовні дискурси, типи раціональності, як економіка, медицина, граматика та ін., відкривають можливість для певної організації понять, для певних перегрупувань об'єктів, для певних типів висловлювань, які формуються залежно від ступеня своєї зв'язаності, строгості та стабільності. Єдність елементів мови пов'язаних певними зв'язками в єдину тему Фуко називає стратегією, зокрема для економіки такими можуть бути стратегії меркантилізму, фізіократії, утилітаризму, маржиналізму. Стратегія, як модус існування мовної формації акцентує практичний момент її функціонування. Адже саме стратегія визначає момент теоретичного й практичного вибору, тобто включення, або не включення певних елементів до мови архіву (своєрідна легітимація) та реалізації цих положень в конкретних випадках людської практики. Власне стратегій у мовній формації може бути декілька. Вони відрізняються одна від одної своїм способом існування який, виражається у зв'язку між елементами мови. Так, стратегіями для ідеологічних наративів можуть бути імперіалізм, експансіонізм, реваншизм, інтеграціонізм, протекціонізм тощо.

Таким чином, теорія «археологія знання» М.Фуко постає як методологічна основа для рефлексії ідеологічних наративів в суспільно-політичному дискурсі України. Цей підхід визначає структуру дослідницької настанови для аналізу ідеології шляхом артикуляції таких елементів дискурсивної практики як: формація об'єктів, висловлюваних модальностей, понять та стратегій. Зазначене дозволяє чітко виокремити з багатоманіття мовної практики ідеологій основні теми, поняття, встановити джерело та спосіб їх конституювання, а також визначити механізм їхньої реалізації як соціальної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоулднер А. Наступающий кризис западной социологии. – СПб.:Наука, 2003. – 575 с.
2. Назарчук А.В. Теория коммуникации в современной философии. М.: Прогресс-Традиция, 2009.-320 с.
3. Почепцов Г.Г. Контроль над розумом. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012.-350 с.
4. Почепцов Г.Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційних війнах. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016.-316 с.
5. Фуко М. Археологія знання / Мішель Фуко. – Пер. з фр. В. Шовкун. – К.: "Основи", 2003. – 326 с.

REFERENCES

1. Gouldner A. Nastupayushchiy krizis zapadnoy sotsiologii. – SPb.:Nauka, 2003. – 575 s.
2. Nazarchuk A.V. Teoriya kommunikatsii v sovremennoy filosofii. M.: Progress-Traditsiya, 2009.-320 s.

3. Pocheptsov G.G. Kontrol' nad rozumom. – K.: Vidavnichiy dím «Kiêvo-Mogilyans'ka akademíya», 2012.-350 s.
4. Pocheptsov G.G. Smisli í víyni: Ukraïna í Rosíya v ínformatsíynikh víynakh. – K.: Vidavnichiy dím «Kiêvo-Mogilyans'ka akademíya», 2016.-316 s.
5. Fuko M. Arkheologíya znannya / Míshel' Fuko. – Per. z fr. V. Shovkun. – K.: "Osnovi", 2003. – 326 s.

АННОТАЦИЯ

М.Р. Биевский «Археология знания» М. Фуко: методологический потенциал для исследования идеологических нарративов в общественно-политическом дискурсе Украины

Статья посвящена поиску методологического инструментария для философского анализа иностранных идеологий, активно функционируют в общественно-политическом дискурсе Украины. В этом контексте значительный исследовательско-еврестичний потенциал проявляет теория «археологии знания» М. Фуко, как методологическая основа для анализа сложных, многомерных дискурсивных практик.

Ключевые слова: *идеология, идеологический нарратив, правила формации, стратегия.*

SUMMARY

M.R. Biography "Archeology of Knowledge" M. Foucault: Methodological Potential for the Study of Ideological Narratives in the Socio-Political Discourse of Ukraine

The article is devoted to the search for methodological tools for the philosophical analysis of foreign ideologies that are actively functioning in the socio-political discourse of Ukraine. In this context, a significant research-and-Jewish potential reveals the theory of "archeology of knowledge" M. Foucault, as a methodological basis for the analysis of complex, multidimensional discursive practices.

Key words: *ideology, ideological narrative, rules of formation, strategy.*

УДК 1(091)+167.6

З. Ю. Макаров
Вінницький національний
технічний університет

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ГУМАНІЗМУ В ПРОЕКТІ ВІДРОДЖЕННЯ

Дана робота має на меті дослідити статус раціональності в академічній історії ренесансного гуманізму. Зокрема, проводиться класифікація основних етапів гуманізму та їх кореляція з низкою антитез схоластичній раціональності і рецепцій античної академічної культури. З'ясовано, що в соціально-політичних вченнях гуманістів криза Пізнього

Відродження розв'язується через зміну структури раціональності і навернення філософської думки Італії до природної доцільності людської діяльності. З огляду на альтернативні настанови щодо природи в передмодерній європейській філософії на завершення роботи окреслено завдання наступного дослідження розумового осягнення номіналістичних мотивів проекту Відродження.

Ключові слова: *Ренесанс, гуманізм, схоластика, раціональність, етика, риторика, мистецтво, утопія.*

Попри чималу історіографію наукова думка Відродження тривалий час не знаходила такого виокремлення та визнання, як мистецтво цієї доби, про що свідчать історико-філософські традиції Г. Гегеля або В. Віндельбанда. Разом з тим, спроби стильового виокремлення культури Відродження, що беруть початок у впливових мистецтвознавчих концепціях Я. Буркхардта та Г. Вьольфліна, часто сповнені формалізму на зразок «Раннє – Високе – Пізнє». Дотепер тут неохоче відзначають якусь особливу *раціональність*, скажімо, гуманістичну чи натуралістичну, часто обмежуючись її оцінкою як перехідної до класичної новоєвропейської або як синтетичної стосовно античної і середньовічної. На думку Ю. Бохеньського, гуманізм і нове природознавство взагалі являють собою протилежні складові Відродження. «Гуманізм ворожий будь-якій логіці, всякому розуму, всякій природній науці, яку він вважає "механічною" працею, негідною культурної людини, покликаної бути письменником, ритором, політиком. Фігура людини Відродження, яка поєднує в собі одночасно і Еразма Роттердамського і Галілея, є міфічною, а віра в якийсь єдиний, властивий добі Відродження образ світу – ніщо інше, як марновірство» [1, 33].

Справді, з одного боку, низка ренесансних культурних категорій (*nuovo*, *popolano*, *virtù*, *ideale*) виглядають провісниками буржуазного світогляду Нового часу, що загалом усуває з розуму традиційні морально-сотеріологічні критерії істини, а з іншого — в тодішньому академічному середовищі усі наукові обґрунтування продовжують регламентуватися «4-ма причинами вчителя докторів» (Аристотеля). Ця двоїстість відбивається у методологічних підходах до вивчення цієї тематики: натомість пануючої протягом останніх десятиліть соціальної історії останнім часом знову **актуалізується** інтелектуальна [25].

Незважаючи на цілу низку **досліджень** (В.В. Бібіхіна, Л.М. Брагіної, Е. Гарена, А.Х. Горфункеля, В.М. Гращєнкова, П.О. Крістеллера, Б.Г. Кузнєцова, О.Ф. Лосєва та ін.), що експлікують раціоналізацію філософією та наукою різних аспектів культури Відродження, існує нагальна **проблема** наскрізного дослідження раціональності цієї доби з урахуванням усіх її наступностей та контрадикцій. З нашого погляду, науковий пріоритет тут мають процеси, що беруть початок у Середньовіччі і остаточно оформлюються в класичній новоєвропейській науці, особливо якщо порівняти їх зі зразками

самоусвідомлення інтелектуалів того часу. Останні так чи інакше поділяють проект Відродження, що парадоксально вимагає пересвідчити оновлювальні настрої (renovatio) неперервністю відновлюваної традиції давнини, що часто ілюструється прикладами М. Коперника, який попри всю революційність власної математичної теорії геліостатизму розумів її як спосіб уточнення відкриттів Птолемея, і А. Везалія, який попри започаткування досвідної анатомії та діагностики вважав себе лише відновником первісного вчення Галена [Див., напр., 24]. На думку Ф.А. Ейтс, ця віра інтелектуалів у неперервний ланцюг мудреців від Мойсея чи Гермеса Трисмегіста, а з нею й власне світ Відродження похитнулись лише у 1614 р., коли І. Казобон «передатував» Corpus hermeticum [13, 351].

На матеріалі дослідницьких програм все виглядає складніше: якщо середньовіччя спиралось окремо на гуманітарну (нео)платонівську і природничу аристотелівську науково-дослідницькі програми, то Відродження додало до них піфагорійську й атомістичну, після чого вони стали зливатися в єдину природничу, що досліджувала рух атомістичних тіл за законами, форма яких наслідує формальні причини аристотелізму, найближчі причини атомізму і платонівсько-піфагорійські кількісні відношення. **Завдання** нашої статті полягає в експлікації ренесансного гуманізму як ровесника проекту Відродження за етапами його розвитку, аби виявити ті структурні зміни раціональності та детермінізму, які уможливили цей синтез.

Період Відродження хоч і не найбільш віддалений від наших часів, є чи не найбільш проблематичним для світоглядного визначення, оскільки містить строкату суміш ідей. Достатньо сказати, що його усвідомлення відбулось уже під кінець, документом чого найчастіше називають «Життєписи…» Дж. Вазарі сер. XVI ст. [6], а виокремлення як специфічної доби сталося у сер. XIX ст. у творах
Г. Фойгта, Ж. Мішле і особливо завдяки «Культурі Відродження в Італії» Я. Буркхардта [5].

Слід зазначити, що попри свідоме протиставлення себе філософів-гуманістів XV ст. попередньому тисячоліттю, яке вони і стали називати «середніми віками між класичною Античністю і її відродженням», в їх філософії помітно чимало рис цих «темних», «варварських» і «втрачених для людства» віків. А за образним висловлюванням, О.О. Любіщева, «‹…› із лялечки Середньовіччя, яка не виявляла нібито ознак життя, вилупився раптово блискучий метелик Ренесансу, але якщо б у лялечці не йшли складні процеси гістолізу, ніякого метелика не вийшло би» [14, 221]. Так, вже сама назва «гуманісти» відсилає знавців історії філософії якщо не до Цицерона, то принаймні до патристики, де Тертуліан або Лактанцій намагалися за допомоги поняття гуманізму відстояти особливість християнства як релігії, що цінує людське і зокрема особистісне начало в стосунках із богом. Терміни «відродження» і «оновлення» щодо особи, релігійних та політичних інституцій

набувають розголосу у містицизмі Середньовіччя та Проторенесансу (Бонавентура, Франциск Асизький, Йоахім Флорський, Данте), з тим щоб поволі секуляризуватися у Франческо Петрарки, Джованні Боккаччо та їх послідовників [4]. Чимало змістовних споріднених рис можна знайти у схоластиці:

- продовження розробки «природної теології», що протиставляє письмовим свідченням дійсні створіння, які містять частку свого Творця і не затьмарені доктринальними тлумаченнями;

- продовження розробки онтології «світової скалі» у більш оригінальній і натуралізованій версії неоплатоніків;

- продовження розробки антропології «образу і подоби бога», значення якої переноситься з почесного права на сутнісну вимогу;

- продовження дидактизму, що кваліфікує будь-яке пізнання як навчання вже відкритому знанню, джерелом якого є визнані авторитети, що тепер відсувають вглиб давнини (наприклад, замість Томи Аквінського, що розтлумачував зміст аристотелівських текстів тепер відроджують Олександра Афродисійського);

- продовження розробки гносеології універсальної предметності мови та філологічної методології в зв'язку з віднайденими фоліантами або перечитуванням уже відомих оригінальними мовами та в ідентичних версіях, так щоб переказувати не лише глоси, а й особистісну цілісність канонічної давнини…

Втім, питома вага розбіжностей видається більшою. В першу чергу йдеться про додання надлишку канонічної узгодженості патристичних алегорій та формальної синтаксичності схоластичної філософії у намаганні гуманістів зробити мудрість більш естетичною та практичною («поетичною»), зорієнтованою на земне життя, іноді навіть на земний рай. Це не означало приземлення небесної половинки світу та духовного *містку* людини і бога, раціональна версія якого слугувала виправданням схоластичних спекуляцій. Швидше навпаки – було взято курс на вивищення (transcensum) земного за посередництва найвидатнішого і найдоступнішого зі створінь – Людини, що має зразок Христа, у якого гармонійно сполучаються людська і божественна природи. В цьому курсі були різні періоди і засоби, але в цілому проглядається самостійна щодо теології та визначальна роль раціональної філософії. Наприклад, Данте, обґрунтовуючи її, вдається до наслідування боеціанської «Розради від філософії» як за формою «сатури», так і за змістом «фелісітарності»: причетність чеснотам рівною мірою наближає до бога і блаженства [12].
Л.А. Бруні бачить філософію як визволительку від хибних суджень та усього іншого, що розладнує та перериває прагнення істинного блага, закладеного в людині від природи [3].

Інтерес же до античності пояснюється її багатим *досвідом* щодо земної та тілесної половини світу, якого бракувало на середньовічному етапі

християнства і який став усвідомлюватись як віднайдений національний італійський культурний спадок. «Завдяки цьому блискучому контакту античність і християнство стали рівно оновленими. Пристрасне мистецтво одухотворило перше і гуманізувало друге. Від цієї співпраці та цього контакту, що обурили б отців церкви, але геть не шокували пап та кардиналів XVI століття, в кінцевому підсумку народилася серія інтелектуальних концепцій, які стали направляючими ідеями для наступних століть» [23, 292]

Зовні цей антисхоластичний курс виявлявся у розвитку суто світських спільнот та неофіційної вченості, виведеної з рамок університетських програм та теологічних інтерпретацій (*друкарні, ботеггі, академії, колегіуми*); вивченні стародавніх мов для адекватнішого перекладу канонічних текстів і деформалізації спілкування; розширенні торговельної та інтелектуальної географії (*фаустівський дух*); наслідуванні різних античних форм, зокрема, *мистецтва*, що береться відображати не лише достотність чуттєвого переживання чи красу тіла, а й абстрактні моменти світогляду; ідеалі всебічного розвитку особистості (*uomo universale*); перехопленні законодавчої ініціативи дворян та духовенства «третім станом» (*пополанство*); перетворювального ставлення до дійсності і власного життя аж до індивідуального спасіння (*гуманізм*)…

Загалом те, що гуманісти вважали поверненням до Античності (тієї частини, яка була їм відома і могла сприйматися у злагоді з християнством), виявилось творчим синтезом тілесної (земної, природної) частини Античності і духовної Середньовіччя:

- studia humanitatis Ф. Петрарки, К. Салютаті, Л. Бруні, що вивільняють гуманітарні дисципліни з богословського напрямку пошуків (studia divinitatis) в зв’язку з ідеалом життя у земному природному блаженстві, де суто людські властивості та переживання стають універсальними засобами пізнання, оскільки спрямовують істину в річище практичного вдосконалення реальності;

- fortuna гуманістів як символ явленого буття, що сполучає давньоримську міфологію капризної долі (Цицерон, Саллюст, Сенека) з середньовічною концепцією божественних знарядь (С. Боецій) і вимагає від життя особистих звитяг, що розуміються як *втілення* догмату про свободу волі (Данте, Дж. Манетті), більш вигадливе та славетне, ніж аскетична самовідданість (Ф. Петрарка), але позбавлене гарантій благого успіху (Леонардо);

- virtù Вергілія і Аквіната як духовно-символічний потенціал світу, що цілком виявляється в земній природі за умови її вдосконалення – через символічні конотації, що слугують спільним знаменником різних рівнів буття або через артифікацію на її основі «другої природи» (seconda natura Цицерона);

- coincidentia oppositorum Миколи Кузанського, що представляє протилежності скінчених створінь відносно тотожними нескінченому Творцю, як це ілюструється у геометрії інфінітивною можливістю сполучати різні рівні буття – інтуїтивну нескінчену ідею (пряму) і наочну скінчену матерію (фігури);

- religio universalis Г. Пліфона, що представляє релігію та авторитетні джерела у гармонійному різноманітті конфесійних догм або в історичній ретроспективі від наївних культів до езотеричного християнства або раціональної теології Плотіна, де всі вони об'єднані як еманації Єдиного;

- Corpus Hermeticum – латинізована М. Фічіно «єгипетська мудрість» як продовження середньовічного ідеалу книжної мудрості (ratio scripta), ревізованої езотерикою першооригінальних священних текстів, символів та спеціальних методик їх пізнання та перекладу (матезис, нумерологія, гематрія тощо), відгомін якої вчувається в розхожому виразі Г. Галілея, що Книга Природи написана мовою геометрії: її літерами слугують трикутники, кола, кулі, піраміди та інші фігури, і наше завдання – навчитися її читати [9, 41**]**.

В підсумку рецепцій вчень античності підхід Відродження виявляється у певній еклектиці чи то відкритості, так що у певного гуманіста або натурфілософа можна одночасно подибати елементи вчень епікуреїзму, стоїцизму, платонізму чи перипатетизму. Значною мірою це пояснюється виходом філософії за межі університетських кафедр, що помітно у відродженні жанрів діалогу, інвективи чи декламації, де ренесансні діячі не стільки реалізують певну корпоративну доктрину, скільки намацують у давнині світоглядну підтримку для власної «простацької» інтелектуальної творчості, переплетеної з ораторською практикою, літературними захопленнями чи історичними студіями [11]. Втім, відзначені загальні характеристики значною мірою є типологічними і набувають відмінних конкретизацій на різних етапах і сферах реалізації проекту Відродження.

Періодизацію останнього найчастіше підпорядковують перипетіям становлення, розвитку та занепаду ренесансного *гуманізму* як інтелектуально-світоглядного аспекту розглядуваної доби: якщо стихійно на той час європейці загалом засвоїли божественні настанови і привчаються покладатися на себе, то свідомо потрібно було обґрунтувати це право людини зайняти клерикальну інстанцію. Відтак саме в гуманізмі відроджується еллінсько-римський контекст античності, коли людина ще не перестала відчувати себе частиною гармонійного цілого, але цей зв'язок перестав бути двостороннім і як наслідок спекулятивно осяжним. Як і тоді, не в змозі пересвідчити шукане благо (спасіння) як вихідний засновок філософствування і принцип буття, філософи зосередилися на культивуванні блага (чесноти) в самому собі. Але тепер екзистенція *блаженства* покладається не стільки на співпадіння особи з онтологією Природи, скільки на догмат про кенозис і герметичне усунення першородного гріха. «Ісус Христос, Син Божий, є в той самий час син людський, – тим самим Небо ніби спущено на землю, або, що те ж саме, землю піднято на Небо ‹…› В герметизмі, а також в Кабалі, що теж належала до магічно-окультної традиції, людина проголошується Адамом Небесним, здатним не тільки розкрити усі таємниці божественного світотворення, але й стати другим творцем, що перетворює природу і панує над нею» [8, 55, 58]. Так чи інакше

відтворюється, за виразом М. Фуко, «інтенсифікація ставлення до себе» [20, 47-51], яка спочатку в образі Поета чи Державця перетворить античну та схоластичну раціоналізацію об'єктивності на купу філософських інструментів (*гуманізм*), а потім в образі Абсолютного Суб'єкта й зовсім відтіснить її на світоглядну периферію (*Реформація*).

Виходячи з назви (humanus) гуманістичний принцип може віддавати перевагу *людині* у двох логічних значеннях – індивідуальному і видовому. Перший з них був певною реакцією на безособову церковно-феодальну регламентацію життя, підкріплюваною руйнуванням станової структури феодалізму в торговельно-цеховій Італії і розширенням географічних обріїв. Другий – певною реакцією на абстрактні «універсалії» богослов'я в ролі взірця бога на Землі, підкріплюваною пожвавленим образом Христа як практично діючого бога, здатного не лише притлумлювати гріхопадну природу, а й вдосконалювати її. Обидва значення часто ілюструються парафразами з «Промови про достойність людини», де Дж. Піко делла Мірандола надає інтерпретацію доктринальної тези, що «бог створив людину за власним образом і подобою», і намагається конкретизувати, що саме таким чином має передатися людині — особиста активність для самоствердження у божественній вічності, оскільки бог ніким не створений і володіє *свободою* та здатністю самовизначення. «Не даємо ми тобі, о Адаме, ані свого місця, ані певного образу, ані особливого обов'язку, щоб і місце, і обличчя, й обов'язок ти мав за власним бажанням, згідно своєї волі та свого рішення. Образ інших творінь визначений у межах встановлених нами законів. Ти ж, не стиснутий ніякими межами, визначиш свій образ за своїм рішенням, під владу якого я тебе надаю ‹…› Ти можеш виродитися у нижчі, нерозумні істоти, але можеш відродитися за велінням своєї душі і у вищі, божественні» [17, 249]

На етапі раннього гуманізму спостерігається просвітницьке оновлення схоластичного тривіуму античною риторикою в ролі віднайденої «предтечі» віри та канону силою самого лише людського розуму, що певною мірою припускалося ще за патристики, а в середньовічних університетах визрівало в універсальному дидактичному й методологічному статусі філософії, який вона випрацювала, виконуючи завдання теології. У 30-90 рр. XIV ст. зусиллями Петрарки, Салютаті, Боккаччо відбувається витиснення теології риторикою та поетикою в ролі опікунок блага та блаженства, що вже раніше розпочали Данте та автори романів про лицарів і новел про міщан, але тепер ще й з доповненням латиноримськими джерелами («Історія» Тіта Лівія; «Філіппіки», «Про оратора», «Про обов'язки» Цицерона; поеми Вергілія, Овідія, Горація; твори Августина та інших отців церкви), з формуванням studia humanitatis — комплексу гуманістичного (мовного, морального, правового) пізнання світу.

Першим його завданням стає виховання за зразком Цинцинната, Сципіонів, Муція Сцеволи, Регула, Катона і особливо Цицерона *ідеалу політика*, в якому політична досвідченість збігалась з доброчесною мудрістю і

виявлялась у сугестивному красномовстві (eloguentia). «Тут перед нами самий центр ренесансної проблематики: якість вираження не менш важлива, ніж власне вчення, принаймні в тому сенсі, що вчення задає етичні, психологічні та громадянські істини, а завдяки зусиллям письменника вони стають достойними бути сприйнятими і переконують» [22, 197]. Наприклад, папа Пій II, відомий в миру як гуманіст Е.С. Пікколоміні, в своєму листі до загарбника Візантії султана Мохаммеда II щиро прагнув досягти миру й гармонії за допомоги красного письменства. Чимдалі цей ідеал вивчають від супротивного за здатністю протистояти чварам і тиранії через обмеження власної сваволі приписами законів і підпорядкування особистої вигоди та гордині благові громадян і звитязі своєї батьківщини [18].

У першій половині XV ст. нове покоління гуманістів (Л. Бруні, П. Верджеріо, Дж. Манетті, П. Браччоліні, Л. Валла, Ф. Філельфо, М. Пальмієрі, А. Рінуччіні, Д. Ачайуоллі) помічає в риториці та філології схоластичний рецидив «діалектичних розбіжностей» і для його подолання вдається до амбівалентної *етичної* практики: замість благодаті вона обґрунтовується пасторальною августинівською *природою* як чудесним створінням і, в першу чергу, найдосконалішою, найближчою і найпрозорішою для розуму — людською природою. Її вивчення оновленим studia humanitatis (етика, історія, педагогіка) реактуалізує аристотелівську концепцію «природної соціальності», на підставах якої відбувається морально-громадянська екстраполяція гуманізму: вдосконалення та реорганізація суспільного тіла громади значно зменшує обмеження земного способу існування індивіда. Відтак з'являється перспектива *практичного* долання гріхопадності в державних інституціях — переважно *республіканських*, де доброчесність має справджуватися і пропорційно виявлятися у майновій шляхетності (nobilitate) та звитязі (virtù). «‹…› Не культ бідності й невігластва, а виправдання багатства як основи для морального самовдосконалення через освіту та культуру; не чернече відлюдництво, а діяльне, доброзвичайне життя веде людину до спасіння, не теологічні (віра, надія, любов), а аристотелівські громадянські чесноти (справедливість, мужність, розважливість та поміркованість) висувались на перший план» [2, 480].

Реактуалізація ж платонівських «Держави», «Законів», пізньоантичних описів піфагорійського братства, общини ессеїв тощо пізніше складе основу утопічних концепцій державницького регулювання етичної практики (Т. Мор, Дж.Б. Джеллі, А. Бручолі, А.Ф. Доні, Г. Гергот, К. Штіблін, Л. Агостіні, Л. Цукколо, Т. Мюнцер, Т. Кампанелла, Дж. Кардано). Джерелом реорганізації в цих проектах стане нормативне поновлення *справедливості* (найчастіше у вигляді «пропорційного» рівноправ'я) щодо управління, праці, власності, торгівлі, сім'ї, жрецтва та вивільнення таким чином умов самовдосконалення людини як принципово суспільної істоти.

Подальше падіння республік у др. пол. XV ст. - поч. XVI ст. (Флоренція,

Мілан) розцінюється гуманістами як тріумф «лютої Фортуни» і примушує їх або шукати земний рай за морями, або переносити умови звитяги особи з суспільного виховання доброчесності на споглядальне приватне життя на підставі перевідкритої з «візантійських» першоджерел індивідуалістичної етики та неоплатонічної онтології (Л.Б. Альберті, Дж. Аргіропуло, А. Поліціано, Е. Барбаро, Дж. Понтано; М. Фічіно, К. Ландіно, Дж. Піко делла Мірандола, Дж. Незі, Дж. Бенів'єні, Леонардо). Зокрема, у флорентійській Платонівській Академії резонанс античного «мікрокосму» і герметичного «другого бога» з християнським «за образом і подобою» в концепціях «світової скріпи» (copula mundi) та «істоти невизначної природи» (chaemeleon) відкриває людині онтологічну чи гносеологічну здатність долати світову ієрархію (transcensum), уподібнюючись до рушійних функцій Світової душі в незмінному природному порядку (circuitus spiritualis) і зазіхаючи на чудеса не схоластичною силогістикою, а розумово осяжною любов'ю. «Взагалі людина наслідує усі створіння божественної природи, а створіння нижчої природи вона приводить до досконалості, виправляє й покращує. Адже людина має майже таку ж владу, що й божественна природа, оскільки людина сама, тобто власним розсудом й мистецтвом править собою, будучи дуже мало скутою обмеженнями смертної природи, і змагається з усяким створінням більш високої природи» [19, 195].

Спочатку цей гуманістичний критерій мав вирізняти оновлене знання з *дидактичного* масиву, тому ще не протиставляв сучасні винаходи стародавнім текстам, якщо вони вивищують розум над іншими здатностями душі і виводять його з дономінації книжної філософії до творчої практики (artificio). Її спроможність пересвідчується універсальністю вседокладних засобів риторики (eloguentia) або експлікацією прихованого потенціалу сотвореної природи під егідою математизованого живопису (arte del disegno). Незважаючи на численні запозичення формул античної поетики і риторики (Л.Б. Альберті, Л. Гіберті, Ф. Брунеллескі), в теоретичних рефлексіях мистецтва, натхнених платонівським «Тімеєм», художник через красу й гармонію витворів наслідував вже не стільки ораторську основу, скільки протогеометричну функцію Творіння, спрямовуючи людину до гранично естетичного сприйняття його умоглядних архетипів [16, 139-142]. Для цього мистецтво (ars), що за аристотелівським визначенням (τεχνη) має справу з речами, «причини» яких розколоті на «рухи» зі створення *і* існування, має привести їх до гармонії, або акумулюючи усі можливості матеріалу в ідеальній формі (ідеї краси), або приводячи їх до необхідності як відношення цілей *і* засобів. На цьому шляху художні репрезентації природних речей представляються подільними на окремі універсальні елементи, які піддаються теоретизації в системі геометричних засобів, а мистецтво зливається з наукою. «Для художників-експериментаторів на зразок Леонардо да Вінчі та новаторів в галузі музики вона [наука – З.М.] означала шлях до істинного мистецтва, тобто передусім шлях до істинної природи. Мистецтво відтак підносилось до рангу особливої науки, а художник в

соціальному відношенні та за смислом свого життя -- до рангу доктора. Саме такого роду честолюбство лежить в основі, наприклад, “Книги про живопис” Леонардо да Вінчі» [7, 717]. Однак невдовзі художня творчість набула окремої інституціалізації (маньєризм), а «книжки з мистецтва» стали спеціалізувати відповідно до пізнавальних здатностей людини, внормувавши гуманізацію вищої «філософської» теорії в прикладні двійники – магію і науку (наприклад, астрономія втілювалась як в гороскопи, так і календарі та навігаційне обладнання) [21, 85].

У XVI ст. на тлі владної дисгармонії Італійських війн та духовних поневірянь періоду (Контр)Реформації суперечність гуманізму становій структурі суспільства переросла в суперечність економічним ресурсам свободи: ідеали звитяги та піднесення універсальної людини потребують і ресурсів надзвичайних, якими в змозі опікуватися не індивідуалістична етика, а скидаюча кайдани суб’єктивності маніпулятивна політика – общинна (utopia) чи синьоріальна (real politic). Якщо теоретики першої (Ф. Пуччі, Ч.С. Куріоне, К. Ренато та деякі з вищезгаданих утопістів), плекаючи антидеспотичні настрої, покладаються на «природне» виховання громадян, то теоретики другої (Н. Макіавеллі, Ф. Гвіччардіні, Б. Кастільоне), розвиваючи вихідний гуманістичний ідеал правителя в усій складності суспільних ситуацій, розшаровують вищу мораль (природу людини) і контекст її застосування (особистий інтерес) з правом та ризиком індивідуума на свій розсуд воз’єднувати цей розрив небесного та земного світів. Разом із такою практизацією людських чеснот природа теж набуває справдження лише за вдосконалення її мистецтвом, уже перейнятим раціональністю цілей і засобів.

Справа в тому, що в реальній політиці зазвичай задіяно одразу декілька суперечних моральних вимог, тому їх доводиться розподіляти на цілі і засоби, зважуючи останні інакше, ніж за межами даної ситуації, наприклад, пом’якшувати їх гріховність або зовсім її відміняти. «Людина у своїх рішеннях та вчинках завжди стикається з однією складністю, а саме: з правдою протилежного; немає настільки досконалого порядку, в якому не приховувався би безпорядок, немає зла, в якому не було б добра, немає добра, в якому не містилося б зла ‹…› слід зважити незручності кожного рішення, зупинитися на тому, де їх менше, і пам’ятати, що не може бути рішення бездоганного та досконалого з усіх боків» [10, 176]. Однак варто поміняти місцями цілі і засоби, як амбівалентність останніх обертається *цинізмом* маніпуляції суспільною думкою, а гуманістична ерудиція — скептицизмом як філософською протиотрутою від нього. За цією екстраполяцією політичної практики на повсякденну доброзвичайність знову дається в знаки долання традиційної раціональності як надто схематичної вертикальної діалектики досконалої сутності і мінливих *явищ*, становлення яких підлягає опису чотирма аристотелівськими причинами.

Випрацювана на матеріалі флорентійської історії нова раціональність підпорядковується цінності свободи, тож виправдання засобів метою набуває морального вигляду в надіндивідуальному масштабі. «Один з найбільших успіхів, який може припасти на долю людини, — це мати нагоду показати, що вчинки людей, здійснювані для власного інтересу, робились заради суспільного блага» [10, 152]. Якщо мета полягатиме у принесенні користі (максимум задоволення і мінімум страждання), що складатиме фонд республіканських можливостей або монархічного потенціалу, вони змінюють апріорні теологічні цінності емпіричними природними причинами (переважно психологічними), в яких упізнаються аристотелівські цільова і формальна, що за часів схоластики були трансцендовані до горішнього світу і розумового пізнання. Вертикальний доступ до їх субстанціального ґатунку тепер опосередковується горизонтальними акциденціями (фортуни, доброчесності, державного устрою, військових чи торговельних залежностей…), загалом утворюючи історичний цикл «вічного природного закону». Так, за Н. Макіавеллі, республіканський устрій ще не гарантує відтворення загального *блага*, на якому тримається будь-яка держава: для цього потрібне його періодичне переусвідомлення, «оновлення». Іноді це трапляється саме собою – через «зовнішні» випробування держави, але краще запобігати їм «внутрішніми» заходами – зміною закону, що надає преференції одним партіям перед іншими, або ж зміною усього державного устрою на монархію, адже саме звитяга «достойної» людини і складає первинний потенціал блага, з якого виникають держави [15]. Таким чином, відбувається історико-політичне обґрунтування «Відродження» (era rinata) та на матеріалі людської природи ініціюється перехід від донаукової теологічної до наукової натуралістичної парадигми закону.

Висновки. Доба європейського Відродження вважається рідкісним прикладом порівняно різкої зміни суспільного світогляду – від теоцентризму до антропоцентризму, що нагадує повторення античного контексту ґенези філософії та науки з «космічним» акцентом у формах і методах раціонального мислення в галузях філософії, філології, логіки, математики (та її додатків в астрономії, географії), а тепер ще й художніх та механічних мистецтв. Стосовно власне раціональності тут неохоче відзначають якусь специфіку, обмежуючись її оцінкою в філософії як синтетичної щодо античної і середньовічної парадигм та у науці – як перехідної від схоластичної до класичної наукової парадигми. Вихідною умовою можливості такого синтезу стала низка гуманістичних антитез схоластичній раціональності, що безпосередньо передбачали навернути людину до її «колись здобутого» ідеалу:

- філологічне відродження практичного «духу» на додаток до формальної «літери» стосовно стародавніх текстів, що передбачає розрізнення переказу і документального свідчення, точної цитати і компіляції, відтак можливість доповнювати археографію новими знахідками та інтерпретаціями;

- етична секуляризація духовної практики в єдності її особистої економічної та суспільно-політичної звитяги, що призводить до переорієнтації пізнання з авторитетних висловлювань на власне земний світ;

- філософська апологія динамічної здатності поєднувати в одній особі гармонію усіх рівнів та видів буття (мікрокосмізм), що закріплює риторичний ідеал всебічно розвиненої людини (uomo universale) і гранично розширює її місце у світі (антропоцентризм);

- мистецьке забезпечення творчої здатності людини як спадкоємиці бога у справі необмеженого вдосконалення сотвореної природи (титанізм), що ініціює розмивання середньовічної демаркації небесного і земного світів через «духовний колообіг» флорентійської Платонівській Академії;

- соціально-історичне виправдання досвідної методології як наукового засобу встановлення природних законів у вигляді «одвічних циклів» Н. Макіавеллі, що сприяє структурному ототожненню ієрархічних рівнів світу.

Всупереч середньовічній духовній практиці ренесансна людина, перебираючи творчі здатності Абсолюту, перестає сприймати речі виключно у їх причетності до *над*особистого буття, а сама позбувається переважної регламентації зовнішніми структурами. Зокрема, це виявляється в освоєнні й динамізації пізньосхоластичної ієрархії пізнавальних здатностей, цілеорієнтованої на божественні ідеали: людська естетика (sensus) відповідає наявній онтології, а раціональність здатна не лише на досвідні узагальнення та демонстративні умовиводи, а й на інтуїтивне виявлення усього прихованого (intellectus). Однак, з XVI ст. розчарування у антропоцентричних сподіваннях гуманізму навернули філософську думку Італії до *природної* доцільності людської діяльності, як це вже траплялося в грецькому раціоналізмі.

З іншого боку, зважаючи на двоїстість християнського сприйняття природи, окрім космічного акценту в «творінні божому» окремого дослідження потребує біблійний, що був втілений в августиніанському волюнтаризмі. Адже саме з реалізацією цього акценту в Реформації пов’язується формування механістичного образу *живої* природи як спадкоємиці афективного хаосу людського гріхопадіння і *технізованої* – як сакрального ідеалу вихідного світового порядку з наближенням людини до статусу абсолютно передуючого «суб’єкта» і відтак повністю вільного у своєму цілепокладанні розуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бохеньский Ю. Сто суеверий: Краткий философский словарь предрассудков; [пер. с польск.]. — М.: Изд. группа «Прогресс» -«VIA», 1993.— 187 с.
2. Брагина Л.М. Гуманизм / Л.М. Брагина // Культура Возрождения: Энциклопедия. — [в 2-х т.] / [отв. ред. Н.В. Ревякина]. — М.: РОССПЭН, 2007—2011. — Т. 1. — 2007. — С. 479—484.
3. Бруни Л.А. Введение в науку о морали; [пер. с ит. И.Я. Эльфонд] / Л. Аретино Бруни // Сочинения итальянских гуманистов эпохи

Возрождения (XV в.) / Под ред. Л.М. Брагиной. — М.: Изд-во МГУ, 1985. — С. 49—67.
4. Бурдах К. Реформация. Ренессанс. Гуманизм / К. Бурдах; [пер. с нем. М.И. Левина]. — М.: РОССПЭН, 2004. — 208 с. — Сер.: Книга света.
5. Буркхардт Я. Культура Возрождения в Италии. / Я. Буркхардт; [пер. с нем. Н.Н. Балашова, И.И. Маханькова]. — [науч. изд. / Отв. ред. П.Т. Мильская] — М.: Юристъ, 1996. — 591 с.— Сер.: Лики культуры.
6. Вазари Д. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих / Д. Вазари; [пер. с ит. А.Г. Габричевского и А.И. Венедиктова]. — [лит.-худ. изд. / Ред. пер. А.Г. Габричевского] — М.: «Издательство АЛЬФА-КНИГА., 2008. — 1278 с. — Сер.: Полное издание в одном томе.
7. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер; [пер. с нем. А.Ф. Филиппова, П.П. Гайденко] // Избранные произведения / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова. — М.: Прогресс, 1990. — С. 707—735.
8. Гайденко П.П. Христианство и генезис новоевропейского естествознания / П.П. Гайденко // Философско-религиозные истоки науки : [сб. ст. / Под ред. П.П. Гайденко]. — М.: МАРТИС, 1997. — С. 44—87.
9. Галилей Г. Пробирных дел мастер / Г. Галилей; [пер. с ит. и лат. Ю.А. Данилова / АН СССР; отв. ред. Я.А. Смородинский]. — М.: Наука, 1987. — С. 7—271. — Сер.: Популярные произведения классиков естествознания.
10 .Гвиччардини Ф. Заметки о делах политических и гражданских / Ф. Гвиччардини; [пер. С.М. Фельдштейна] // Гвиччардини Ф. Сочинения / Под ред. А.К. Дживилегова. — М.: ACADEMIA, 1934. — С. 107—230.
11. Горфункель А.Х. Основные этапы развития итальянской философии в эпоху Возрождения / А.Х. Горфункель // Типология и периодизация культуры Возрождения [сб. ст.] / Под ред. В.И. Рутенбурга. — М.: Наука, 1978.— С. 52—61.
12. Данте Алигьери Новая жизнь; [пер. с ит. И.Н. Голенищева-Кутузова] / Данте Алигьери // Малые произведения / АН СССР; Отв. ред. М.П. Алексеев, И.Н. Голенищев-Кутузов . — М.: Изд-во «Наука», 1968. — С. 7—53. — Сер.: Литературные памятники.
13. Йейтс Ф.А. Джордано Бруно и герметическая традиция / Ф.А. Йейтс; [пер. с англ. Г. Дашевского]. — М.: Новое литературное обозрение, 2000. — 528 с.
14. Любищев А.А. Линии Демокрита и Платона в истории культуры / А.А. Любищев / Отв. ред., сост., предисл. Р.Г. Баранцев. — СПб.: Алетейя, 2000. — 256 с.
15. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Н. Макиавелли; [пер. с итал. Р. Хлодовского] // Макиавелли Н. Государь: Сочинения. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. — С. 123—196. — Сер.: Антология мысли.
16. Николай Кузанский Об ученом незнании / Н. Кузанский.; [пер. В.В. Бибихина] // Кузанский Н. Сочинения в 2 т.: [пер. с нем.] / Общ. ред. и

вступ. ст. З.А. Тажуризиной — М. : Мысль. — 1979 — 1980. — Серия: Философское наследие. — Т. 1. — 1979. — С. 47—184.
17. Пико Делла Мирандола Дж. Речь о достоинстве человека. / Джованни Пико Делла Мирандола ; [пер. Л. Брагиной]. // Эстетика Ренессанса: Антология: [в 2-х т.]. / Сост. и науч. ред. В. П. Шестаков. — М.: Искусство, 1981 — Т. 1.— С. 248—265.
18. Салютати К. О тиране / К. Салютати; [пер. с лат. Н.Х. Мингалеевой] // Антология мировой правовой мысли. — [В 5 т.]. / Нац. обществ.-науч. фонд; Руководитель науч. проекта Г.Ю. Семигин.— М.: Мысль, 1999. — Т. II. Европа: V—XVII вв. — 1999. — С. 630—634.
19. Фичино М. Платоновское богословие о бессмертии душ / М. Фичино; [пер. с лат. О.Ф. Кудрявцева] // Чаша Гермеса. Гуманистическая мысль эпохи Возрождения и герметическая традиция; [РАН. Институт всеобщей истории; вступ. ст.: О. Ф. Кудрявцев].— М.: Юрист, 1996. — С. 176—211.
20. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе / М. Фуко; [пер, с фр. Т.Н. Титовой и О.И. Хомы под общ. ред. А.Б. Мокроусова]. — М.: Рефл-бук; К.: Дух и литера; Грунт, 1998. — 288 с. — Сер.: Astrum Sapientiale.
21. Холл М.Б. Наука Ренессанса. Триумфальные открытия и достижения естествознания времен Парацельса и Галилея 1450-1630 / М.Б. Холл; [пер. с англ. Л.А. Игоревского]. — М.: Центрполиграф, 2014. — 351 с.
22. Шастель А. Искусство и гуманизм во Флоренции времен Лоренцо Великолепного: Очерки об искусстве Ренессанса и неоплатоническом гуманизме / А. Шастель; [пер. Н.Н. Зубкова / Отв. ред. О.Ф. Кудрявцев]. — М.: Ун-ская книга, 2001. — 624 с. — Сер.: Книга света.
23. Шюре Э. Пророки Возрождения / Э. Шюре; [пер. с фр. Е. Бергер]. — М.: Алетейя, 2001. — 343 с. — Сер.: Vita memoriae..
24. Eamon W. The Scientific Renaissance / W. Eamon // A companion to the worlds of renaissance / ed. by Guido Ruggiero. — Blackwell: Publishing, 2007. — P. 403—424. — Ser.: Blackwell Companions to history.
25. Zorach R. Renaissance Theory: A Selective Introduction / R. Zorach // Renaissance theory / ed. by J. Elkins and R. Williams.— N.Y., L.: Routledge, Taylor and Francis Group, 2008. — p. 3—36.

REFERENCES

1. Bokhensky, J. (1993), *Sto sueveriy: Kratkiy filosofskiy slovar predrassudkov* [One hundred superstitions: A brief philosophical dictionary of prejudice], Translated, Moscow, Russia, Izd. groupa Progress
2. Bragina, L.M. (2007). *Gumanizm* [Humanism] , *Kultura Vozrozhdenia: Encyclopedia. Tom 1* [Culture of the Renaissance: Encyclopedia] (Vol. 1, pp. 479-484), Moscow, ROSSPEN
3. Bruni, L.A. (1985), *Vvedenie v nauku o morali* [Introduction to the science of morality], Translated by Elfond, I.Ia., In L.M.Bragina (Ed.), *Sochineniya*

italyanskih gumanistov epohi Vozrozhdeniya (XV v.) [Works of Italian humanists of the Renaissance (the 15th century), Moscow, Izd-vo MGU, pp. 49-67

4. Burdach, K. (2004), *Reformatsiya. Renessans. Gumanizm* [Reformation. Renaissance. Humanism], Translated by Levina, M.I., Moscow, ROSSPEN
5. Burkhardt Ya. (1996), *Kultura Vozrozhdeniya v Italii* [Culture of the Renaissance in Italy], Translated by Balashova, N.N., Makhankov, I.I.], Moscow, Yurist
6. Vasari, D. (2008), *Zhizneopisaniya naibolee znamenityih zhivopistsev, vayateley i zodchih* [Biographies of the most famous painters, sculptors and architects] Translated by Gabrichevsky, A.G. and Venediktov, AI., Moscow, Izd. dom ALPHA-BOOK
7. Weber, M. (1990), *Nauka kak prizvanie i professiya* [Science as a vocation and profession], Translated by Filippova, A.F., Gaydenko, P.P., In M.Weber, *Izbrannyie proizvedeniya* [Selected Works], Moscow, Progress, pp. 707-735
8. Gaydenko, P.P. (1997). *Hristianstvo i genezis novoevropeyskogo estestvoznaniya* [Christianity and the Genesis of New European Natural Science], In P.P.Gaydenko, (Ed.) *Filosofsko-religioznyie istoki nauki* [Philosophical and Religious Origins of Science], Moscow, MARTIS, pp. 44-87
9. Galiley, G. (1987), *Probirnyih del master* [Assay master], Translated by Danilov, Yu.A., Moscow, Nauka
10. Gvichchardini, F. (1934), *Zametki o delah politicheskih i grazhdanskih* [Notes on the affairs of political and civil], Translated by Feldstein, S.M. In F.Gvichchardini, *Sochineniya* [Works], Moscow,ACADEMIA, pp. 107-230
11. Gorfunkel, A.Kh. (1978). *Osnovnyie etapyi razvitiya italyanskoy filosofii v epohu Vozrozhdeniya* [The main stages of the development of Italian philosophy in the Renaissance], In V.I.Rutenburg, (Ed), *Tipologiya i periodizatsiya kulturyi Vozrozhdeniya* [Typology and periodization of Renaissance culture], Moscow, Nauka, pp. 52-61
12. Dante Alighieri (1968), *Novaya zhizn* [The New Life], Translated by Golenishchev-Kutuzov, I.N., In Dante Alighieri, *Malyie proizvedeniya* [Small Works], Moscow, Nauka , pp. 7-53
13. Yates, F.A. (2000), *Dzhordano Bruno i germeticheskaya traditsiya* [Giordano Bruno and hermetic tradition], Translated by Dashevsky, G., Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie
14. Lyubishchev, A.A. (2000). *Linii Demokrita i Platona v istorii kulturyi* [The lines of Democritus and Plato in the history of culture], St. Petersburg, Russia, Aleteya
15. Machiavelli, N. (2001), *Rassuzhdeniya o pervoy dekade Tita Liviya* [Discourse on the first decade of Titus Livius], Translated by Khlodovskiy, R., In N.Machiavelli, *Gosudar: Sochineniya* [The Emperor: Works], Moscow, Russia,, ZAO Izd-vo Eksmo-Press, Kharkov, Ukraine, Izd-vo Folio, pp. 123-196

16. Nikolai Kuzansky. (1979), *Ob uchenom neznanii* [On the scientific ignorance], Translated by Bibikhin, In Nikolai Kuzansky, *Sochineniya Tom 1.* [Works Vol.1], Moscow, Mysl, pp. 47-184
17. Pico Della Mirandola, J. (1981), *Rech o dostoinstve cheloveka* [Speech on the dignity of man], Translated by Bragina, L., In V.P. Shestakov (Ed.), *Estetika Renessansa: Antologiya Tom 1.* [Aesthetics of the Renaissance: Anthology Vol. 1], Moscow, Iskusstvo, pp. 248-265
18. Salutati, K. (1999), *O tirane* [About the tyrant], Translated by Mingaleeva, N.Kh., In G.Yu.Semigin (Ed.) *Antologiya mirovoy pravovoy myisli. Tom 2.* [Anthology of the world's legal thought Vol.2], Moscow, Mysl, pp. 630-634
19. Ficino, M. (1996), *Platonovskoe bogoslovie o bessmertii dush* [Platonic theology on the immortality of souls], Translated by Kudryavtsev, O.F., In O. Kudryavtsev (Ed.) *Chasha Germesa. Gumanisticheskaya myisl epohi Vozrozhdeniya i germeticheskaya traditsiya* [The Hermes Cup. Humanistic thought of the Renaissance and hermetic tradition], Moscow, Yurist, pp. 176-211
20. Fuko, M. (1998), *Istoriya seksualnosti-III: Zabota o sebe* [The history of sexuality-III: Caring for yourself], Translated by Titova, T.N., Khoma, O.I., Moscow, Refl-buk, Kiev, Ukraine, Dukh i Litera, Grunt
21. Kholl, M.B. (2014), *Nauka Renessansa. Triumfalnyie otkryitiya i dostizheniya estestvoznaniya vremen Paratselsa i Galileya 1450-1630* [The scientific Renaissance 1450-1630], Translated by Igorevsky, L.A., Moscow, Tsentrpoligraf
22. Shastel, A. (2001) *Iskusstvo i gumanizm vo Florentsii vremen Lorentso Velikolepnogo: Ocherki ob iskusstve Renessansa i neoplatonicheskom gumanizme* [Art and Humanism in Florence from the times of Lorenzo the Magnificent: Essays on the art of the Renaissance and Neoplatonic humanism], Translated by Zubkov N.N., Moscow, Un-skaya kniga
23. Shure, E. (2001) *Proroki Vozrozhdeniya* [The prophets of the Renaissance], Translated by Berger, E., Moscow, Aleteyya
24. Eamon, W. (2007), The Scientific Renaissance, In G.Ruggiero (Ed.) A companion to the worlds of renaissance, Blackwell, Publishing, pp. 403-424
25. Zorach, R. *(2008),* Renaissance Theory: A Selective Introduction*,* In J. Elkins and R. Williams. (Ed.) Renaissance theory*,* New York, London, Routledge, Taylor and Francis Group, pp. 3-36

АННОТАЦИЯ

З.Ю. Макаров. Рациональность гуманизма в проекте Возрождения.

Данная робота нацелена на исследование статуса рациональности в академической истории ренессансного гуманизма. Проводится классификация этапов гуманизма и их корреляция с рядом антитез схоластической рациональности и рецепций античной академической культуры. Установлено, что в социально-политических учениях гуманистов

кризис Позднего Возрождения разрешается изменением структуры рациональности и обращением философской мысли Италии к естественной целесообразности человеческой деятельности. Учитывая альтернативные отношения к природе в предмодерной философии, в заключение очерчено новое задание, связанное с разумным постижением номиналистических мотивов проекта Возрождения.

Ключевые слова: *Ренессанс, гуманизм, схоластика, рациональность, этика, риторика, искусство, утопия.*

SUMMARY

Z.Yu. Makarov The rationality of humanism in the Renaissance project.

The work is dedicated to the academic destiny and relations of the Renaissance humanism united by the worldview tendency of the Renaissance project that begins with meaningful dissociation of the scientific community, and ends with the production of new forms of nomology and methodology. In the course of these transformations, typological samples of humanism in the conceptual space of the polar definitions by P.O. Cristeller and E. Garin as classified and correlated both with a number of scholastic rationality antitheses and receptions of antic academic culture in a changing socio-political context. Special attention is paid to Neo-Platonism studios of the High Renaissance, in which the pathos of philosophical anthropocentrism has gained expression in the theoretical reflections of the art where revived methods of mathematics are faced with the rhetorical ones in the form of role model of the Creation and formation of independent thinking. On this basis, a universal dialectic thinking like «circuitus spiritualis» of the Florentine Platonic Academy was declared, where the traditional scholasticism formal reason (ratio) was combined with a meaningful intellectual intuition borrowed from Platonism. Despite the subsequent split of this dialectics into the art «manner» and scientific «method» their achievements in the Late Renaissance show common feature of loss of a priori integrity which was dictated by the affiliation of a creative man to the Supreme being. It is found that in the real politic doctrines of the late humanists this crisis can be solved through modifying the structure of rationality. Instead of including authoritative patterns of human activities to the dialectics of formal objective and its evolving embodiments, a scientist should submit them as divided into idealized universal elements, to subordinate to situational division into goals and means and to hope for identification of these combinations of natural law in the historical set. Considering the despiritualisation process marked in the historical methods of the political humanism and the alternative worldviews in relation to the nature in premodern European philosophy, at the end of the work, the author outlines the goals of the next research related to the reasoning grasp of nominalistic motives of the Renaissance project which found its maximum expression in the naturalistic representation of the classic science world.

Keywords: *Renaissance, humanism, scholasticism, rationality, ethic, rhetoric, art, utopia.*

УДК 008/16

С. М. Форкош
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА ПРАГМАТИКА К.- О. АПЕЛЯ В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються основні дослідницькі стратегії досліджень у гуманітарній сфері пов'язаних з трансформаційно-комунікативним підходом запропонованим К.-О. Апелем. Проаналізовані найважливіші передумови трансцендентально-герменевтичного поняття мови й, відповідно, орієнтованої на мову трансформації трансцендентальної філософії. Виявлено, що трансцендентально-комунікативний підхід дає можливість встановити взаємозв'язок мови і суспільства, науки і культури. Окремий акцент присвячено становленню інноваційної методологічної схеми, евристичний потенціал якої можна перевірити у полі дослідження культури.

Ключові слова: *культура, мова, методологічна свідомість, трансцендентальна прагматика.*

Постановка проблеми. Підґрунтям для аналізу особливостей міждисциплінарної комунікації виступають відповідні напрями у філософії. Конкретні реалії дослідницької діяльності методолог усвідомлює у глибокому взаємозв'язку мовних засобів з конкретними особливостями зрушень наукового пізнання. Фактично дослідник виконує одночасно подвійне завдання: здійснює інтерпретацію наукових текстів, удосконалює свої уявлення про їх структурні особливості, а також враховує соціокультурні, гуманістичні пріоритети доступних практик.

Розвиток лінгвістичних наук має більш досконале концептуальне оформлення і резонує з еволюцією філософії мови. Тому розглядаючи соціокультурні трансформації доби глобалізації, слід враховувати підстави до прояснення специфіки методологічного потенціалу, що накопичується в сучасній лінгвістиці.

Радикальні зрушення поля сучасної культури потребують глибокого методологічного усвідомлення і відповідного інструментарію. У цьому плані використання методологічних розробок природничих наук виявляється безперспективним. Це пов'язане з:

1) жорсткістю і довгостроковою стабільністю парадигмальних схем (класика, некласика, постнекласика);

2) зростаючим розривом між сповільненим процесом поповнення методологічного інструментарію та збільшенням темпу усвідомлення ціннісних орієнтирів продуктивної діяльності.

У такій ситуації певні надії пов'язуються з особливостями мислення у сфері технологій. Разом з тим методологічна складова у технологічному мисленні поки що знаходиться в зародкову стані. Тому прагматичні орієнтири слід шукати в методологічній свідомості гуманітарного знання.

На рівні методологічної свідомості розкриваються парадоксальні особливості, які охоплюють природничі і гуманітарні науки. В природничих науках, перш за все в фізиці, відбувається радикальне уповільнення поступу в мікро і мега світі як ознака гносеологічного колапсу. В той же час у гуманітарних науках утворюються нові схеми дослідження і формується методологічний інструментарій. Саме поступ в уявленнях про природу явищ мови дозволяє пов'язати разом перманентну гірлянду лінгвістичних концепцій, які відображають стрімке зближення структур мови зі структурами соціокультурної діяльності, а тим самим з відповідними рівнями соціалізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність діалогу у всіх його модифікаціях реалізується в процесі комунікації. Н. Луман зазначав: «людські відносини, та й саме суспільне життя неможливі без комунікації» [1, с. 43], що «лише комунікація може здійснювати комунікацію» [2, с. 114], виходячи з того, що виключно механізм комунікації виконує функцію спілкування – трансляцію інформації.

Останнім часом комунікація розуміється не як умова можливості і значущості рефлексивного мислення, що розглядається як інтеріоризований діалог, а як кодування, передача і декодування приватних думок.

Одним із найвідоміших дослідників проблем комунікації визнають К.-О.Апеля. Філософські погляди дослідника на природу комунікації орієнтовані перш за все на контекст нових цивілізаційних умов сучасної комунікативної спільноти і пошук можливостей збереження стійких форм внутрішньої регуляції поведінки людини, тобто моралі. К.-О. Апель прагне замінити класичний апріорізм «я мислю» інтерсуб'єктивною «апріорністю загальної згоди й взаєморозуміння». Таким чином, у класичному трансценденталізмі, на його думку, повинне бути переборене кантівське гіпостазування «Я», як «квазі-трансцендентального суб'єкта істини». Інакше кажучи, те місце, що у Канта належало свідомості, тепер повинне перейти до «комунікативного співтовариства», причому не як емпіричного колективу авторитетних учених, але зрозумілого саме як апріорний принцип. Слід зазначити що таким чином, не наука виступає теорією філософії, а навпаки, філософія є теорією науки [3, с. 77].

Метою дослідження полягає втому, щоб на основі транцендентальної прагматики К.-О. Апеля окреслити критерії або узагальнюючі принципи на підставі яких вдалося б не тільки об'єднати основні дослідницькі стратегії, але й

охопити множинні прояви соціальної та культурної динаміки.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність трансценденталізму К.-О. Апеля полягає у тому, що для нього не існує самих по собі об'єктивних речей зовнішнього світу, «речей у собі», які аффіціюють свідомість і цим ініціюють процес пізнання. Про речі, на думку К.-О. Апеля, взагалі можна знати що-небудь лише остільки, оскільки ми що-небудь про них говоримо й оскільки будь-яка думка про «речі в собі» опосередкована мовою, завжди виражена як мовне висловлення. А оскільки «зовнішній світ» як такий одержує свою визначеність тільки у мові й оскільки речі допускають лише мовну визначеність свого предметного буття (предметність речі є визначеність висловлення), остільки, за К.-О. Апелем, вірогідність пізнання мислима лише як істина висловлення. Критерієм її є та обставина, що висловлення витримують всезагальну комунікацію, застосовні, зрозумілі в кожному з можливих її спектрів, а тому повністю прийнятні або істинні. Інакше кажучи, процес пізнання це ніщо інше, як процес «опосередкованого мовою формування гіпотез». За вихідний пункт філософування, а, отже, і методологічний принцип береться повсякденне мовне спілкування між людьми.

Таким чином, «комунікативне співтовариство», подібно до індивідуальної свідомості Канта, що передує всякому можливому досвіду, становить умову можливості будь-якої індивідуальної свідомості й у цьому смислі виступає трансцендентальним. У цьому зв'язку апелівська концепція філософії цілком може бути зрозуміла як комунікативно орієнтований варіант трансцендентальної філософії. А оскільки тут йдеться про умови можливості не просто мови, а саме мовної поведінки (дії), остільки сам К.-О. Апель позначає її як «трансцендентальну прагматику».

Отже, у центрі філософських міркувань К.-О. Апеля знаходяться три основні проблемні поля: !1) проблеми теорії пізнання, які він іноді поєднує під рубрикою «першої філософії»; 2) теорія трансцендентальної прагматики, видне місце в якій займають проблеми філософії мови; поряд з емпіричною прагматикою, мета якої полягає в осягненні актуально-типових мовленнєвих актів за певних умов, які можуть бути досліджені з соціологічної, етнологічної та психологічної позиції, «трансцендентальна прагматика», має на меті встановити "систему правил, на яких опирається здатність суб'єкта висловлювати речення в тій або іншій ситуації» [4, с. 396]; 3) нарешті, дискурсивна етика, обґрунтування якої глибоко вбудоване в перші два розділи.

В історії філософії К.-О. Апель виділяє відповідно до семіотичної схеми пізнання – три підходи. Історично першою постала онтологічна метафізика, другою була трансцендентальна філософія свідомості, а в добу глобалізації виправдано говорити про метафізику у формі трансцендентальної семіотики.

1. Онтологічна метафізика тематизує світ об'єктів у перспективі універсальної категорії буття. Її особливість у тому, що вона не ставить спеціального питання про умову можливості пізнання, про суб'єкта і про

пізнавальний процес. Суб'єкт, якому можливо істинне пізнання інтерсуб'єктивного характеру, постає в понятті божественного розуму, що сам по собі «незбагненний».

2. Питання про можливості пізнання ставиться, виходячи з перспективи трансцендентальної філософії свідомості. Нерозв'язною в цій парадигмі виявляється проблема інтерсуб'єктивності пізнання: у її найбільш сучасній версії, у Гуссерля, проблема істинності ґрунтується на основі «очевидності», або виконання ноематичних актів.

3. Лише в парадигмі лінгвістичного повороту переборюється соліпсизм філософії свідомості: саме пізнання в ній трактується як інтерсуб'єктивний комунікативний процес, що знаходить свою єдність за допомогою універсальних мовних значень. Сучасна філософія виявляється пов'язаною із проблематикою мови, її роллю у визначенні осмисленого й інтерсуб'єктивно значимого формулювання пізнання взагалі. «Перша філософія більше не є дослідженням природи або сутності речей чи сущого (онтологією), не є вона тепер і рефлексією над уявленнями або поняттями свідомості або розуму (теорією пізнання), але є рефлексію над значенням або змістом мовних висловів (аналізом мови)» [5, с. 239].

Суттєвим є те, що саме мова перетворюється на такий метаінститут, завдяки якому всі інші інститути можна обґрунтовувати, відкидати або реформувати. Таке розуміння мови аргументує відповідну інтерпретацію ролі філософії, яка повинна стати відповідальною за управління мовою як «інститутом інститутів».

До того ж , не лише «перша філософія» в сенсі теоретичної філософії, але й практична філософія (етика, метаетика) повинна методично опосередковуватися філософським аналізом мовлення, тобто філософією мови. К.-О. Апель ставить задачу прояснити найважливіші засновки трансцендентально-герменевтичного розуміння мови та трансформації трансцендентальної філософії, орієнтованої на мову. Реконструюючи історію філософії мови, дослідник показує, наскільки недостатніми були ті визначення мови, що виходили з функції позначення й повідомлення. Критична ж реконструкція ідеї трансцендентальної філософії повинна показати, що вона може бути радикальним чином скорегована шляхом конкретизації поняття розуму через поняття мови. В результаті такого корегування, за К.-О. Апелем, можуть бути зняті систематичні відмінності між класичною онтологією, теорією пізнання та філософією свідомості Нового часу, з одного боку, та сучасною філософією мови, з іншого. Крім того, знімається розрізненість між теоретичною і практичною філософією.

З апеляцією до комунікації пов'язувались сподівання на те, щоб у філософській і соціологічній теорії запровадити етичний вимір (комунікація передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині суверенної

особистості, повагу до неї – а це вже й є початок етичного зв'язку) і в такий спосіб перебороти як позитивістське тлумачення соціальної науки, засноване принципом «свободи від цінностей», так й ірраціоналістичне та нігілістичне ставлення до самих цих цінностей. Звідси ще одне визначення трансцендентальної прагматики – комунікативна, чи дискурсивна, етика.

Нагальною постає проблема створення нового нормативно-етичного масштабу для критичного розгляду цивілізаційного процесу та аналізу його іманентних цілей на ґрунті етики колективної відповідальності. Окремі оцінювання наслідків соціального розвитку в різних країнах і культурах самі мають бути дискурсивно обґрунтованими. Це означає, що етика відповідальності, спрямована на забезпечення можливості виживання і спільного життя різних народів і культур, повинна подолати вузькість цілераціональності та стати комунікативною макроетикою.

Проблему знаходження нормативно-етичного масштабу К.-О. Апель намагається розв'язати за допомогою реабілітації практичного розуму, який тематизується у світлі лінгвістичного повороту за допомогою понять «аргументація» та «дискурс» і захисту його від сцієнтичних та технократичних деформацій.

Саме в розв'язання цих питань вводиться поняття мовленнево-комунікативної інтерсуб'єктивності, яку розробляє К.-О. Апель у праці «Трансформація філософії». Згідно з його комунікативною концепцією розробка ціннісних нормативів має здійснюватися не на основі наслідування традицій, до чого апелюють Г.-Г.Гадамер і неоконсерватори, і не на основі вимог монологічного розуму, до якого звертався західноєвропейський раціоналізм, а на основі комунікації, яка уявляється останньою авторитетною інстанцією. Згідно з цим підходом, раціонально-комунікативне обґрунтування цінностей може бути здійснено лише тоді, коли не існуватиме жодних авторитетів, здатних санкціонувати результати діяльності. Тільки комунікативна здатність спільноти має бути зобов'язуючою інстанцією для всіх її членів. Інакше кажучи, лише на основі досягнення порозуміння у мовленнєво-комунікативній взаємодії індивідів можуть бути витворені морально-практичні нормативи.

Отже за своєю суттю філософія К.-О. Апеля є лінгвістичною версією трансцендентальної філософії, і в ній особливо важлива роль мови. Мова у філософії К.-О. Апеля – це і реально-історичний мовний взаємозв'язок, з якого учасники не можуть вийти, й ідеальний взаємозв'язок розуміння в ідеальному комунікативному співтоваристві.

К.-О. Апель визначає мову як «інститут мислення» й «інститут інститутів». За К.-О. Апелем, від всіх інших інститутів мова відрізняється не тільки тим, що вона для людської природи первісна, але й тим, що вона стає обов'язковою для «визволеної об'єктивності». Від мови неможливо відмовитися, і її неможливо знищити. Аналізуючи роль мови в контексті «інтерсуб'єктивної

комунікації», Апель вважає, що розглянутий феномен виступає не тільки механізмом передачі інформації, а й засобом досягнення розуміння.

Важливою умовою для формування уявлень К.-О. Апеля про природу мови стала теорія мовних актів Остіна і Серля. Особливість мовних актів полягає в тому, що в той час коли ми висловлюємо щось у висловленні, ми тим самим щось робимо (обіцяємо, погоджуємося і т.д.). Дослідник сприйняв ідею Серля про те, що мовний акт покладений в основу філософії мови. Виходячи з того факту, що мова нерозривно пов'язана із свідомістю, він стверджує, що мовне апріорі і апріорі свідомості припускають одне одного, феноменологічна очевидність завжди потребує мовної інтерпретації, а чотири нормативних вимоги до мовного акту (сприйняті К.-О. Апелем з універсальної прагматики Ю. Габермаса) - зрозумілість виразу, істинність його пропозиціональних складових частин, нормативна правильність в перформативному аспекті і правдивість мовця – завжди пов'язані з інтерсуб'єктивним виміром.

Серед постулатів Серля, сприйнятих К.-О. Аппелем, було також твердження про функціональну взаємозалежність семантичних і синтаксичних правил (утворення пропозицій і приписування значень словами пропозицій), з одного боку, і прагматичних правил мовних актів – з іншого. Він уточнює, що ідеальне ставлення виразності між пропозицією і мовним актом не може бути втілено на практиці, а значить потрібна компенсація дефіциту виразності у вигляді «спонтанно-креативного» звернення до контексту, що припускає виникнення конвенції мови як умови успішної комунікації.

Таким чином, прагматичну різниця між пропозиціями і мовними актами, на думку дослідника, не можна зрозуміти за допомогою суб'єктно-об'єктного («двомісного») пізнавального відношення. Тут потрібна нова, герменевтична теоретико-пізнавальна фігура. Нормативність комунікативних відносин створює передумову для твердження, що всі інтереси і вимоги людей щодо один до одного можуть бути раціонально сприйняті тільки в ході аргументативного дискурсу. З цієї точки зору аргументацію слід розуміти як комунікативну дію, що відбувається за правилами, учасники якої перебувають у комунікативному зв'язку з необмеженою можливістю аргументації.

Таким чином, тричленне відношення знаку до позначуваного предмета, стану речей та до інтерпретатора в поєднанні з критичним аналізом теорії мовних актів Серля стає для К.-О. Апеля ключем до створення концепції необмеженого комунікативного співтовариства, в якому трансцендентальний суб'єкт розчиняється в історично вкоріненому комунікативному співтоваристві, метою якого є досягнення згоди в процесі розуміння. Функціональна роль кантівського трансцендентального синтезу апперцепції відводиться у К.-О. Апеля інстанції консенсусу, що досягається в ході необмеженого процесу інтерпретації та гарантує об'єктивність пізнання. Тобто мова йде про те, щоб розглядати реальне комунікативне співтовариство, яке є суб'єктом

матеріальних потреб й інтересів, а разом з тим постає як ідеальний суб'єкт пізнання і аргументації.

Сама мова виступає як засіб інтеграції тілесного апріорі й апріорі свідомості. Наявність цих двох полюсів, що об'єднуються за допомогою мови, є підставою всіх відмінностей емпіричного і трансцендентного свідомості. Мова, таким чином, виступає у філософії К.-О. Апеля як посередник, в якому відбувається опосередкування емпіричної і трансцендентальної інтерсуб'єктивності. Таке поняття мови задає й предметну сферу і метод трансцендентальної прагматики, пропонуючи свої критерії тверджень про соціум і окреслюючи тим самим специфічний горизонт розгляду сучасного суспільства. В основі проекту трансцендентальної прагматики лежить фундаментальне уявлення про нерозривний зв'язок раціональності і соціальності. Філософ вважає, що немає розуму поза соціумом і немає соціуму без розуму, тобто що кожна розумна істота з необхідністю є соціального. Соціальність і раціональність неможливі без мови і навпаки – мовне висловлювання не може бути таким поза комунікативного співтовариства.

В межах концепції К.-О. Апеля дискурси є реальним історичним засобом розв'язку протиріччя між реальними й ідеальними комунікативними співтовариствами. Покладаючи умови рівності учасників комунікації в ідеальному комунікативному співтоваристві, долсідник тим самим створює у своїй теорії передумови для легітимації відносин рівності в реальному комунікативному співтоваристві.

К.-О. Апелю, як нікому іншому з філософів лінгвістичного повороту, вдалося плідно пов'язати філософію мови з філософією суспільства. Запропоноване ним філософське визначення мови походить з трансцендентально-герменевтичного поняття про неї.

Аргументація завжди відбувається по-різному, але при цьому завжди діють правила. Такою інстанцією дотримання правил в трансцендентальної прагматиці є мовна гра ідеального комунікативного співтовариства – вона є умовою можливості і значущості реальних мовних ігор. Трансцендентально-прагматичний підхід, заснований на осмисленні мови і комунікації, дає таку відповідь на питання про умовах можливості інтерсуб'єктивної значущості правил, якого ми не знайдемо в класичному трансценденталізмі Канта. Умови можливого знання та умови можливої дії зводяться в трансцендентальній прагматиці К.-О. Апеля до умов можливості інтерсуб'єктивності розуміння. Роль мови тут є ключовою. Мова виступає і як середовище, в якому відбувається трансцендентально-прагматична рефлексія, і як засіб рефлексії та формулювання результатів пізнання та їх повідомлення партнерам по комунікації. При цьому варто не забувати, що хоча синтаксис і семантика різних мов відрізняються один від одного, прагматика для всіх мов універсальна.

Трансценденталістський рефлексивний підхід у поєднанні з прагматичною орієнтацією на конкретні контексти комунікації дозволяє філософу підійти до

необхідних передумов аргументації, без визнання яких не можна бути свідомим учасником аргументативного процесу. Визнаючи раціональну аргументацію, індивід визнає існування учасників аргументації, по відношенню до яких він зобов'язаний дотримуватися правил аргументації. Осмислена аргументація припускає необхідним чином ідеальну згоду в необмеженому комунікативному співтоваристві.

Розрізнення синтаксично-семантичного та прагматичного аспектів мовлення визначає функцію поняття мови в процесі трансформації класичної трансцендентальної філософії. Мислення як інтеріорізороване аргументування, а разом з ним і раціональна значущість пізнання, повинні розумітися не як функції соліпсистського варіанта свідомості, а як функції, що залежать від мови й комунікації. Основне питання в послідовній реконструкції трансцендентальної філософії у світлі трансцендентально-герменевтичного поняття мови полягає, таким чином, у заміні трансцендентальної єдності апперцепції кантовської теорії пізнання, трансцендентальним синтезом опосередкованої мовою інтерпретації, що конституює значущість пізнання як взаєморозуміння у комунікативному співтоваристві. Місце метафізично встановленої Кантом «свідомості взагалі», що гарантує інтерсуб’єктивну значущість пізнання, займає регулятивний принцип критичного встановлення консенсусу в ідеальному комунікативному співтоваристві. Однак спочатку це ідеальне співтовариство повинно бути встановлене в деякому реальному комунікативному співтоваристві.

Висновки. Інтегральна мета К.-О. Апеля пов’язана з потребою здійснення «лінгвістичного повороту» у філософії, тобто з необхідністю усвідомлення ролі мови у визначенні змістовного, загального й інтерсуб’єктивно необхідного знання.

Центральний пункт трансцендентальної прагматики – необхідність контрафактичного припущення ідеального комунікативного співтовариства – означає також вимогу несуперечливої аргументації. Вимога прагматичної консистентності випливає з діалогічного зв’язку членів у комунікативному співтоваристві як необхідність взаємного визнання і взаємних зобов’язань. При цьому слід відрізняти прагматичну консистентність від логічної як технічного правила. Прагматична консистентність є соціальною нормою, формою соціальної практики, що виробляється в процесі аргументації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луман Н. Невероятность коммуникации / Н. Луман.– [Электронный ресурс].– Режим доступа: http://www.soc.pu.ru:8101/publications/pts /luman_c.html
2. Луман Н. Что такое коммуникация // Социологический журнал, 1995. - № 3. — С. 114—125

3. Апель К.-О. Трансцендентально-герменевтическое понятие языка // Вопросы философии, 1997. - № 1. – С. 76–92
4. Апель, Карл-Отто. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / К. О. Апель. - С. 395-412
5. *Апель, К.-О.* Трансформация философии / Пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. — М.: Логос, 2001. — 339 с.

REFERENCES

1. Luman N. Neveroyatnost' kommunikatsii / N. Luman.– [Elektronnyy resurs].– Rezhim dostupa: http://www.soc.pu.ru:8101/publications/pts /luman_c.html
2. Luman N. Chto takoye kommunikatsiya // Sotsiologicheskiy zhurnal, 1995. - № 3. — S. 114—125
3. Apel' K.-O. Transtsendental'no-germenevticheskoye ponyatiye yazyka // Voprosy filosofii, 1997. - № 1. – S. 76–92
4. Apel', Karl-Otto. Diskursivna yetika yak polítichna yetika vídpovídal'ností u situatsíí suchasnogo svítu / K. O. Apel'. - S. 395-412
5. Apel', K.-O. Transformatsiya filosofii / Per. s nem. V. Kurennogo, B. Skuratova. — M.: Logos, 2001. — 339 s.

АННОТАЦИЯ

Форкош С. М. Трансцендентальная прагматика К.-О. Апеля в контексте оммуникативных стратегий исследования культуры

В статье рассматриваются основные исследовательские стратегии исследований в гуманитарной сфере, которые связаны с трансформационно-коммуникативным подходом, предложенным К.О.-Апелем. Проанализированы важнейшие предпосылки трансцендентально-герменевтического понятия языка и, соответственно, ориентированной на язык трансформации трансцендентальной философии. Выявлено, что трансцендентально-коммуникативный подход дает возможность установить взаимосвязь языка и общества, науки и культуры, становлению инновационной методологической схемы, эвристический потенциал которой можно проверить в поле исследования культуры.

Ключевые слова*: культура, язык, методологическое сознание, трансцендентальная прагматика.*

SUMMARY

Forkosh *S.*The transcendental pragmatics of K. O. Appel in the context of communicative strategies of culture exploring

The article researchs with the main strategies of exploring in the humanities related to the transformational and communicative approach proposed by K.O-Apel. The most important preconditions of the transcendental-hermeneutic notion of language and, accordingly, language-oriented transformation of transcendental

philosophy are analyzed. It was discovered that the transcendental-communicative approach makes it possible to establish the relationship between language and society, science and culture, the formation of an innovative methodological scheme that heuristic potential can be tested in the field of cultural research.

Key words: *culture, language, methodological consciousness, transcendental pragmatics.*

УДК141.144

В.О. Мазуренко, Ю.В. Логвиненко
КЗ Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

МОНАДОЛОГІЯ Г. ЛЕЙБНІЦА, М. БУГАЙОВА, М. РУДЕНКА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У розвідці зроблено порівняльну характеристику теорії монад Г. Лейбніца, М. Бугайова, М. Руденка. Визначено точки дотику та відмінності у міркуваннях вчених. Доведено унікальність теорії монад М. Руденка, який першим у світовій науці вивів фізичні характеристики Монади: вирахував радіус, масу, густину, енергію та довів, що Монада може ущільнюватися та створювати гравітаційне поле.

Ключові слова*: Г. Лейбніц, М. Бугайов, М. Руденко, монадологія, монада.*

Тема розвідки передбачає вирішення двох проблем: по-перше, розкрити, яким чином теорія українського письменника-філософа співвідноситься з оригінальними думками Г. Лейбніца та М. Бугайова, по-друге, довести унікальність монадології М. Руденка, яка є синтезом фізики та метафізики, чим і визначається її унікальність та непересічність.

Монадологія – це філософська концепція. Початок їй дали давні гностики, основоположником вважається німецький філософ Г. Лейбніц. Розвивали науку про монади російський математик М. Бугайов і його учень П. Флоренський та інші вчені, але тільки М. Руденку вдалося накласти геоцентричні еталони сучасної фізики на поняття, які довгий час відносили до метафізики. М. Руденко не зняв повністю завісу таємничості, але визначив альтернативний напрям руху наукових пошуків, вказав на нестачу знань, що на сьогодні є перешкодою для з’ясування феномена світобудови.

Творцем монадології вважається Готфрід Лейбніц. В. Іванов стверджує, що Г. Лейбніц успадкував інтерес до теорії єдиної неподільної субстанції від ряду гностичних письменників із поколінь, які йому безпосередньо передували [2]. Російський математик II пол. XIX ст. М.В. Бугайов, професор Московського університету, є автором «еволюційної монадології», котра має багато спільного із вченням Г. Лейбніца. Незважаючи на те, що навіть виклад матеріалу

М. Бугайова схожий на текст Г. Лейбніца (пронумеровані тези), однак еволюційна монадологія М. Бугайова налічує ряд суттєвих відмінностей [5].

Учення М. Руденка про монаду [6] має багато спільного з розумінням монад давніми гностиками, монадологією Г. Лейбніца [3] та М. Бугайова [1].

Монадологія попередньо встановленої гармонії Г. Лейбніца	Еволюційна монадологія М. Бугайова	Теорія Монад М. Руденка
1. Монада – жива, одухотворена одиниця		
«Тіло, що належить монаді, є ентелехією, або душа створює разом із ентелехією те, що можна назвати живою істотою» [Т. 63]	«Монада є жива, одухотворена одиниця, живий елемент. Вона є самостійний і самодіяльний елемент» [Т. 1]	«Монада – це особа. І в цьому справа» [с. 589].
2. Монада – субстанція		
«Монада, про яку ми будемо тут вести мову, є не що інше, як проста субстанція» [Т. 1].		«Монада – субстанційна одиниця Світового Буття. Все народжується з неї – енергія, дія, розум» [с. 587].
3. Ієрархія монад		
«І необхідно повинні існувати прості субстанції, тому що існують складні; адже складна субстанція є не що інше, як зібрання, або агрегат, складних» [Т. 2].	«Монади бувають першого, другого, третього порядку і т.д.» [Т. 13]; «Порядок монад вгору і вниз іде до безкінечності» [Т. 17].	«… в центрі Всесвіту міститься Світова Монада» [с. 620]; «Галактична Монада – це єдина з усіх Монад, з якою є надія познайомитися ближче» [с. 604].
4. Відносини між монадами		
«Монади взагалі не мають вікон, через які щось би могло ввійти туди чи звідти вийти… Отже, ні субстанція, ні акциденція не може ззовні дістатися в монаду» [Т. 7].	«Монади вступають у взаємовідносини» [Т. 26]; «Декілька простих монад разом можуть утворювати одну складну монаду» [Т. 29];	«Монадам дуже тісно у Всесвіті … Але ж загальна сила Всесвіту (F_0) виконує роль стін в автобусі: вона збиває Монади докупи» [с. 586].
5. Неподільність монад		

«Монада … проста, означає, та, що не має частин» [Т. 1]; «А де немає частин, там немає ні протяжності, ні фігури і неможлива подільність…» [Т. 3].	«… Вона є цілим, неподільним, єдиним, незмінним і рівним собі началом у всіх можливих відношеннях до інших монад і до себе самої» [Т. 5].	«Сама в собі Монада не має структурного поділу. Вона є Субстанція – тобто: безструктурний Суб'єкт» [с. 590].
6. Незнищенність монад		
«Не варто також боятися і розпаду монади, і жодним чином не можна уявити собі способу, яким субстанція могла б природним шляхом загинути» [Т. 4].	«Монади не щезають, але й комплекси не щезають» [Т. 83].	«.. у Світовій Монаді, знаходять для себе відображення кожний атом, кожна людська істота, кожна зоря. … вона здатна нести в собі відображення всіх без винятку Монад цілої системи» [с. 599-600].
7. Внутрішнє наповнення монад		
«… в ній нічого не можна перемістити і не можна уявити в ній якийсь внутрішній рух…» [Т. 7]	«Психічне наповнення і психізм не можуть спостерігатися, лише мають зовнішні прояви. Вони доступні тільки самій монаді» [Т. 3].	«Внутрішній простір кожної Монади заповнено Матерією, котру слід вважати Суб'єктом. Або духоматерією» [с. 574].
8. Походження монад		
«… можна сказати, що монади … можуть отримати початок шляхом творення і загинути тільки через знищення…» [Т. 6].	«Прості монади ніколи не народжуються і не помирають» [Т. 167].	«… вакуум – не є порожнеча – це ж, власне, і є матерія! … Його згущення, його розрідження – початок сфер, народження Монад» [с. 539].
9. Мета життя монад		
	«Основа життя і діяльності монад – етична: *вдосконалюватися і вдосконалювати* інших» [Т. 100].	«Отже, світ виглядає так: Монада як Ціле (як моноліт) своїми вібраціями створює сфери і сама живе в них» [с. 604].
10. Бог – найвища субстанція		
«Таким чином, один		«… поняття Бог не

тільки Бог є первинна Єдність, або первинна проста субстанція» [Т. 47]; «Один тільки Бог вільний від тіла» [Т. 72].		можна прикласти до жодної з Монад, окрім Світової Монади» [с. 599].
11. Зв'язок Бога і людини		
«Пізнання необхідних і вічних істин відрізняє нас від простих тварин і доставляє нам володіння *розумом* і науками, возвеличуючи нас до пізнання нас самих в Богові» [Т. 29, с. 418].	«Людина з одного боку є індивідуумом, з іншого – соціальна система монад, більш-менш пов'язана не тільки органічною єдністю, а й єдністю ідеальних цілей і ідеальних задач» [Т. 179].	«… Бог, який живе в людині, бореться проти деспотії сліпих законів природи. Він прагне спрямувати людей до власної мети, а Його мета – Абсолютна Свобода, і це не лише Його мета, а й Він сам» [с. 582].
12. Зв'язок мікрокосму і макрокосму		
«… кожна створена монада представляє весь універсум» [Т. 62]; «… монада є постійним живим дзеркалом універсуму» [Т. 56].	«Удосконалення монад і світу має кінцевою метою з одного боку підняти психічне наповнення монади до психічного наповнення цілого світу, з іншого цілий світ зробити монадою» [Т. 148].	«У Всесвіті немає нічого випадкового – для кожного тіла й кожної галактики існує своє місце, яке відповідає загальному порядкові, спільному для всіх рівнів – від атома до Метагалактики» [с. 616]
13. Попередньо встановлена гармонія		
«Душа підпорядковується своїм законам, тіло – також своїм, і вони узгоджуються через *гармонію, попередньо встановлену* між всіма субстанціями, адже вони всі є проявами одного і того ж універсуму» [Т. 78].	«Що належить одній, те потенційно належить всім монадам і навпаки» [Т. 87].	«У Всесвіті немає точки, де не спостерігалася б дивовижна гармонія величин» [с. 613].
14. Модель Всесвіту		

«… у всесвіті немає нічого необробленого, чи безплідного: немає смерті, немає хаосу, немає безладного змішування…» [Т. 69].	«Світ є зібранням величезної кількості простих і складних монад різних порядків» [Т. 146].	«…модель Метагалактики …: всі галактики рухаються довкола Світової Монади, яка міститься в центрі Всесвіту й має радіус 10^{28} см» [с. 620-621].
15. Страждання як вимір життя		
«Адже Бог, порівнюючи дві прості субстанції, знаходить в кожній із них підстави, які спонукають його пристосовувати одну до іншої; і, відповідно, те, що у відомому відношенні діяльне, під іншим кутом зору – викликає страждання…» [Т. 52].	«Страждання є чистим суб'єктивним розумінням того, що перешкоди долаються і робота життя або робота удосконалення просувається. Таке страждання має позитивний характер. Воно супроводжується почуттям задоволеності» [Т.138].	«Без страждання не може бути Творчості, без Творчості не може бути Творця. Ідеал Христа – страждати разом з Батьком Небесним в ім'я Вічної Творчості» [с. 632].
16. Свобода монад		
	«… свобода є залежність від внутрішніх відношень монади і залежність монади від самої себе» [Т. 137].	«…там, у межах цих Монад, справді панує Абсолютна Свобода. Ніде більше фізичних умов для неї немає…» [с. 582].
17. Закони взаємовідносин монад		
	«У взаємовідносинах монад можна помітити два закони: закон монадологічного відставання (інерції) і закон монадологічної солідарності» [Т. 67];	«Поміж Центральною і периферійними Монадами відбувається активний енергетичний обмін» [с. 594].
18. Категорія часу у монаді		
	«… має місце закон збереження часу, минулого. Він може виражатися формулою:	«У глибинах Монади кінчається все, що ми звикли уявляти як фізичне… Навіть час

	минуле не щезає, а накопичується» [Т. 85].	кінчається – він існує лише як вічність» [с. 590].

Монади Г. Лейбніца – замкнуті субстанції, на які неможливо жодним чином вплинути: «Немає також засобів пояснити, як може монада зазнати змін у своєму внутрішньому єстві від якогось іншого творіння, оскільки в ній нічого не можна перемістити, і не можна уявити в ній якийсь внутрішній рух…» [3, Т. 7, с. 413]. У М. Бугайова поняття субстанції немає, він визначає монаду як «самостійний і самодіяльнісний організм» [1, Т. 1]. У обох вчених монади розглядаються як субстанції у спінозовському розумінні, однак, на відміну від Спінози, цих субстанцій велика кількість [6]. М. Руденко також трактує Монаду як субстанцію: «Монада – субстанційна одиниця Буття» [6, с. 573].

Як і у вченнях Г. Лейбніца та М. Бугайова, Монада М. Руденка – неподільна, у ній повністю відсутнє речовинне: «… кожного разу то є довершена одиниця, котра не знає поділу. Ще можна сказати так: одиниця як Суб'єкт» [6, с. 603].

Найсуттєвішою відмінністю між теоріями Г. Лейбніца і М. Бугайова та теорією М. Руденка є те, що на відміну від закритих монад Лейбніца, монади Бугайова та Руденка вступають у взаємовідносини. Г. Лейбніц писав про існування простих і складних монад: «І необхідно повинні існувати прості субстанції, тому що існують складні; адже складна субстанція є не що інше, як зібрання, або агрегат, простих» [3, Т. 2, с. 413]. Німецький філософ вказує на різноманітність монад: «Так само кожна монада за необхідністю повинна відрізнятися від іншої» [3, Т.9, с. 414]. М. Бугайов стверджує, що «Монади вступають у взаємні стосунки» [1, Т. 26] і бачить їх досить різноманітними: «Монади бувають досить різноманітні» [1, Т. 11]. Зважаючи на різноманітність монад, він наголошує, що в цьому різноманітті все ж існує струнка ієрархія монад: «Монади бувають першого, другого, третього порядку і т.д.» [1, Т. 13].

М. Руденко переконаний, що Монада від моменту зародження шукає для себе колектив, щоб вижити, водночас прагне до самовираження: «Її змушують це робити обставини. Без будь-яких ухилень в бік метафізичності ми маємо право казати про природний колективізм Монад. Об'єднані в колектив Монади стають тілом або системою тіл» [6, с. 586]. М. Руденко побудував досить складну й розмиту ієрархічну систему монад, які об'єднані спільною метою: «Сенс ієрархічного формування Монад полягає в тому, щоб у центрі системи створити простір, який заповнить собою Вільне Світло, без домішків темряви – тобто Бог. Отже, Галактична Монада – це фактично Палац Творця, а не «чорна діра»!.. [6, с. 594-595]. Із безлічі Монад створюється Центральна Монада – таким чином мільярди зірок своїми зусиллями відбиваються від натиску необжитого простору.

Монади М. Руденка володіють здатністю до самовдосконалення: «… будь-

який дух (навіть електронний) потенційно володіє здатністю до розвитку – отже, до визволення з пекельних умов нижчих структур Всесвіту. І навпаки: духи вищих Монад (Монад органічного світу) через занепад і невігластво часом вироджуються і потрапляють у нижчі структури» [6, с. 571]. Схожу тезу бачимо й у М. Бугайова: «Із усіх благ найвищим для монади є вдосконалюватися самодіяльною роботою» [1, Т. 144].

Виходячи з міркувань про об'єктивну реальність (М. Руденко розумів об'єктивну реальність як реальність не лише для відчуттів людини, а для самого Всесвіту), дослідник стверджує, що, окрім Монад, у світі немає жодних інших реальностей [6, с. 577]. Він наділяє Монаду надзвичайною силою – силою Творця: «Монада – субстанційна одиниця Світового Буття. Все народжується з неї – енергія, дія, розум» [6, с. 587].

Монада М. Руденка є матерією, але матерією Світла. Вона коливається, і таким чином створює сфери: «Простір довкола Монади побрижений... Ці брижі довкола Монади стабільні (вони є сфери), бо стабільно врівноважено дві протилежні сили – відцентрову й доцентрову» [6, с. 581]. Цими коливаннями кожна Монада створює довкола себе потужне гравітаційне поле: «Монада як Ціле (як моноліт) своїми вібраціями створює сфери і сама живе в них. Так у всіх без винятку сферах живе Монада – навіть там, де за всіма ознаками її немає, бо гравітаційний потенціал із c^2 давно перетворився на V^2». М. Руденко визначив початок і кінець гравітаційного поля Монади, користуючись формулою: $R = \frac{R_0 \cdot c^2}{V^2}$, де V – швидкість речовинного об'єкта від мікрочастки до галактики, c – швидкість світла у вакуумі, R_0 – радіус Монади, R – відстань від Монади до речовинного об'єкта, що рухається на орбіті [6, с. 603-604]. Це рівняння виправдовує себе всюди – від атомного світу через Сонячну систему до Галактики.

Виходячи з загальної моделі, де найбільша величина завжди перебуває в центрі, М. Руденко визначив, що Монада має густину: «Найбільше ущільнення ми бачимо в Монаді» [6, с. 582]. Густина монади залежить від її радіуса: «чим більший радіус Монади, тим менша її густина» [6, с. 561]. Густину Монади він встановив за формулою: $\rho = \frac{M}{V}$, де ρ – густина матерії, M – маса Монади, V – її об'єм.

Масу Монади сховано в силі тиску Світового Простору на Монаду. Маса є складником сили стискування, саме тому енергія народжується не з маси як фізичної величини, а з радіуса і сили, котрі протидіють тискові розірваного Монадою простору.

Від радіуса Монади залежать її енергія та маса: «Енергія є добуток сили Монади на її радіус» [6, с. 570]. Радіуси монад, стверджував М. Руденко, є не лише просторовими, а й енергетичними величинами. Разом із енергією вони визначають також масу мікрочастки, тіла чи системи тіл – аж до Метагалактики.

Радіус земної Монади, за підрахунками М. Руденка, становить 0,45 см. Монада виконує роль банка маси планети, тобто вона є гравітаційним банком.

Окрім фізичних характеристик, Монада письменника-вченого має духовні характеристики. Це одухотворена неподільна одиниця: « я схильний навіть у Монадах нижчого порядку вбачати наявність духовних сил. З цього погляду внутрішню матерію слід бачити як духоматерію – тобто матерію Світла» [6, с. 561]. Якщо фізичні характеристики Монади можна виміряти, то духовні пізнати неможливо. За переконанням М. Руденка, саме внутрішня матерія Монади є носієм Духу (духоматерія). Її дослідник пропонує ототожнювати зі Світлом, Богом. Світовий Простір – також матерія, але матерія непорушна, бездуховна, мертва (у тому розумінні, що ніколи не була живою). Ці дві матерії перебувають у вічній боротьбі.

У розумінні М. Бугайова, в основі природи монади лежить свобода: «Все, що активно переробляється монадою всередині, кінетично носить характер свободи…» [1, Т. 137]. У розумінні волі і свободи монад вчення М. Руденка має більше спільного із теорією М. Бугайова. Однак, на противагу російському вченому, який вважає, що активна діяльність часом може бути випадковою [1, Т. 135], М. Руденко випадковість у діях Монад не розглядає взагалі. Протиборство Монади і Всесвітнього простору – це боротьба за Свободу. Він переконаний, що лютим ворогом Абсолютної Свободи є гравітація, що уособлена в образі біблійного Звіра (666): $6{,}66 \cdot 10^{-8} \frac{\text{см}^3}{\text{г} \cdot \text{сек}^2}$ [6, с. 583].

М. Бугайов вивів «закон збереження часу, минулого»: «минуле не щезає, а накопичується» [1, Т. 85]. М. Руденко також зауважує, що час чи якісь інші фізичні величини у Монаді не діють: «У глибинах Монади кінчається все, що ми звикли уявляти як фізичне: кванти, електрони, атоми. Навіть час кінчається – він існує лише як вічність» [6, с. 590].

Г. Лейбніц стверджував, що у Всесвіті монади керуються законом попередньо встановленої гармонії: «Душа керується своїми власними законами, тіло – також своїми, і вони співвідносяться через гармонію, попередньо встановлену між всіма субстанціями, адже вони всі є проявами одного і того ж універсума» [3, Т. 8, с. 427]. Схоже твердження є у М. Бугайова: «Що належить одній, те потенційно належить всім монадам і навпаки» [1, Т. 87]. М. Руденко розділяв думку Г. Лейбніца про попередньо встановлену гармонію у Всесвіті: «Та ми ще раз мусимо віддати належне Піфагорові, котрий казав: рівність – головний закон Всесвіту. Справді ж бо: електрон за своєю силою дорівнює Всесвітові! І якби він не дорівнював, його взагалі не існувало б» [6, с. 572].

Письменник цілком переконаний, що Монада є обґрунтуванням усіх явищ Всесвіту. Саме Монада має досягнути суверенності, незалежності для власного існування та розвитку, а якщо цього недостатньо, то вона приєднується до собі подібних, віддаючи енергію головній монаді. У результаті того, що монади

М. Бугайова та М. Руденка долають самоізоляцію і вступають у взаємні стосунки, вони можуть об'єднуватися в одну складну монаду. На вершині ієрархії Монад М. Руденка перебуває Світова Монада. М. Руденко характеризує Світову Монаду наступним чином: 1) відсутність будь-якої фізичної структури; 2) фізична структура у глибинах Світової Монади замінюється інформаційним (тобто ідеальним) відображенням [7, с. 600]. До висновку про відсутність фізичної структури у Світовій Монаді М. Руденко прийшов через закон попередньо встановленої гармонії Г. Лейбніца: якби до Світової Монади потрапив бодай один електрон – він обов'язково мусив би здобути масу цілої Галактики.

Г. Лейбніц, керуючись філософським принципом того, що ніщо не робиться без достатніх підстав, висуває припущення про необхідність існування такої субстанції, яка сама в собі була б необхідною істотою й основою свого буття. Г. Лейбніц бачить Бога первісною простою субстанцією. Саме в Богові, на думку німецького вченого, заключається могутність, знання та воля, котра здійснює зміни чи творіння відповідно до образу найкращого. Бог перебуває на вершині ієрархії монад. За твердженням Г. Лейбніца, Бог реалізував найкращий із усіх можливих світів, і жодне вдосконалення в ньому неможливе.

У М. Бугайова на шляху до досконалості світ еволюціонує. Таким чином, монадологія російського вченого – еволюційна. Монадологію М. Бугайов вважав синтезуючим світоглядом: «Монадологічне світобачення не суперечить науці, ґрунтується на ній і йде пліч-о-пліч із ідеальними завданнями етики, соціології і з усіма найглибшими вченнями про Безумовне» [1, Т. 178].

М. Руденко, як і Г. Лейбніц, бачить світ, створений Богом, досконалим. Він ототожнює Бога зі Світовою Монадою: «Світова Монада – Емпірей і водночас Вседержитель. Не просто Деміург – Бог...» [6, с. 633]. Бог вічний і ненароджений. Можливості Бога, у розумінні М. Руденка, мають межі, які визначаються законами природи: «Дух – вічний імпровізатор, але ж Йому доводиться імпровізувати в лещатах просторової F_0. Ось чому є не лише життя – існує також смерть, існує страждання» [6, с. 632]. Письменник пояснює, що під F_0 він має на увазі величину, що означає відсутність руху, відсутність життя.

Бог у М. Руденка, на противагу усталеній традиції, матеріальний, але Його Матерія – Світло. У Світла інша форма спокою, відмінна від Темряви, – через Монаду, котра є повнотою Буття. Письменник відкидає закиди, що Бог не може бути матеріальним: «Я, наприклад, вважаю, що матеріальність Бога (Всесвіт як Суб'єкт) не лише не заважає Йому бути Богом, а навпаки: перетворює здогади на Істину – тобто на об'єктивну реальність» [6, с. 545].

Людина в розумінні М. Руденка – це також Монада. Своє твердження М. Руденко пояснює дуже просто: людське тіло не кінчається там, де кінчається фізична оболонка. Людина продовжується в безмежності, адже вона духовно споріднена з зорями й галактиками. Ми близькі з галактикою не тілом, а за Духом. Тіло потрібне людині, бо Дух не володіє рецепторами відчуттів. Через

цю неспроможність Він не здатний уявити ні світ, ні себе у жодному образі – саме для цього й дається тіло людині.

Висновки. Працюючи над теорією будови Всесвіту протягом сорока років, письменник прагнув підняти завісу таємничості, що супроводжувала знання про Всесвіт протягом тисячоліть історії людської цивілізації, починаючи від переслідувань церквою єретиків до перекручень і спотворень марксистсько-ленінським тоталітаризмом основних філософських категорій, на яких базується Знання про світ. М. Руденко першим у світовій науці вивів фізичні характеристики Монади: вирахував радіус, масу, густину, енергію та довів, що Монада може ущільнюватися та створювати гравітаційне поле.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугайов М.В. Основы эволюционной монадологии (Реферат, читанный в заседании Московского Психологического общества) [Електронний ресурс] / М.В. Бугайов. – Режим доступу: http://kogni.narod.ru/bug2.htm (дата звернення 10.02.2017 р.).
2. Иванов Вяч. Вс. К истории монадологии как учения о непрерывных единствах [Електронний ресурс] / Вяч. Вс. Иванов // Вопросы философии. – 2015. – № 11. – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1288 (дата звернення 10.02.2017 р.).
3. Лейбниц Г.-В. Монадология / Г.-В. Лейбниц // Лейбниц Г.-В. Сочинения в 4 т.: Т. 1 / Ред. и сост., авт. вступит. статьи и примеч. В.В. Соколов; пер. Я.М. Боровского и др. – М.: Мысль, 1982. – 636 с. – (Философское наследие. Т. 85). – С. 413-430.
4. Логвиненко Ю. «Енергія прогресу» – філософська модель будови Всесвіту Миколи Руденка / Ю. Логвиненко, В. Мазуренко // Особистість, суспільство, політика: Матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 1. / За ред. С. Терепищого, Ю. Будник, В. Грасимовича, О. Познія. – Люблін :WSEI, 2016. – С. 103–105.
5. Половинкин С.М. Монадологии Лейбница и Н.В. Бугаева: сходство и различие [Електронний ресурс] / С.М. Половинкин // София. Альманах. – Вып. 1. – Уфа, 2005. – С. 183–192. – Режим доступу: http://newserv.srcc.msu.ru/MIU_XIX/bugaev09.html (дата звернення 10.07.2017 р.)
6. Руденко М. Енергія прогресу. Гносис і сучасність. Метафізична поема. Публіцистика. Поема / М. Руденко. – К. : Журналіст України, 2008. – 716 с.

REFERENCES

1. Bugayov M.V. Osnovy evolyutsionnoy monadologii (Referat, chitannyy v zasedanii Moskovskogo Psikhologicheskogo obshchestva) [Yelektronniy resurs]

/ M.V. Bugayov. – Rezhim dostupu: http://kogni.narod.ru/bug2.htm (data zvernennya 10.02.2017 r.).
2. Ivanov Vyach. Vs. K istorii monadologii kak ucheniya o nepreryvnykh yedinstvakh [Yelektronniy resurs] / Vyach. Vs. Ivanov // Voprosy filosofii. – 2015. – № 11. – Rezhim dostupu: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1288 (data zvernennya 10.02.2017 r.).
3. Leybnits G.-V. Monadologiya / G.-V. Leybnits // Leybnits G.-V. Sochineniya v 4 t.: T. 1 / Red. i sost., avt. vstupit. stat'i i primech. V.V. Sokolov; per. YA.M. Borovskogo i dr. – M.: Mysl', 1982. – 636 s. – (Filosofskoye naslediye. T. 85). – S. 413-430.
4. Logvinenko YU. «Yenergíya progresu» – fílosofs'ka model' budovi Vsesvítu Mikoli Rudenka / YU. Logvinenko, V. Mazurenko // Osobistíst', suspíl'stvo, polítika: Mater. ÍÍÍ Mízhnar. nauk.-prakt. konf. CH. 1. / Za red. S. Terepishchogo, YU. Budnik, V. Grasimovicha, O. Pozníya. – Lyublín :WSEI, 2016. – S. 103–105.
5. Polovinkin S.M. Monadologii Leybnitsa i N.V. Bugayeva: skhodstvo i razlichiye [Yelektronniy resurs] / S.M. Polovinkin // Sofiya. Al'manakh. – Vyp. 1. – Ufa, 2005. – S. 183–192. – Rezhim dostupu: http://newserv.srcc.msu.ru/MIU_XIX/bugaev09.html (data zvernennya 10.07.2017 r.)
6. Rudenko M. Yenergíya progresu. Gnosis í suchasníst'. Metafízichna poyema. Publítsistika. Poyema / M. Rudenko. – K. : Zhurnalíst Ukraïni, 2008. – 716 s.

АННОТАЦИЯ

В.А. Мазуренко, Ю.В. Логвиненко. Монадологии Г. Лейбница, Н. Бугаева, Н. Руденко: сравнительный анализ

В статье сделано сравнительную характеристику теории монад Г. Лейбница, Н. Бугаева, Н. Руденко. Определены точки соприкосновения и различия в рассуждениях ученых. Доказано уникальность теории монад Н. Руденко, который первым в мировой науке вывел физические характеристики Монады: вычислил радиус, массу, плотность, энергию и доказал, что Монада может уплотняться и создавать гравитационное поле.

***Ключевые слова**: Г. Лейбниц, М. Бугаев, М. Руденко, монадология, монада.*

SUMMARY

Mazurenko V., Logvynenko Y. Monadology G. Leibniz, M. Bugayov, M. Rudenko: comparative analysis

The comparative analysis of the theory of the monads of G. Leibniz, M. Bugayov, M. Rudenko is made. The points of contact and differences in the reasoning of scientists are determined. The uniqueness of the theory of monads of M. Rudenko was proved, which was the first in world science to bring out the physical

characteristics of the Monad: he calculated the radius, mass, density, energy and proved that the Monad can be densified and create a gravitational field.

Key words: *G. Leibniz, M. Bugayov, M. Rudenko, monadology, monad.*

УДК 004.1

Д.А. Подвальный

Сумской государственный педагогический
университет имени А.С. Макаренко

ПРОБЛЕМА СМЫСЛА ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА: ФИЛОСОФСКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена одному из главных философских, религиозных и социальных вопросов – вопрос о смысле жизни. В статье раскрывается сущность понимания различных мнений и учений о смысле жизни человека. Основное внимание уделено историческому пониманию данной проблемы на каждом этапе истории. Основной акцент сделан на решении проблемы познания смысла жизни человеком. Указано, что способность ставить и решать проблему смысла жизни является важнейшим критерием оценки философских систем.

Ключевые слова: *мировоззрение, бытие человека, смысл жизни, цель жизни, истина, любовь, личность.*

Поиск смысла жизни – одна из сложных задач, стоящих перед личностью. Каждый человек рано или поздно задается вопросом о жизни и смерти, конечности индивидуального существования. Человек, осознавая конечность своего земного существования и задаваясь вопросом о смысле жизни, начинает вырабатывать собственное отношение к жизни и смерти. Эта тема занимает центральное место во всей культуре человечества, в мировой литературе, философии и религии.

Проблема смысла жизни это одна из центральных проблем любого мировоззрения. Поскольку решение всех теоретических, и практических вопросов личностью зависит от понимания того - зачем и для чего он живет? Цель статьи проанализировать различные концепции смысла жизни и сформулировать свою точку зрения по данной проблеме.

Определение смысла жизни в принципе доступно каждому человеку, независимо от его пола, возраста, развитости интеллекта, качества образования, природного темперамента, сформировавшегося характера и т.д. Он должен только предельно ясно понимать, чтобы решительно для себя принять: кому или чему посвящается жизнь. А посвятить жизнь – значит

добровольно связать себя ответственностью перед тем, кому Ты присягаешь на верность. Одни, например, посвящают свою жизнь служению народу, Родине; другие – науке или медицине, иные Богу, а кто-то семье, детям и т.д. Проблема смысла человеческой жизни - наиважнейший и наисложнейший научный и философский вопрос.

Важным аспектом философского осмысления человека является учет естественного движения по замкнутому кругу: рождение - жизнь - смерть. Издавна человек пытался как-то понять этот вечный круговорот жизни. В чем смысл естественного процесса рождения, развития, зрелости, старения и смерти как человека, так и любого другого организма? Этот вопрос возникает как попытка оправдать свое присутствие на Земле, свою судьбу и предназначение. Найдя такое оправдание, человек может смириться с мыслью о конечности индивидуального существования. Тайна человеческого существования заключается не в том, чтобы только жить (существовать), но и в том, как и для чего (или для кого) жить.

Смысл жизни - это понятие, которое отражает постоянное стремление человека соотносить свои поступки с системой общественных ценностей, с высшим благом, чтобы таким образом получать возможность оправдывать себе в своих собственных глазах, в глазах других людей или перед каким авторитетом, Богом. Другими словами, это объяснение себе и другим для чего ты живешь. Смысл жизни каждого человека уникален и неповторим, как и его жизнь. Человек всегда свободен в выборе смысла и в его реализации.

С точки зрения содержания высшего блага выделяют следующие типы обоснования жизни: *гедонизм, аскетизм, эвдемонизм, корпоративизм, прагматизм, перфекционализм, гуманизм* [1, с.30]. В чем их суть?

Представители гедонизма целью жизни человека и его высшим благом считают наслаждение. Представители аскетизма смысл жизни видят в крайнем ограничении потребностей человека, самоотречении, в отказе ее от жизненных благ и удовольствий, с целью самосовершенствования, достижения морального или религиозного идеала. В основе эвдемонизма лежит стремление человека к счастью, что является главной целью жизни. Корпоративизм исповедует групповой эгоизм, видит смысл жизни в принадлежности к ограниченной части сообщества, для которой главное - частные интересы. Прагматизм выражает стремление человека к выгоде блага. Перфекционализм связывает смысл жизни с личным самосовершенствованием, даже когда оно осуществляется за счет интересов других людей. Представители гуманизма направляют свои усилия на утверждение достоинства и разума человека, его прав на земное счастье, свободное выражение естественных человеческих чувств и способностей.

С точки зрения осуществления смысла жизни выделяют: оптимизм, скептицизм, пессимизм. И не существует ситуаций, которые были бы действительно лишены смысла - даже самоубийца верит в смысл если не

жизнь, то смерти. Жизнь и смерть, любовь и эгоцентризм, этика и аморальность, осмысленность и абсурд, нигилизм и самопожертвование - эти противоположные, но взаимосвязанные "абсолюты" человеческого бытия явно или косвенно детерминирующих выбор человеком самого себя.

Можно выделить следующие варианты решения проблемы смысла жизни в истории философии: *древний мир, средневековье, эпоха возрождения, новое время и современный мир.*

В древне философских взглядах на проблему смысла человеческого существования можно считать выводы, сложившиеся в древневосточной философии. Однако при этом не следует забывать, что в Древнем Египте философское мировоззрение еще не отделилось от обыденного знания, в Древней Индии философия срослась с религиозным мировоззрением, а в Древнем Китае она была нерасторжима с нравственной формой общественного сознания. Именно на востоке зарождается и развивается философская мысль о человеке. Важнейшей ее чертой является ориентация на совершенствование внутреннего мира человека. Человек сам определяет пути и средства своего совершенствования и спасения [2, с. 95 - 100].

В древней философии, греческой, равно как и китайской, индийской, споры о природе человека занимали значительное место. Уже тогда человек представлялся мыслителям как часть космоса. Каждый индивидуум трактовался как отдельный микрокосм, не только отображение, но даже символ Вселенной. Душа начала рассматриваться в качестве философского понятия у древних греков.

Философы Древней Греции много размышляли о смысле жизни о первоначалах бытия, истоках всего сущего. Проблема смысла жизни, пожалуй, единственная, в которой представители разных школ античной философии сходились во мнении. Они считали, что поиск смысла – это трудная, ежедневная работа, путь, у которого нет конца. Они предполагали, что у каждого человека на земле есть собственная, уникальная миссия, обрести которую и есть главная задача и смысл. Аристотель считал, что поиск цели жизни – это неотъемлемый элемент человеческого самосознания и с ростом души цель существования, осознание предназначения человека меняются, и нет единого, универсального для всех ответа на вечный вопрос о том, зачем мы живем на свете [3, с. 43 - 47].

Эпоха средних веков представляют собой период истории между Древним миром и Новым временем. История средневековья начинается с крушения и распада Римской империи. Философия средних веков возникла как попытка преодолеть кризис античного рационального мышления. Основой для построения нового представления о мире стала христианская религия. Вера в бога пришла на место рациональному мышлению.

Основными чертами средневековой религиозной философии являются ее теоцентризм и догматичность. Теоцентризм предполагает, что Бог является

главной целью философских исследований. Бог трактуется как причина всего сущего и высшая реальность. На смену необходимости обосновывать свою точку зрения в античной философии приходит догматизм. Эта установка предполагает формирование догматов – утверждений, которые не требуют доказательства и являются предметом веры. В философии средневековья выделяют два основных этапа: патристика (2 – 8 вв.) и схоластика (11 – 14 вв.). Однако теологическая философия возникла значительно раньше, в эпоху поздней античности. В конце 2 и в начале 3 вв. образованные христиане стали выступать в защиту религии, используя греческую философию и те приемы убеждения, которые были выработаны за многие века развития античной философии. Это движение получило название апологетики (от греч. «речь в защиту»).

Следующим за патристикой периодом средневековой философии была схоластика. Схоластика – это не столько определенная доктрина, сколько философия и теология, преподававшаяся в средневековых школах (отсюда и происхождение названия). Этот период обычно связывают с появлением первых европейских университетов. Схоластическая философия характеризуется академичностью, сложностью содержания, акцентом на формально-логической стороне рассуждения. Наиболее известные схоласты: Пьер Абеляр, Альберт Великий, Иоанн Дунс Скот. Отдельно следует сказать об одном из самых известных средневековых мыслителей, ученике Альберта Великого, Фоме Аквинском. Философия Фомы в значительной степени испытала влияние Аристотеля. Основная задача Фомы – примирение разума и веры. По его мнению, разум и вера не противоречат друг другу, поскольку истина одна. Он считал, что ряд религиозных истин может быть познан при помощи разума. Одной из таких истин он признавал истину бытия Бога [5, с. 214 - 216]. Итак, смысл жизни в этот период сводили к познанию Бога и служении Ему.

Философия эпохи возрождения противостоит системе схоластического знания. Она строится на иных основаниях, растет и развивается независимо от схоластической традиции. Почти так же будет развиваться новая европейская философия XVII века, связанная с зарождением математического и экспериментального естествознания, прежде всего - классической механики и новой механической картины мира.

Человек в Эпоху Возрождения воспринимался во всей его целостности — материальная природа человека интересовала мыслителей той поры не меньше чем его духовные качества. Наиболее ярко внимание к человеческому телу проявилось в искусстве Ренессанса. Возрождение интереса к красоте человеческого тела, опора на античные идеалы и пропорции человеческого тела — одна из характерных черт произведений искусства того времени. Поэтому в творчестве Леонардо да Винчи, Микеланджело, Рафаэля, Тициана и других выдающихся художников, и скульпторов изображение человека, как

существа плотского, телесного, и красивого в своей телесности становилось условием для выражения духовного мира человеческой личности. Подобный подход к изображению человека резко контрастировал с предшествующими тенденциями средневекового художественного творчества.

Мыслители Ренессанса пропагандировали идею всестороннего развития человека — физического и духовного. И все же большее внимание они уделяли формированию духовной природы человеческой личности. В те времена считалось, что наиболее полно духовный мир развивают такие отрасли знания как литература, философия, история, риторика. Уже в XIV в. эти области человеческого знания и творчества стали называть гуманитарными дисциплинами, а самих преподавателей истории, литературы, философии, риторики — гуманистами [12, с. 122]. Смысл жизни в этот период философы видели в творческой деятельности человека.

В новое время веке получает развитие парадигма "Смысл жизни - в самореализации". Особенность подхода заключается в том, что человек оказывается должным сам выработать свой смысл жизни и "сделать себя". В отличие от других парадигм эта парадигма обусловливает постоянное творчество человека, направленное на становление собственной индивидуальности. Если до этого личность воспринималась как данность, то философия Нового времени считает личность сотворенной, созданной самим человеком. Личность не ищет смысл, а вырабатывает его. Этой парадигмы придерживались Н.А. Бердяев, В. Соловьев, С.Н. Трубецкой, Л.А. Шестов, а также И. Кант, Фихте. Поскольку человек по своей сути - существо общественное, поэтому и смысл его жизни может быть найдет только на пути сопряжения интересов и целей общества и личности [4, с. 175].

Философия Нового времени формируется под влиянием развития капиталистических отношений и расцвета наук, прежде всего механики, физики, математики, чем был открыт путь к рациональному истолкованию человеческой сущности. Достижения точных наук отразились в своеобразном взгляде на человеческий организм как на специфическую машину, которая заводится аналогично часовому механизму. Но, пожалуй, самый интересный и значительный вклад в философское осмысление человека был сделан немецким философом И. Кантом. С его именем связано становление одной из первых в истории философии антропологических программ. Он исходил из понимания человека как существа, принадлежащего двум мирам одновременно - миру природной необходимости и миру нравственной свободы. Кант разграничивал антропологию в "физиологическом" и "прагматическом" отношениях. Первая исследует то, что делает из человека природа, вторая - то, что человек, как свободно действующее существо, делает или может и должен делать из себя сам. Перечисляя основные вопросы философии, И. Кант заключает их вопросом: что есть человек? По его мнению,

именно этот вопрос объединяет в себе все остальные основные вопросы философии.

С середины XIX века у многих философов появляется мысль, что метафизика и религия - это вторичные явления культуры, выводимые из первичных оснований, поэтому традиционные философские проблемы становятся излишними. Возникшие в середине XIX века науки о человеке (психология, социология, биологическая теория эволюции) сделали прежний философский образ спекулятивным (рассудочным, умозрительным), лишенным опытных оснований и практической ценности [6, с. 248 - 249].

Смысл жизни человека состоит в развитии человека как самоцели, его всестороннем совершенствовании. Как писал Кант, существование человека имеет в себе самом высшую цель, которой насколько это в его силах, он может подчинить всю природу [8, с. 165]. К этой точке зрения вплотную приблизился А. Камю, считавший, что мир абсурден и не имеет смысла. Я продолжаю думать, — писал он, — что в этом мире нет высшего смысла. Но я знаю, что кое-что в нём всё-таки имеет смысл, и это человек, поскольку он один смысла взыскует [7, с. 377]. К этому вопросу, однако, следует добавить, что поскольку человек по своей сути существо общественное, поэтому и смысл его жизни может быть найден только на пути сопряжения интересов и целей общества и личности.

В наше время происходит своеобразное возрождение и содержательное обогащение идеи «судьба человека». Так, в христианстве судьбу представляют, как божественное предопределение. А в светской жизни всё чаще её связывают с личным определением смысла своего жизненного пути, который предопределяет базовые параметры существования человека и служит главным стимулом его будущности. А будущее человека зависит от многих обстоятельств: объективных и субъективных. Так, например, каждый знает, что родился случайно, в результате встречи своих родителей. Все понимают, что их личная судьба складывается в результате сочетания природных и противоречивых социокультурных условий, которые и предопределяют характер людей, их статус в жизни, становление как личностей. Многие отдают отчёт, что несут перед сообществом определённую ответственность за свои слова и дела. Каждый ответственен и за свою жизнь - судьбу, ибо, предав ей определенный смысл, может быть уверенным в завтрашнем дне [9, 379 - 380].

Если иметь в виду индивидуальный подход к определению смысла человеческой жизни, то по этому подходу хотелось бы сказать следующее. Определить личностный смысл жизни — это значит осмыслить жизнь во всей её сути и большом плане. Это значит объяснить, что в ней подлинное, а что мнимое, определить не только основные задачи и цели жизни, но и реальные средства их осуществления. По мнению С.Л. Рубинштейна, всё это бесконечно превосходит всякую учёность и связано с драгоценным и редким свойством — мудростью.

Понимает истинный смысл жизни лишь тот человек, который добивается поставленной цели, ибо он может дерзновенно мыслить и действовать без малейших колебаний, а не жалкое существо, с потребностями, ограниченными плотскими вожделениями. Не надо уходить от действительности, надо учиться жить в ней. Никто ещё не нашёл смысл жизни в наркотиках, безудержном пьянстве, разврате, сексе, жадности, корысти, похоти властвования, зависти, злобности, склонности к насилию, что в целом приводит к разрушению личности, нравственному и физическому страданию.

Философия же жизни уводит человека из его отупляющей колеи обыденности, нелепости личного бытия, от необходимости заботы о хлебе насущном, от вечного унижающего осторожничая в жизни, что обращает жизненную энергию в прах, мысли философов подвигают человека к свободе; свободным же человеком называется не участник борьбы за свободу, но тот, кто умеет хотеть, действовать, дерзать сам. С другой стороны, свобода налагает на человека жёсткую ответственность перед законом, обществом, каждому следует помнить, что для разумных и свободных людей закон — это Бог, для неразумных — удовольствие [11, с. 264].

Таким образом, смысл жизни – личностное осознание своего места в мире, свободное целеполагание личностью своей деятельности. Человек единственное живое существо в мире, которое способно к саморефлексии. Рано или поздно он осознает свою конечность, смертность, и перед ним неизбежно встает вопрос: зачем я живу? Это и есть вопрос о смысле жизни [10, с.5]. С философской точки зрения, смысл жизни – это личностная характеристика отношения к жизни, включающая в себя как непосредственное бытие индивида, так и его деятельное включение в социальную жизнь, соотнесенное с системой ценностей и детерминированное внутренней личной мотивацией поступков, то есть максимальное раскрытие сущностных сил человека и реализации их на благо людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Башкирский институт социальных технологий. Учебно методологический комплекс по дисциплине «Философия» 2008. – 53 с.
2. Вигасин А.А. и др. История Древнего мира. М., 2015. – 303с.
3. Горелов А. А. История мировой культуры. Изд. Флинта 2011 – 81 с.
4. Гусев А. Г. Краткая история философии. Изд. НЦ ЭНАС. 2003 – 224 с. 5. Гуревич А.Я Средневековый мир. Культура безмолствующего большинства. М.: Искусство 1990 – 401 с.
6. Дейнека А. Жизнь, искусство, время. - М.: Художник РСФСР, 2015. - 342 с.
7. Камю А. М. Бунтующий человек. Политическая литература, 1990 – 418 с.
8. Кант И. Философское наследие. Сочинение в 6 томах. 5 том «Критика способности суждения» и «Первоначальное введение» - М, 1966: - Т.5 - 469

9. Камю А. Творчество и свобода. Статьи, эссе, записные книжки / Пер. с франц. — М.: Радуга, 1990. — 608 с.
10. Смысл жизни как философская проблема [электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурса: https://studopedia.ru/11_162665_problema-sushchnosti-i-proishozhdeniya-ch.
11. Хрусталев Ю.М. Введение в философию Р.: Феникс,1999. – 541 с.
12. Чемберлин Э. Эпоха Возрождения. Бытие, религия, культура. Изд. Центрполиграф 2006 – 240 с.

REFERENCES

1. Bashkirskiy institut sotsial'nykh tekhnologiy. Uchebno metodologicheskiy kompleks po distsipline «Filosofiya» 2008. – 53 s.
2. Vigasin A.A. i dr. Istoriya Drevnego mira. M., 2015. – 303s.
3. Gorelov A. A. Istoriya mirovoy kul'tury. Izd. Flinta 2011 – 81 s.
4. Gusev A. G. Kratkaya istoriya filosofii. Izd. NTS ENAS. 2003 – 224 s. 5. Gurevich A.YA Srednevekovyy mir. Kul'tura bezmolstvuyushchego bol'shinstva. M.: Iskusstvo 1990 – 401 s.
6. Deyneka A. Zhizn', iskusstvo, vremya. - M.: Khudozhnik RSFSR, 2015. - 342 c.
7. Kamyu A. M. Buntuyushchiy chelovek. Politicheskaya literatura, 1990 – 418 s.
8. Kant I. Filosofskoye naslediye. Sochineniye v 6 tomakh. 5 tom «Kritika sposobnosti suzhdeniya» i «Pervonachal'noye vvedeniye» - M, 1966: - T.5 – 469 s..
9. Kamyu A. Tvorchestvo i svoboda. Stat'i, esse, zapisnyye knizhki / Per. s frants. — M.: Raduga, 1990. — 608 s.
10. Smysl zhizni kak filosofskaya problema [elektronnyy resurs]. – 2015. – Rezhim dostupu do resursa: https://studopedia.ru/11_162665_problema-sushchnosti-i-proishozhdeniya-ch.
11. Khrustalev YU.M. Vvedeniye v filosofiyu R.: Feniks,1999. – 541 s.
12. Chemberlin E. Epokha Vozrozhdeniya. Bytiye, religiya, kul'tura. Izd. Tsentrpoligraf 2006 – 240 s.

РЕЗЮМЕ

Д. О. Підвальний. Проблема сенсу життя: філософсько-теоретичний аспект

Стаття присвячена одному з найголовніших філософських, релігійних та соціальних питань – питанню про сенс життя. У статті розкривається сутність різних точок зору і учінь про сенс життя людини. Основну увагу приділено історичному розумінню даної проблеми на кожному етапі історії. Основний акцент зроблено на вирішенні проблеми пізнання сенсу буття людини. Зазначено, що здатність вирішувати проблему сенсу життя є найважливішим критерієм оцінки філософських систем.

Ключові слова: *світогляд, буття людини, сенс життя, ціль життя, істина, любов, особистість.*

SUMMARY

D. O. Pidvalnyi. The meaning of life problem: philosophical and theoretical aspect

The article is devoted to one of the most important philosophical, religious and social questions – the meaning of life. The essence of different points of view as well as doctrines about the meaning of life are disclosed in the article. The main attention is paid to the historical understanding of this problem on the every phase of history. The main emphasis is placed on the meaning of human being problem solving. Pointed out that the ability to solve the meaning of life problem is the most important evaluation criterion of philosophical systems.

Keywords: *outlook, human being, meaning of life, goal of life, truth, love, personality.*

УДК 124:35.01

О. М. Лук'яненко
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

СУТНІСТЬ ТА ВИЗНАЧАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Метою статті є соціально-філософський аналіз феномену соціальних реформ в Україні. В рамках системно-діяльнісного підходу визначено сутність соціальних реформ в Україні – це перехід до соціального порядку відкритого доступу, а також визначальні особливості соціальних реформ – це висування на перше місце когнітивних факторів соціального прогресу. Обґрунтовано, що розв'язання проблем розробки та впровадження соціальних реформ можливе шляхом використання евристичного потенціалу соціально-філософських концепцій ідеалізації, перехідного процесу, соціальної динаміки, а також ефективним інструментом вдосконалення всієї семіотичної діяльності суспільства є соціально-інформаційної політики.

Ключові слова: *реформа, гуманітарні технології, перехідні процеси суспільного буття, державне регулювання соціальних процесів, соціально-інформаційна політика, соціальний порядок відкритого доступу, ідеологія, криза.*

Постановка проблеми. Сьогодні Українська держава здійснює соціальні реформи у різних сферах суспільного життя, які об'єднанні єдиним задумом – перехід до соціального порядку відкритого доступу. Необхідними умовами для цього є: рівність всіх перед законом, існування постійних організацій, які не

залежать від держави та конкретних особистостей, а також консолідований контроль над силовими структурами, що запобігає саморуйнуванню і деградації такого порядку [13, 74-78].

Ця обставина і визначає **зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями** дослідження соціально-філософських проблем державного регулювання соціальних процесів в умовах переходу до соціального порядку відкритого доступу.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що соціально-філософські проблемами державного регулювання соціальних процесів в умовах трансформації суспільства предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як: В. Абрамов (регуляторно-створювальна роль державно-патріотичної ідеології у системі формування духовності українського суспільства) [1], В. Анрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко (ідеологія стабільності та світовий досвід підтримки стабільності функціонування суспільних систем) [3], Ф. Канак (перехідний стан буття) [6], В. Князєв, І. Надольний, Г. Валевський (аналіз загроз суспільній стабільності в умовах реформування системи державного управління) [18], В. Цикін (феномен конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику) [20] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, формулювання цілей статті. Незважаючи на значний науковий доробок вітчизняних дослідників проблем державного регулювання соціальних процесів в умовах трансформації суспільства, маємо констатувати, що сьогодні ще обмаль праць в яких би розглядалися питання методологічного обґрунтування соціальних механізмів регулювання перехідних процесів суспільного буття в Україні.

Саме тому **метою статті** є соціально-філософський аналіз феномену соціальних реформ в Україні та визначення їх визначальних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Реформи, будучи спрямованими на поступові зміни у суспільстві, можуть бути різноманітними, суперечливими і за змістом, і за формою здійснення, і за впливом на перебіг соціальних процесів. Суть соціальних реформ, які наразі проводяться в Україні – спрямованість на те, щоб забезпечити подальшу демократизацію суспільства, залучення ширших мас до політичної діяльності, здійснити перехід до соціального порядку відкритого доступу. При цьому наріжними теоретичними і практичними проблемами сучасної соціальної філософії є співвідношення реформи та соціальної революції, ідеалу у суспільно-політичному розвитку та мінливого та «конфліктного» соціального життя, визначення принципів організації регулювання перехідних процесів суспільного буття.

На нашу думку, розв'язання вказаних соціально-філософських проблем можливе шляхом використання евристичного потенціалу соціально-

філософських концепціях ідеалізації, перехідного процесу, соціальної динаміки. Розглянемо ці концепції більш докладно.

Історики філософії вказають на те, що автором соціально-філософської концепції ідеалізації є Платон. Логіка цієї концепції породжує уявлення про найвище, вічні цінності і об'єднуючу силу ретельно розробленого соціального ідеалу. Це логіка своєрідного подвійного руху: від «конфліктної» дійсності до ідеалу і від нього до можливого і необхідного перетворення дійсності, вихованню індивідів. При цьому, варто звернути також увагу на те, що світ ідей народжується як відповідь Платона на найважливіші проблеми загальнофілософського міркування – проблеми, які прийнято називати вічними, однією з таких проблем є проблема ідеального [12, 220].

Однією з найскладніших форм об'єктивної реальності є суспільство, в якому відбуваються суспільні процеси у свідомо створеному людьми середовищі та пронизані цілеспрямованою діяльністю людей. Оскільки, самовизначення людини завжди розгортається в соціокультурному, де все існує через норму, через правило, через знання і знак, то провідну роль у соціальних процесах відіграє знаково-семіотичний простір – простір орієнтацій, цінностей, форм організації, правил поведінки, норм культури.

Відповідно, принципи організації регулювання перехідних процесів суспільного буття також визначаються в площині аксіологічного світосприйняття. Тобто, все починається з ідеї, яка в подальшому оформлюється словом і починає реалізовуватися у суспільному бутті. Ідея, ідеал у соціально-політичному вимірі є: 1) ціннісно-світоглядне відображення та впорядкування соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє; 2) взірець досконалості, який виступає для суб'єктів політики й широкий верств населення моделлю бажаного, критерієм оцінки дійсності з позиції віддаленої мети. Ідеал політичний у суспільно-політичному розвитку виступає принципом діяльності, переведенням соціальних потреб у практичну площину, орієнтує «як» треба діяти і «що» необхідно знати для успішної діяльності, й відповідає на запитання «для чого» треба діяти так чи інакше.

Аналіз результатів наукових досліджень [1-4; 6-11; 18; 20] дозволяє констатувати, що, відсутність ідеалу у суспільно-політичному розвитку породжує ідеологічну кризу, що в подальшому за принципом каскадного ефекту породжує кризу влади, кризу державного управління, кризу господарювання і насамкінець кризу образу життя.

На початку 90-х років XX століття в Україні розпочався перехідний період новітнього державотворення, сутність якого полягає в переході у політичній сфері: від тоталітаризму до демократії; в економіці: від командної до ринкової економіки; у соціальній: від людини-гвинтика до активного творця власної долі; у гуманітарній: від класових до національних та загальнолюдських цінностей; у міжнародній: від об'єкта до суб'єкта геополітики [2; 7; 11; 17-20]. Всі ці перехідно-трансформаційні процеси можна здійснити лише в межах

послідовного, наперед визначених курсу державотворчого процесу та цілей державного регулювання соціальних відносин:

ціль – 1 для організаційної системи «держава» – підвищити якість життя населення країни до світових стандартів;

ціль – 2 для суб'єкта управління (влади) – створення умов для максимального розкриття духовних і фізичних здібностей населення країни для досягнення цілей держави;

ціль – 3 для об'єкта управління (індивіда і суспільства) – гармонізувати розвиток особистості, який би поєднував права і обов'язки людини і громадянина [21].

Є сенс зауважити, що під державним регулюванням зазвичай розуміють сукупність цілеспрямованих форм, методів, напрямів впливу, що застосовуються органами державного управління для впорядкування системи суспільно-економічних відносин з метою стабілізації і пристосування існуючої суспільно-політичної системи до умов, що змінюються [5, 184].

Аналіз результатів переважної більшості реформ в Україні, які проводилися з початку 90-х років XX століття й до теперішнього часу, дозволяє констатувати відсутність ідеалу у суспільно-політичному розвитку, або концептуальну кризу українського соціуму. Такий стан справ є результатом не сформованості визначальних ціннісних, світоглядних самоіндетифікаційних ознак у політичної еліти та відсутність у влади тієї мети, котра могла б стати для українського суспільства консолідаційно-мотиваційним підмурком.

Більшість вітчизняних дослідників констатують наявність ідеологічної кризи в сучасній Україні, що характеризується багатоаспектною ідеологічною дезінтеграцією по різним критеріям [1-4; 7; 8; 11; 19; 20]. Й відповідно, подолання ідеологічної кризи передбачає вироблення певної системи політичних поглядів, надання цій ідеологічній системі основоположного значення у вироблені політичного курсу держави, а також поширення знань про неї задля сприйняття її більшістю населення.

Таким чином, вироблення і оприлюднення в Україні концептуальної ідеології стає необхідною умовою розбудови держави та її випереджаючого розвитку в далекоглядному майбутньому і тим самим національної самоідентифікації, а також для розробки та впровадження публічної політики у різних сферах суспільного життя.

Варто зазначити, що вітчизняні дослідники констатують малоефективну перехідну роль політичних інститутів, в тому числі і держави, що відповідає перехідному політичному режиму в Україні. Так, наприклад В. Горбатенко виокремлює наступні три кризи, що становлять кризовий комплекс власне у сфері державного управління: криза участі – в умовах постійного конфлікту з правлячою верхівкою опозиція визнається тільки де юре, але не де факто; криза проникнення – виявляється у нездатності центральної влади втілювати у суспільну практику проголошені нею цілі й завдання; криза розподілу –

неспроможність правлячої влади у питаннях досягнення розподільчої справедливості [2].

В соціальному вимірі поєднання перехідних політичних інститутів з невизначеним та псевдодемократичним режимом створює перехідну форму суспільного устрою, що займає проміжне становище між азіатською моделлю автократії та європейською моделлю демократії. Саме за такої ситуації наша держава остаточно втрачає мету розвитку і сенс функціонування. При цьому в ній домінують номенклатурні корпоративістські інтереси, а політичні партії відіграють підпорядковану роль [7].

В політичному вимірі поєднання перехідних політичних інститутів з невизначеним та псевдодемократичною формою держави створює перехідну форму політичного устрою. Тобто, займає проміжне становище між класичною формою держави та новітньою формою держави в економічних кордонах. За таких умов виникає парадоксальна ситуація – політичний суверенітет не співпадає з економічним, що, у свою чергу, підсилюється процесом глобалізації. Зробимо деякі уточнення: в умовах глобальних трансформацій спостерігаються такі процеси, як «розмиття» суверенітету та «балканізація». Виходячи з постулатів «транспортної теореми», яка описує закономірності утворення та розпаду державно-територіальних утворень, ці процеси можуть призвести й до формування такого типу держави як «держава в державі». В подальшому за певної політичної, військової, господарської кон’юнктури створюються умови для розпаду держави [17].

Отже, на порядок денний виходить проблема переходу від ідеологічної дезінтеграції до ідеологічної інтеграції українського суспільства і відповідно, вироблення принципово нової публічної політики. Вирішення цієї проблеми цілком покладається на еліту. Завдання останньої, як відомо, є формування ідейних, духовних, етичних, аксіологічних позицій індивіда та соціуму загалом; підтримання в суспільстві клімату гармонійного співжиття сегментів соціуму, що різняться за ціннісно-світоглядними орієнтаціями.

В концепції перехідного процесу, запропонованої С.Б. Кримським поняття перехідного процесу трактується як перетворення, зміни, трансформації, що генетично пов’язують два стани стабільної системи, один з яких є вихідним, а другий – результативним. З особливостей перехідного процесу зокрема відзначені: варіативність шляхів просування до стану стабільності; структурна напруженість, навіть розхитування вихідних структур, що може виливатися в хаос; опозиція організованого та невпорядкованого матеріалу; стихійність та програмовість змін; легітимність та нелегітимність (у соціальній сфері); виникнення «кентавроподібних» утворень перехідного процесу, які сполучають риси протилежних тенденцій, аспектів, вимог; наявність наскрізних елементів, які об’єднують минуле, теперішнє та майбутнє процесу [6, 18]. Такі «наскрізні структури» прирівнюються до архетипів [4].

Перехідний стан у часі і просторі можна спрощено й доволі схематично розмістити на місці дотику вершин двох конусів, вісі яких відповідають процесам змін: деградації наявної системи у першому випадку і становленню нової – у другому. Вісі конусів зорієнтовані у просторі, як правило, так, що утворюються між собою певний кут, тобто не продовжують одна одну.

Відповідно до цієї схеми Ф.М. Канак виокремлює три різні фази переходу від одного стабільного стану до іншого. Перша фаза – функціональний розпад системних зв'язків, зниження рівня саморегуляції, згасання системи (обсяг першого конуса зменшується від основи до вершини). Це зміни, спрямовані від порядку до хаосу. Друга фаза – власне перехідний стан, коли системні зв'язки початкового стабільного стану повністю зруйновані, а зв'язки стану нового не вторували для себе шляхів (має місце тільки дотик між вершинами конусів). Третя фаза – процес прокладання системних зв'язків, стабілізація системи (обсяг другого конуса зростає з часом від вершини до основи). Це рух від хаосу до порядку [6, 20].

У перехідний період суспільного буття особливо загрозливою є зупинка в перехідному стані (точці розмежування руїн старого та новоутвореної системи), завмирання між минулим та майбутнім. За таких умов кожна суспільна сота немовби ділиться на дві частини, і в кожній з них живуть у великій ненависті одна до одної минула та майбутня суспільні форми. Поруч, наприклад в політиці, державному управлінні чи в економіко-ринковому середовищі, діють два суб'єкти, один з яких є органічною частиною минулого й міцно його тримається, натомість інший порвав з ним усі зв'язки. Зрозуміло, що за таких умов реформи йдуть з великим рипом і втратами. Головним гаслом реформаторів у такі періоди часто стає стабільність за будь-яку ціну. А ціною за стабілізаційні заходи стає сповільнення реформ, що поглиблює нестабільність і налаштовує масову свідомість на опозиційність щодо влади [6, 29]. Варто додати, якщо еліта націлена на минуле й живе лише минулим, вона не здатна мислити стратегічно й комплексно. В такій ситуації, що склалася еліта приречена на поразку, що тягне за собою психологічну поразку країни, яка втратила стержень [19, 274].

Сьогодні вже стало цілком очевидним, що моральна і соціально-психологічна ситуація, яка складається в наслідок кардинальних трансформацій суспільства, характеризується дисбалансом ціннісно-нормативних орієнтацій, посиленням руйнівних тенденцій у свідомості та поведінці людей, суперечними поєднанням прогресивних та консервативних елементів у баченні як сучасного, так і майбутнього практично в усіх суспільних групах і верствах. За таких умов, розвиток людського капіталу поряд із стимулюванням інноваційного розвитку стає основним пріоритетом довгострокової публічної політики. Відповідно, завданнями управління змінами в процесі стратегічного планування є: узгодження ступеню очікувань і задоволення інтересів громадян прогнозованим результатам розвитку за умов попередження виникнення

соціальних, економічних та екологічних проблем і їхнє розв'язання, не допускаючи їхнього переростання у конфлікт [9, 289]; забезпечення доступу населенню до ресурсів розвитку [22, 116].

Разом з цим варто зазначити, що інноваційний процес не може і не повинен розглядатися виключно в технократичній парадигмі – ні в категоріях наукового пошуку, ні, тим паче, в рамках поняття «інженерного винаходу». Поява будь-якого нововведення – особливо в соціокультурній сфері – змінює звичні способи думати і робити і, як наслідок, міняє свідомість і самовизначення великих мас людей. Зміна свідомості людей, і тим більше, зміна звичних способів діяльності – досить інерційна і, в силу цього, довготривалий процес. Якщо розробка і створення технічної частини інноваційного процесу займає від 2 до 10 років, то зміни у свідомості, перебудова систем навчання і підготовки кадрів, соціальних систем, політичних інститутів, культурних норм можуть затягнутися на 20-30 років, а інколи й на 50 років [22, 115].

Отже, управління інноваційним процесом в цьому масштабі передбачає наявність та вміння використовувати комплекс гуманітарних технологій, без яких і поза якими само по собі наукове відкриття або технічний (інженерний) винахід не забезпечить ні створення, ні впровадження нововведення.

Зауважимо, що сучасна, тобто інформаційна, концепція соціальної динаміки ґрунтується на провідній ролі інформаційного ресурсу в системі ресурсів людства (енергетичних, трудових, матеріальних). Саме з цим пов'язано висування на перше місце когнітивних факторів соціального прогресу – факторів «смислового впорядкування», інтелектуалізації знакових систем шляхом зниження їхньої ентропії, вдосконалення всієї семіотичної діяльності суспільства. Тобто, за допомогою державної інформаційної політики має бути досягнуто випереджаючий інформаційний ефект в проведенні реформи [14, 115]. Адже, саме інформаційні інститути (наукові, просвітницькі, пропагандистські інститути, ЗМІ) генерують соціальну пам'ять націй, соціальних груп і особистостей, задають інтерпретаційний зміст подій, що відбуваються. Тим самим не тільки пояснюється теперішнє, але й програмується майбутня політична поведінка громадян, політичних і громадських організацій. Варто додати, що інформаційні інститути мають різні можливості впливу, об'єм і силу й можуть використовуватися як два способи впливу: спонукати людей до певних дій, до вироблення цілей і способів реалізації; запобігати невигідним діям, способам мислення або блокувати їх [11, 94]. При цьому, розглядати людину поза суспільством під час планування, здійснення і аналізу результатів інформаційних впливів недоцільно й неможливо. У цьому контексті важливими є: поняття «соціальний простір», запропоноване російсько-американським соціологом
П. Сорокіним [16, 297-302]; символічні та інституціональні характеристики систем соціальної організації, які розглядав Ш. Ейзенштадт в своїй роботі

«Революція і перетворення суспільств: порівняльне вивчення цивілізацій» [23, 67-69]; історичність соціальних уявлень, які розглянуті в роботі М.Л. Рукетт в роботі «Пізнання мас. Нариси політичної психології» [15, 234-238].

Зокрема, вітчизняний дослідник Ю.М. Канигін зазначає: «Соціальний знак – не просто відображення натуральних процесів і явищ. Важливо бачити активну сторону знаку, яка визначає соціальні механізми самоналаштування і розвитку. Кожен знак в ідеалі – елемент програми розвитку соціуму, який містить в загорнотому вигляді «зародок» майбутніх рис системи, що розглядається» [8, 103].

Вітчизняні дослідники акцентують увагу на тому, що у перехідних державах особливого значення для успіху модернізаційних процесів набуває необхідність максимального наближення держави до людей, можливість якого забезпечується через підвищення довіри населення до діяльності держави. Розширення ступеня довіри досягається підвищенням рівня інформованості населення щодо підготовки і здійснення соціальних програм, розширення участі населення посередництвом взаємних консультацій державних інститутів та структурних підрозділів громадянського суспільства [2, 143].

В аналізі проблем управління соціальними змінами в процесі стратегічного планування варто виокремлювати «менталітет населення та менталітет еліти, оскільки саме еліта формує стратегію розвитку і саме еліта є носієм культурних цінностей в широкому сенсі» [19, 186].

Відповідно, у будь-якому намірі здійснити соціальні зміни можна виділити три елементи: люди, метою яких є проведення змін (агенти змін); сама зміна, яка з практичного погляду може розглядатися як зміна в поведінці (або взаємостосунках) та зміна в ставленні (або нормах і цінностях); населення, або система як ціль / мішень включає в себе як окремих громадян, так і групи, і організації або ж цілі суспільства [10, 443-472].

Перш ніж намагатися провести соціальні зміни, агент змін мусить чітко визначити для себе: що саме він хоче змінити; точні кордони і характеристики населення або системи, на які спрямовані зміни.

За таких умов, значно зростає роль соціально-інформаційної політики Української держави в умовах трансформації суспільства. Ця політика спрямована на забезпечення функціонування цілісності суспільної системи, яка управляється в інтересах доведення, роз’яснення соціальної інформації.

У змістовному плані соціально-інформаційна політика, як особливий вид державно-суспільної діяльності, включає в себе дві найважливіші підсистеми: підсистему державної інформаційної політики; підсистему інформаційної політики інститутів громадянського суспільства. При цьому важливими напрямками соціально-інформаційної політики є: забезпечення поступового розвитку соціальної сфери і трансформації соціально-політичних та соціально-економічних цілей; формування та вдосконалення правових і законодавчих основ соціальної політики; гуманізація соціально-інформаційної діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

В статті в рамках системно-діяльнісного підходу визначено сутність соціальних реформ в Україні як перехід до соціального порядку відкритого доступу. На порядок денний виходить проблема переходу від ідеологічної дезінтеграції до ідеологічної інтеграції українського суспільства і відповідно, вироблення принципово нової публічної політики. Вирішення цієї проблеми цілком покладається на еліту. Завдання останньої, як відомо, є формування ідейних, духовних, етичних, аксіологічних позицій індивіда та соціуму загалом; підтримання в суспільстві клімату гармонійного співжиття сегментів соціуму, що різняться за ціннісно-світоглядними орієнтаціями.

Встановлено, що визначальними особливостями соціальних реформ на сучасному етапі державного будівництва є висування на перше місце когнітивних факторів соціального прогресу – факторів «смислового впорядкування», інтелектуалізації знакових систем шляхом зниження їхньої ентропії, вдосконалення всієї семіотичної діяльності суспільства.

Обґрунтовано, що розв’язання проблем розробки та впровадження соціальних реформ можливе шляхом використання евристичного потенціалу соціально-філософських концепцій ідеалізації, перехідного процесу, соціальної динаміки,

Доведено, що ефективним інструментом вдосконалення всієї семіотичної діяльності суспільства є соціально-інформаційна політика, завданнями якої є: забезпечення поступового розвитку соціальної сфери і трансформації соціально-політичних та соціально-економічних цілей; формування та вдосконалення правових і законодавчих основ соціальної політики; гуманізація соціально-інформаційної діяльності.

Розробка філософсько-методологічних засад розробки та реалізації соціально-інформаційної політики Української держави в умовах трансформацій суспільства є окремою складною темою і потребує ретельного дослідження, що автор і ставить за мету під час подальшої роботи у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов В.І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: [монографія] / В.І. Абрамов. – К.: КНЕУ, 2004. – 236 с.
2. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: [монографія] / В.П. Горбатенко. – К.: Вид. дім «Академія», 1999. – 240 с.
3. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002, - 580 с.
4. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психолополітичного повсякдення): [монографія] / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

5. Енциклопедичний словник з державного управління / [ред.-уклад. Ю.В. Ковбасюк, В.П. Трощинський, Ю.П. Сурмін]. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
6. Канак Ф.М. Перехідний стан суспільства: поняття і місце в трансформаціях / Ф.М. Канак // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 14-36.
7. Канигін Ю.М. Епоха неокамеріалізма. Держава і реформи в Україні в контексті фізичної економіки / Ю.М. Канигін, В.І. Кушерець. – К.: Знання України, 2016. – 79 [1] с.
8. Каныгин Ю.М. Основы когнитивного обществознания (информационная теория социальных систем) / Ю.М. Каныгин. – К.: Украинская Академия информатики, 1993. – 236 с.
9. Куриц С.Я. Болезни государства. Диагностика патологий системы государственного управления и права : [монография] / С.Я. Куриц. В.П. Воробьев. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2009. – 472 с.
10. Матвієнко В.Я. Прогностика : [монографія] / В.Я. Матвієнко. – К.: Українські пропілеї, 2000. – 484 с.
11. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.
12. Мотрошилова Н.В. Рождение и развитие философских идей: историко-философские очерки и портреты / Н.В. Мотрошилова. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
13. Норт, Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Норт, Д., Уоллис, Д., Вайнгаст, Б.; пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. – М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 480 с.
14. Попов В.Д. Тайны информационной политики: социокоммуникативный психоанализ информационных процессов : [монография] / В.Д. Попов. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – 300 с.
15. Руккет М.-Л. Очерки политической психологии / М.-Л. Руккет; пер. с франц. Н.В. Вышинского. – М.: «Канон+» РООН «Реабилитация», 2010. – 272 с.
16. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин; общ ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов: пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
17. Сучасні тенденції міждержавного протиборства та стратегії державного реагування на загрози територіальній цілісності України [Електронний ресурс] / [О.Г. Дивиденко, В.А. Соколов, М.М. Шевченко та ін] // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2017. – № 9.– Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1119
18. Теоретичні та методологічні проблеми розробки і реалізації управлінських стратегій : [монографія] / В. Князєв, І. Надольний, Г. Валевський та ін.; за заг. ред. В.М. Князєва. – К. : НАДУ, 2008. – 240 с.

19. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы / С.Л. Удовик. – М.: «Рефл – бук», К.,: «Ваклер», 2002. – 480 с.
20. Цикін В.О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику: [монографія] / В.О. Цикін. – Суми: Видавництво «Мак Ден», 2012. – 264 с.
21. Шевченко М.М. Структура і соціальне призначення державного регулювання безпеки «особистості – суспільства – держави» в сучасному соціумі / М.М. Шевченко, В.В. Єфімова // Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності: матеріали XXI науково-практичної конференції . – К.: Видав. центр «КНУКіМ», 2012. – С. 213-215.
22. Щедровицький П. В поисках формы / П. Щедровицкий. – М.: ФГУП «ЦНИИАТОМИНФОРМ», 2005. – 180 с.
23. Эйзенштадт Ш. Революция и пробразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт; пер. с англ. А.В. Гордона, под ред. Б.С. Ерасова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

REFERENCES

1. Abramov V.I. Dukhovnist’ Suspil’stva: metodolohiya systemnoho Vyvchennya: [monohrafiya] / V.I. Abramov. - K .: KNEU, 2004. - 236 s.
2. Horbatenko V.P. Stratehiya modernizatsiyi Suspil’stva: Ukrayina i svit na zlami tysyacholit’: [monohrafiya] / V.P. Horbatenko. - K .: Vyd. dim «Akademiya», 1999. - 240 s.
3. Hubers’kyy L. Kul’tura. Ideolohiya. Osobystist’: Metodoloho-svitohlyadniy analiz / L. Hubers’kyy, V. Andrushchenko, M. Mykhal’chenko. - K .: Znannya Ukrayiny, 2002 - 580 s.
4. Donchenko O. Arkhetypy SOTSIAL’NOHO zhyttya i polityka (Hlybynni rehulyatyvy psikholopolitichnoho povsyakdennya): [monohrafiya] / O. Donchenko,
YU. Romanenko. - K .: Lybid’, 2001. - 334 s.
5. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya / [red.-uklad. YU.V. Kovbasyuk, V.P. Troshchins’kiy, YU.P. Surmin]. - K .: NADU, 2010. - 820 s.
6. Kanak F.M. Perekhidniy stan Suspil’stva: Ponyattya y mistse v transformatsiyakh / F.M. Kanak // Filosofs’ka dumka. - 2001. - № 4. - S. 14-36.
7. Kanyhin YU.M. Epokha neokamerializma. Derzhava i reformy v Ukrayini v konteksti fizychnoyi ekonomiky / YU.M. Kanyhin, V.I. Kusherets’. - K .: Znannya Ukrayiny, 2016. - 79 [1] s.
8. Kanyhin YU.M. Osnovy kohnityvnoho suspil’stvoznavstva (informatsiyna teoriya sotsial’nykh system) / YU.M. Kanyhin. - K .: Ukrayins’ka Akademiya informatyky, 1993. - 236 s.
9. kurka S.YA. Khvoroby derzhavy. Diahnostyka patolohiy systemy derzhavnoho upravlinnya i prava: [monohrafiya] / S.YA. Kurok. V.P. Vorobyov. - M .: MDIMV (U) MZS Rosiyi, 2009. - 472 s.

10. Matviyenko V.YA. Prohnostyka: [monohrafiya] / V.YA. Matviyenko. - K.: Ukrayins'ki propileyi, 2000. - 484 s.
11. Mykhal'chenko M.I. Ukrayina yak nova istorychna real'nist': zapasnyy Hravets' Yevropy / M.I. Mykhal'chenko. - Drohobych: VF «Vidrodzhennya», 2004. - 488 s.
12. Motroshilova N.V. Narodzhennya i rozvytok filosofs'kykh idey: istoryko-filosofs'ki narysy i portrety / N.V. Motroshilova. - M .: Polytyzdat, 1991. - 464 s.
13. Nort, D. Nasyl'stvo i sotsial'ni poryadky. Kontseptual'ni ramky dlya interpretatsiyi pys'moviy istoriyi lyudstva / Nort, D., Uollis, D., Vaynhast, B .; per. z anhl. D. Uzlanera, M. Markova, D. Raskova, A. Raskovoyi. - M .: Yzd. Instytutu Haydara, 2011. - 480 s.
14. Popov V.D. Tayemnytsi informatsiynoyi polityky: sotsiokomunikatyvni psykhoanaliz informatsiynykh protsesiv: [monohrafiya] / V.D. Popov. - [2-he vyd.]. - M .: Yzd-vo RAHS, 2006. - 300 s.
15. Rukket M.-L. Narysy politychnoyi psykholohiyi / M.-L. Rukket; per. z frants. N.V. Vyshyns'koho. - M .: «Kanon +» Roonom «Reabilitatsiya», 2010. - 272 s.
16. Sorokin P.A. Lyudyna. Tsyvilizatsiya. Suspil'stvo / P.A. Sorokin; zah red., sost. i predysl. A.YU. Sohomonov: prov. z anhl. - M .: Polytyzdat, 1992. - 543 s.
17. Suchasni Tendentsiyi mizhderzhavnoho protiborstva ta stratehiyi derzhavnoho reahuvannya na Zahrozy teritorial'niy tsilisnosti Ukrayiny [Elektronnyy resurs] / [O.H. Dividenko, V.A. Sokolov, M.M. Shevchenko ta in] // Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok. - 2017. - № 9.- Rezhym dostupu: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1119
18. Teoretychni ta metodolohichni problemy rozrobky y realyzatsyy upravlins'kikh stratehiy: [monohrafiya] / V. Knyazyev, I. Nadol'nyy, H. Valevs'ka ta in .; za zah. red. V.M. Knyazyeva. - K.: NADU, 2008. - 240 s.
19. Udovyk S.L. Hlobalizatsiya: semiotychni pidkhody / S.L. Udovyk. - M .: «Refl - buk», K.,: «Vakler», 2002. - 480 s.
20. Tsikin V.O. Filosofs'kyy dyskurs fenomenu konverhentsiyi supertekhnolohiy v suspil'stvi ryzyky: [monohrafiya] / V.O. Tsikin. - Sumy: Vydavnytstvo «Mak Den», 2012. - 264 s.
21. Shevchenko M.M. Struktura y sotsial'ne pryznachennya derzhavnoho rehulyuvannya bezpeky «osobystosti - Suspil'stva - derzhavy» v suchasnosty sotsiumi / M.M. Shevchenko, V.V. Yefimova // Osobystist', suspil'stvo, derzhava: rozuminnya svobody y vidpovidal'nosti: materialy KHKHI naukovo-praktychnoyi konferentsyy. - K .: vydu. tsentr «KNUKiM», 2012. - C. 213-215.
22. Shchedrovits'kiy P. V poshukakh formy / P. Shchedrovyts'kyy. - M .: FHUP «TSNIIATOMINFORM», 2005. - 180 s.
23. Eyzenshtadt SH. Revolyutsiya i probrazovanie tovarystv. Porivnyal'ne vyvchennya tsyvilizatsiy / SH. Eyzenshtadt; per. z anhl. A.V. Hordona, pid red. B.S. Yerasova. - M .: Aspekt Press, 1999. - 416 s.

АННОТАЦИЯ

О. Н. Лукьяненко. Сущность и определяющие особенности социальных реформ в Украине: социально-философский анализ.

Целью статьи является социально-философский анализ феномена социальных реформ в Украине. В рамках системно-деятельного подхода определена сущность социальных реформ в Украине - это переход к социальному порядку открытого доступа, а также определяющие особенности социальных реформ - это выдвигание на первое место когнитивных факторов социального прогресса. Обоснованно, что решение проблем разработки и внедрения социальных реформ возможно путем использования эвристического потенциала социально-философских концепций идеализации, переходного процесса, социальной динамики, а также эффективным инструментом совершенствования всей семиотической деятельности общества является социально-информационной политики.

Ключевые слова: *реформа, гуманитарные технологии, переходные процессы общественного бытия, государственное регулирование социальных процессов, социально-информационная политика, социальный порядок открытого доступа, идеология, кризис.*

SUMMARY

O.M. Lukyanenko. Essence and defining peculiarities of social reforms in Ukraine: social-philosophical analysis.

The purpose of the article is the social-philosophical analysis of the phenomenon of social reforms in Ukraine and the definition of their defining features at the present stage of state construction.

In order to solve the problems of the study system-activity approach, dialectic and diagnostic methods are used.

The article outlines the essence of social reforms in Ukraine as a transition to the social order of open access. The agenda goes on the problem of the transition from ideological disintegration to the ideological integration of Ukrainian society and, accordingly, the working out a fundamentally new public policy. The solution of this problem relies entirely on the elite. The task of the latter, as is known, is the formation of the ideological, spiritual, ethical, axiological positions of the individual and of society in general; maintaining in society a climate of harmonious coexistence of segments of society, which differ in value-ideological orientations.

It is established that the defining features of social reforms at the present stage of state construction are the emphasis on the cognitive factors of social progress - factors of "semantic ordering", intellectualization of sign systems by reducing their entropy, and improving the whole semiotic activity of society.

It is substantiated that solving problems of working out and implementation of social reforms is possible by using the heuristic potential of social-philosophical concepts of idealization, transition process and social dynamics.

It is proved that the effective instrument of improvement of the entire semiotic activity of the society is the social-informational policy, the tasks of which are: ensuring the gradual development of the social sphere and the transformation of social-political and social-economic goals; formation and improvement of the legal and legislative foundations of social policy; humanization of social-informational activity.

Key words: *reform, humanitarian technologies, transitional processes of social existence, state regulation of social processes, social-informational policy, social order of open access, ideology, crisis.*

УДК 124:[351.86:355]

М.М. Шевченко
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова

ПОНЯТТЯ «ТЕХНОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ»: СМИСЛОВИЙ ПРОСТІР СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ЗМІСТУ

Метою статті є розгляд соціально-філософських аспектів теоретичного визначення сутності технології державного реагування на загрози національній безпеці та визначення її структури. В рамках системно-ситуаційного підходу запропоновано розрізняти базові і часткові технології державного управління національною безпекою, а також в рамках системно-діяльнісного підходу запропоновано авторське визначення поняття «технологія державного реагування на загрози національній безпеці», визначено її соціальне призначення та структуру. Обґрунтовано, що вказана технологія слугує надійним інструментом у процесі вирішення завдань забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: *технологія, соціальні технології, технології державного управління, національна безпека, загрози національній безпеці, державне реагування на загрози національній безпеці, технологія державного реагування на загрози національній безпеці, субстрат загрози.*

Постановка проблеми. Питання методології дослідження соціально-філософських проблем забезпечення національної безпеки в сучасних умовах є надзвичайно актуальними і вимагають широкомасштабного та поглибленого вивчення, що передбачає: обґрунтування відповідного понятійно-

категоріального апарату, встановлення структурно-функціональних зв'язків понять і категорій та розробку на цій основі відповідних моделей систем забезпечення національної безпеки.

Ця обставина і визначає **зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями** дослідження питання узгодження у підходах щодо державного реагування на загрози національній безпеці України спеціально розроблених об'єктно-онтологічних схем бачення ситуації забезпечення національної безпеки з організаційно-діяльнісними схемами, на основі яких повинні розроблятися нормативно-правові акти у галузі безпеки і оборони України, а також здійснюватися оптимізація діючих або проектування та створення нових систем безпеки.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що обґрунтування понятійно-категоріального апарату соціально-філософської проблематики забезпечення національної безпеки України та соціальних технологій, встановлення структурно-функціональних зв'язків понять і категорій соціальної філософії, визначення семантичних і лінгвістичних зв'язків між ключовими термінами для визначення їх змісту здійснено у працях вітчизняних науковців, зокрема В. Абрамова, О. Бортнікової, Д. Кучми [29], В. Ананьїна, В. Горлинського, О. Пучкова [4], В. Беха [5], В. Мандрагелі [15], В. Матвієнка [17], В. Цикіна [22], М. Цюрупи [23] та ін. В роботах вказаних авторів проведено аналіз методологічних аспектів визначення основних понять складових національної безпеки, проведено операціоналізацію понять проблематики забезпечення національної безпеки, наведено авторські визначення низки понять.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, формулювання цілей статті. Незважаючи на значний науковий доробок вітчизняних дослідників по формуванню понятійно-категоріального апарату соціально-філософської проблематики забезпечення національної безпеки, маємо констатувати, що сьогодні ще обмаль праць в яких би розглядалися питання соціально-філософської інтерпретації проблем державного реагування на загрози національній безпеці в умовах зовнішнього інспірування соціальних конфліктів.

Саме тому **метою статті** є розгляд соціально-філософських аспектів теоретичного визначення сутності технології державного реагування на загрози національній безпеці та визначення її структури.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. У науковій та довідковій літературі [3; 6, 345-347; 8, 874-875; 9; 10, 705; 12-14; 17; 18; 19, 412-414; 22; 23; 30] поняття «технологія» трактується як: 1) сукупність знань про способи обробки матеріалів, виробів, методи здійснення будь-яких виробничих процесів; 2) сукупність операцій, які здійснюються певним чином і в певній послідовності, з яких складається процес обробки матеріалів, виробів. Проте це вузьке визначення технології. В

широкому розумінні поняття «технологія» трактується як сукупність і навіть як система засобів організації і впорядкування у відповідності з цілями, специфікою і навіть логікою процесу перетворення, трансформації того чи іншого об'єкта і предмету. Конструювання та використання технологій дає певну гарантію оптимізації, раціоналізації, передбачуваності і модельованості процесу діяльності, гарантію отримання визначених властивостей та якостей, заради яких сама технологія застосовувалася в конкретному випадку.

Поряд з цим поняттям в теоретичний та практичний вжиток увійшло поняття «соціальні технології». Під останнім Ю.П. Сурмін пропонує розуміти сукупність процедур, прийомів і способів організації суспільних процесів та управління ними з метою оптимізації, раціоналізації та підвищення ефективності. Об'єктом соціальних технологій виступають суспільні процеси різної природи, й водночас, ці технології є ланкою між теорією і практикою, яка безпосередньо пов'язана із соціально-технічною діяльністю й включає в себе три відносно самостійні елементи: 1) об'єктивно існуючі соціально-технічні процеси в суспільстві; 2) знання про те, як практично реалізувати певну теорію в суспільному житті або оптимізувати певний суспільний процес; 3) соціально-інженерну діяльність із застосуванням знань для організації суспільної діяльності і суспільних відносин, оптимізації діючих установ та інститутів або проектування та створення нових [10, 665].

Найбільш суттєвими особливостями соціальних технологій є те, що: соціальна технологія – це певний спосіб досягнення соціальних цілей; сутність цього способу полягає в пооперaційному здійсненні діяльності; операції розробляються заздалегідь, свідомо, послідовно; ця розробка здійснюється на основі і з використанням наукових знань; при розробці враховується специфіка галузі, в якій здійснюється діяльність; соціальна технологія виступає у двох формах: як проект, який містить процедури і операції, і як сама діяльність, яка вибудована у відповідності до цього проекту [19, 415-416].

Ситуація введення поняття «соціальні технології» в науковий дискурс по-різному оцінюються дослідниками. Вітчизняні дослідники, це кваліфікують як те, що соціально-технологічний підхід є альтернативою адміністративно-командному [3; 7; 14; 15; 20; 21]. Перший підхід передбачає врахування зовнішнього та внутрішнього різноманіття зв'язків соціальних явищ, багатоваріативність, багатофакторність і природності їх існування, розвитку і різних метаморфоз. Власне соціально-технологічний підхід позбавляє нас від недоліків політико-ідеологічного конструювання соціальної реальності, які мали місце за радянських часів, тобто штампів та ідеологічних кліше при формулюванні соціально значимих цілей і вибору засобів для їх здійснення [1; 2].

Є сенс зауважити, що в рамках соціально-технологічного підходу насамперед ставляться цілі, які мають під собою реальний матеріально-предметний базис, а не ілюзорно-фетишистське уявлення про хибне. Проте, за

таких умов виникає інша крайність – крайність технократизму, прагматизму об'єктивістської оптимізації соціальних відносин. В такій ситуації важливим є гуманістичний вимір суспільних процесів, їх діяльнісний характер. Соціальні технології як альтернатива технократичному мисленню виражає себе як політика, техніка, методика, стратегія і тактика практики.

Вітчизняні дослідники Н.М. Мельтюхова та П.І. Надолішній зазначають, що соціальні технології є елементом людської культури й виникають в ній еволюційно або будується за її законами як штучне утворення. На їхню думку, управлінські технології – не винахід сьогодення, й призначення вказаних технологій полягає в об'єднанні наукових знань з практикою діяльності органів державної влади за схемою: пізнання загальних закономірностей функціонування державно-управлінської системи → визначення специфіки реалізації функцій управління чи управління на певному рівні суспільної організації або в певній сфері життєдіяльності суспільства → прикладні наукові розробки, на основі яких моделюється управлінський процес, тобто розробляється технологія, яка є системою жорстко скоординованих елементів: «цілі – процедури (правила) – засоби – операції (дії) – мотиви (стимули)» [11, 627].

Під технологією державного управління Н.М. Мельтюхова та П.І. Надолішній пропонують розуміти «спосіб досягнення управлінських цілей, що полягає в пооперaційному здійсненні діяльності: операції розробляються заздалегідь, усвідомлено, на основі наукових знань і здійснюються послідовно» [11, 626].

В рамках системно-ситуаційного підходу [3, 111-134; 13, 124; 15, 234-237] за характером дії пропонуємо розрізняти базові і часткові технології державного управління національною безпекою. На нашу думку, сьогодні можна сформулювати дві точки зору, які в певній мірі символізують дихотомію між вказаними технологіями. До базових технологій державного управління національною безпекою за допомогою яких здійснюється державно-управлінський вплив на стратегічному рівні пропонуємо відносити технології стратегічного управління національною безпекою, технології стратегічного аналізу та прогнозування у сфері національної безпеки, технології стратегічного планування політики національної безпеки, технології проектування та конструювання системи національної безпеки та системи її забезпечення і т.д. До часткових технологій державного управління національною безпекою за допомогою яких здійснюється державно-управлінський вплив на тактико-оперативному рівні пропонуємо відносити технології моніторингу загроз національній безпеці, технології державного реагування на загрози національній безпеці тощо.

Необхідною умовою реалізації технологій державного управління національною безпекою є створення відповідних організаційних структур і

системи національної безпеки та системи забезпечення національної безпеки, вироблення політики національної безпеки.

Акцентуємо увагу на одному з різновидів часткових технологій державного управління національною безпекою, а саме на технологіях державного реагування на загрози національній безпеці.

Є сенс зауважити, що ефективність державного реагування на загрози національній безпеці визначальною мірою залежить від узгодження у підходах спеціально розроблених об'єктно-онтологічних схем бачення ситуації забезпечення національної безпеки з організаційно-діяльнісними схемами у цій специфічній сфері [29, с. 81]. Відповідно, технологія державного реагування на загрози національній безпеці має бути розроблена в рамках системно-діяльнісного підходу, що, в свою чергу передбачає використання «анатомії» процесу реагування на загрози. Структуру вказаного процесу можна представити у формалізованому вигляді – суб'єкт впливу, об'єкт впливу, засоби діяльності, потреби. Тобто об'єктно-онтологічні схеми бачення ситуації пов'язаної із державним реагуванням на загрози національній безпеці передбачають утворення ідеї, яка поєднує в собі два моменти – створений теорією ідеальний об'єкт і план, спрямований на його реалізацію.

Враховуючи зазначене, пропонуємо під технологією державного реагування на загрози національній безпеці розуміти процес цілеспрямованого державно-управлінського впливу на субстрат загроз із використанням силового та несилового засобів у відповідності зі специфікою і логікою процесу його перетворення і трансформації з метою зниження рівня загроз національним інтересам. Варто додати, що в залежності від стадії формування та реалізації загроз національній безпеці виокремлюють такі спеціальні технології державного реагування на загрози як профілактика та протидія, яка в свою чергу передбачає: попередження, припинення та локалізацію дії загроз національним інтересам.

Суть технологій державного реагування на загрози національній безпеці полягає у досягненні мети щодо мінімізації рівня загроз, що можливо за умов: усвідомленого підходу по виявленню та мінімізації рівня загроз; використанні наукових підходів; урахуванні специфіки відповідної сфери національної безпеки і суб'єкта безпеки. Це може бути проект або відповідна діяльність суб'єкта безпеки відповідно до цього проекту.

Здійснення технологій державного реагування на загрози національній безпеці можливо за умови дотримання наступних умов: послідовності; відповідність внутрішній логіки; обов'язковість виконання усіх операцій; контролю внутрішніх і зовнішніх умов.

Прийнято вважати, що в структуру будь-якої технології входять наступні елементи: цілісна теоретична концепція, яка відображає закономірності функціонування об'єкту впливу; об'єкт і предмет впливу; алгоритм; технологічні способи і засоби перетворення предмету. Проте, на нашу думку, структура

технології має також включати в себе елемент контролю результату застосування цієї технології.

Відповідно, першою складовою технології державного реагування на загрози національній безпеці є теоретична концепція державного реагування на загрози національній безпеці під якою пропонуємо розуміти систему методів, ідей та принципів дії щодо державного реагування на загрози національної безпеки.

Ідея щодо реагування на загрози національної безпеки є задум дії, в якому поєднуються знання про об'єкт безпеки та мета щодо реагування на загрози, яку ставить перед собою суб'єкт безпеки, а також спосіб досягнення визначеної мети. Близьким до поняття ідеї є принцип дії, який представляє ідею в її абстрактному, узагальненому вигляді. Принцип явно чи неявно містить знання про дійсність та її закони і думку про те, як необхідно діяти, щоб досягнути успіху та поставленої мети. Саме ці моменти водночас характеризують і метод державного реагування на загрози національній безпеці, тому в логіко-гносеологічному плані його можна охарактеризувати як ідею, принцип, сукупність принципів, які визначають і спрямовують пізнання і практику державного реагування на загрози національній безпеці.

Зазначимо, що вказана концепція утворює собою єдину групу, з якої може бути виділена група причинних чинників викликів, ризиків, загроз, небезпек. Так, аналіз результатів досліджень збройних конфліктів та війн кінця XX – початку XXI століття [4; 16; 17; 19; 24; 28; 30], а також сучасних тенденцій розвитку способів і форм протиборства дозволяє побудувати базову модель міждержавного протиборства, яка структурно включає в себе такі моделі як: 1) модель створення ситуації економічної нестабільності; 2) модель політичної дестабілізації суспільно-політичного життя в столиці держави; 3) модель політичної дестабілізації суспільства екстремістськими організаціями; 4) модель політичної дестабілізації суспільства сепаратистськими та терористичними організаціями; 5) модель регіональної дезінтеграції держави [25]; 6) модель стратегічного нападу [26]; 7) модель геоекономічних та інформаційних війн [27]; 8) моделі неконвенційних війн з використанням зброї на нових фізичних принципах та організаційної зброї [28, 154-148].

Практично в більшості із розглянутих моделей загроз державному суверенітету та територіальній цілісності держави, моделей війн у якості основних потенціальних дестабілізуючих факторів можуть бути використані: політичні конфлікти, урядова, конституційна, парламентська, загальнонаціональна кризи; кризові явища суспільно-політичного життя в столиці держави; кризові явища релігійного життя в окремих регіонах країни; територіальні претензії; економічна криза в країні; демографічна криза в країні; екологічна криза в країні; масові порушення прав людини; надання підтримки «державам-терористам»; поширення політичного тероризму в країні;

порушення міжнародних режимів, що регулюють воєнно-політичні питання міжнародної безпеки та ін. Така ситуація надає можливість активній стороні здійснити: дискримінацію влади держави-супротивника у вирішенні проблем забезпечення національної безпеки із метою її подальшої делегітимізації; створення та подальша підтримка сепаративних рухів та опозиції, включаючи військову допомогу; приведення опозиції до влади та закріплення позитивних результатів операції.

Базова модель міждержавного протиборства дозволяє виявити та дослідити тенденції розвитку загроз, оцінити наслідки їхньої реалізації.

Друга складова технології державного реагування на загрози національній безпеці – це: 1) об'єкт державно-управлінського впливу – субстрат загроз; 2) предмет державно-управлінського впливу – процес перетворення і трансформації субстрату загроз.

Третя складова технології державного реагування на загрози національній безпеці – це алгоритм реагування, тобто послідовність застосування технологічних способів, методів і засобів реагування з метою мінімізації рівня загроз національній безпеці. Узагальнений алгоритм функціонування системи забезпечення національної безпеки щодо мінімізації рівня загрози національній безпеці містить такі операційні ланцюги: формулювання проблеми забезпечення національної безпеки (виявлення проблеми, оцінка проблеми) → моніторинг небезпек і загроз національній безпеці → ідентифікація та оцінка рівня загроз національній безпеці → розробка варіантів нейтралізації загрози національній безпеці → оцінка варіантів нейтралізації загрози національній безпеці → вибір оптимального варіанту за обраним критерієм → прийняття рішення про нейтралізацію загрози національній безпеці → підготовка та всебічне забезпечення реалізації державно-управлінського рішення щодо реагування на загрозу національній безпеці → вплив на загрозу (нейтралізація загрози) → оцінка рівня загрози після впливу на неї системи забезпечення національної безпеки → вибір оптимального варіанту за обраним критерієм → досягнення запланованого результату.

Четверта складова технології державного реагування на загрози національній безпеці – це технологічні способи реагування на загрози, тобто правила, відповідно до яких здійснюється весь комплекс аналітичних, діагностичних, профілактичних, корекційних заходів, професійні та етичні норми, обумовлені специфікою діяльності у сфері забезпечення національної безпеки. Усі технологічні способи реагування на загрози національній безпеці можна розділити на чотири класи: контроль когнітивного простору; контроль соціального простору; контроль інформаційного простору; контроль фізичного простору.

П'ята складова технології державного реагування на загрози національній безпеці – це засіб перетворення предмету, тобто комплексні чи часткові

методики (методи) і техніки (стратегії) реагування на загрози, що дозволяють змінювати параметри (обсяг і зміст) функціонування системи національної безпеки в контексті реалізації національних цілей визначених в стратегії національної безпеки, а також з урахуванням стану внутрішнього та зовнішнього безпекового середовища. Варто додати, що під методами державного реагування на загрози національній безпеці пропонуємо розуміти шляхи, способи розробки системи превентивних заходів та практичних дій щодо попередження або мінімізації деструктивних впливів, що можуть бути спричинені потенційними або реальними загрозами національним інтересам.

Шоста складова технології державного реагування на загрози національній безпеці – це контроль досягнутого результату по нейтралізації загрози.

Державне реагування на загрози національній безпеці може поєднувати в собі як силовий так і несиловий підходи, що передбачає застосування політичних, дипломатичних, економічних, правових, військових, інформаційно-психологічних (ідеологічних) методів державного реагування на загрози національній безпеці.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. В рамках системно-ситуаційного підходу запропоновано розрізняти базові і часткові технології державного управління національною безпекою. До базових технологій державного управління національною безпекою пропонуємо відносити технології стратегічного управління національною безпекою, технології стратегічного аналізу та прогнозування у сфері національної безпеки, технології стратегічного планування політики національної безпеки, технології проектування та конструювання системи національної безпеки та системи її забезпечення, моделювання проблемного поля державно-управлінських реформ у сфері національної безпеки, технології стратегічного антикризового управління у сфері національної безпеки і т.д. До часткових технологій державного управління національною безпекою пропонуємо відносити технології моніторингу загроз національній безпеці, технології корекції політики національної безпеки, технології врегулювання соціальних конфліктів, технології державного реагування на загрози національній безпеці і т.д.

2. Під технологією державного реагування на загрози національній безпеці запропоновано розуміти процес цілеспрямованого державно-управлінського впливу на субстрат загроз з використанням силового та несилового засобів у відповідності зі специфікою і логікою процесу його перетворення і трансформації з метою зниження рівня загроз національним інтересам. Суть технологій державного реагування на загрози національній безпеці полягає у виявленні загроз національним інтересам та мінімізації рівня виявлених загроз шляхом перетворення і трансформацій субстрату загроз та

пов'язаних з ним інформаційно-енергетичних перетворень у функціональному середовищі загроз.

3. В структуру технології державного реагування на загрози національній безпеці запропоновано включити наступні елементи: теоретичну концепцію державного реагування на загрози національній безпеці; об'єкт державно-управлінського впливу – субстрат загроз, предмет державно-управлінського впливу – процес перетворення і трансформації субстрату загроз; алгоритм, технологічні способи і засоби державного реагування на загрози національній безпеці; контроль досягнутого результату.

Розробка методологічних засад технологізації процесу забезпечення національної безпеки є окремою складною темою і потребує ретельного дослідження, що автор і ставить за мету під час подальшої роботи у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.
2. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
3. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики: [монографія] / В.Д. Бакуменко. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.
4. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів: монографія / [В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков та ін.]; під ред. В.О. Ананьїна. – К.: ІСЗЗІ НТУУ «КПІ», 2009. – 271 с.
5. Бех В. Імператив концепції національної безпеки у XXI столітті / В. Бех // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3. – С. 13- 26.
6. Большой социологический словарь (Collins) / [авт.-состав. Дэвид Джери, Джулия Джери]; пер. с англ. Н.Н. Марчук. – М.: Вече, АСТ, 1999. – Т.2: П-Я. – 529 с.
7. Валевський О.Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства: [монографія] / О.Л. Валевський. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 316 с.
8. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / [Гл. ред.: И.И. Мазур, А.Н. Чумаков]. – М. – СПб. – Н.-Й.: ИЦ «ЕЛИМА», ИД «Питер», 2006. – 1160 с.
9. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности / [пер. с англ. и франц. / сост. Л.И. Василенко и В.В. Ермолаевой; вводн. ст. Ю.А. Шрейдера]. – М.: Прогресс, 1990. – 495 с.
10. Енциклопедичний словник з державного управління / [ред.-уклад. Ю.В. Ковбасюк, В.П. Трощинський, Ю.П. Сурмін]. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
11. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. –

К. : НАДУ, 2011. Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – 2011. – 692 с.
12. Заветный С.А. Личность и общество: проблемы и перспективы управления : [монография] / С.А. Заветный. – К.: Изд. ПАРАПАН, 2008. – 256 с.
13. Зленко Н.М. Філософсько-методологічні аспекти сучасних соціальних технологій / Н.М. Зленко // Філософія науки: традиції та інновації. – 2016. – № 1-2 (13-14). – С. 121-128.
14. Кизима В.В. Социум и Бытие / В.В. Кизима. – К.: Изд. ПАРАПАН, 2007. – 204 с.
15. Кредисов А.И. История учений менеджмента / А.И. Кредисов. – К.: ВИРА-Р, 2000. – 336 с.
16. Мандрагеля В.А. Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз: [монографія] / В.А. Мандрагеля. – К.: Вид-во ЄУ, 2003. – 570 с.
17. Манойло А.В. Технологии несилового разрешения современных конфликтов / А.В. Манойло; под ред. профессора А.И. Петренко. – М.: Горячая линия – Телеком, 2008. – 392 с.
18. Матвієнко В.Я. Соціальні технології : [монографія] / В.Я. Матвієнко. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 484 с.
19. Операции информационно-психологической войны: краткий энциклопедический словарь-справочник / [сост. В.Б. Вепринцев и др.; под ред. А.И. Петренко]. – М.: Горячая линия – Телеком, 2005. – 495 с.
20. Почепцов Г.П. Теорія комунікації / Г.П. Поцепцов. – К., 1996. – 175 с.
21. Токовенко В.В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: [монографія] / В.В. Токовенко. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 256 с.
22. Тоффлер, Е. Третя Хвиля / Тоффлер, Елвін: пер. з англ. А. Євса. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
23. Цикін В.О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику: [монографія] / В.О. Цикін. – Суми: Видавництво «Мак Ден», 2012. – 264 с.
24. Цюрупа М.В. «Гібридна війна» у категоріальному ряду політичної філософії / М.В. Цюрупа // Virtus. – 2015. – № 2. – С. 55-59.
25. Шевченко М.М. Базова модель загроз державному суверенітету та територіальній цілісності України в умовах гібридної війни / М.М. Шевченко // Виклики і загрози національній безпеці в умовах гібридної війни: матеріали кафедр. наук.-практ. семінару (Київ, 27 квіт. 2017 р.) / за ред. Л.М. Шипілової. – К.: НАДУ, 2017. – С. 45-48.

26. Шевченко М.М. Методологічні засади аналізу міждержавного протиборства / М.М. Шевченко // Нова парадигма. – 2007. – Вип.68. – 2007. – С. 125-133.
27. Шевченко М.М. Геоекономічні та інформаційні війни в структурі постіндустріальної цивілізації / М.М. Шевченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – Вип. 80, Ч. 1. – С. 142-146.
28. Філософія і концептуальні засади наукового вивчення війни [монографія] / [В.І. Абрамов, Л.М. Будагьянц, М.М. Шевченко та ін.]. – К.: НАОУ, 2007. – 236 с.
29. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: [монографія] / [В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова, Д.Я. Кучма та ін.]; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. – К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. – 536 с.
30. Шмидт, Э. Новый цифровой мир. Как технологии меняют жизнь людей, модели бизнеса и понятие государства / Эрик Шмидт, Джаред Коэн; пер. с англ. Сергея Филина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 368 с.

REFERENCES

1. Afanas'yev V.G. Obshchestvo: sistemnost', poznaniye i upravleniye / V.G. Afanas'yev. – M.: Politizdat, 1981. – 432 s.
2. Afanas'yev V.G. Sistemnost' i obshchestvo / V.G. Afanas'yev. – M.: Politizdat, 1980. – 368 s.
3. Bakumenko V.D. Formuvannya derzhavno-upravlíns'kikh ríshen': Problemi teoríí, metodologíí, praktiki: [monografíya] / V.D. Bakumenko. – K.: Vid-vo UADU, 2000. – 328 s.
4. Bezpeka stalogo rozvitku Ukraïni: pobudova v umovakh global'nikh viklikív: monografíya / [V.O. Anan'ín, V.V. Gorlins'kiy, O.O. Puchkov ta ín.]; píd red. V.O. Anan'ína. – K.: ÍSZZÍ NTUU «KPÍ», 2009. – 271 s.
5. Bekh V. Ímperativ kontseptsíí natsíonal'noï bezpeki u KHKHÍ stolíttí / V. Bekh // Polítichniy menedzhment. – 2003. – № 3. – S. 13- 26.
6. Bol'shoy sotsiologicheskiy slovar' (Collins) / [avt.-sostav. Devid Dzheri, Dzhuliya Dzheri]; per. s angl. N.N. Marchuk. – M.: Veche, AST, 1999. – T.2: P-YA. – 529 s.
7. Valevs'kiy O.L. Derzhava í reformi v Ukraïní: analíz derzhavnoï polítiki v umovakh transformatsíí suspíl'stva: [monografíya] / O.L. Valevs'kiy. – K.: Vid-vo NADU, 2007. – 316 s.
8. Globalistika: Mezhdunarodnyy mezhdistsiplinarnyy entsiklopedicheskiy slovar' / [Gl. red.: I.I. Mazur, A.N. Chumakov]. – M. – SPb. – N.-Y.: ITS «YELIMA», ID «Piter», 2006. – 1160 s.
9. Global'nyye problemy i obshchechelovecheskiye tsennosti / [per. s angl. i frants. / cost. L.I. Vasilenko i V.V. Yermolayevoy; vvodn. st. YU.A. Shreydera]. – M.: Progress, 1990. – 495 s.

10. Yentsiklopedichniy slovnik z derzhavnogo upravlínnya / [red.-uklad. YU.V. Kovbasyuk, V.P. Troshchins'kiy, YU.P. Surmín]. – K.: NADU, 2010. – 820 s.
11. Yentsiklopedíya derzhavnogo upravlínnya : u 8 t. / Nats. akad. derzh. upr. pri Prezidentoví Ukraïni ; nauk.-red. kolegíya : YU. V. Kovbasyuk (golova) ta ín. – K. : NADU, 2011. T. 2 : Metodologíya derzhavnogo upravlínnya / nauk.-red. kolegíya: YU. P. Surmín (spívgolova), P. Í. Nadolíshníy (spívgolova) ta ín. – 2011. – 692 s.
12. Zavetnyy S.A. Lichnost' i obshchestvo: problemy i perspektivy upravleniya : [monografiya] / S.A. Zavetnyy. – K.: Izd. PARAPAN, 2008. – 256 s.
13. Zlenko N.M. Fílosofs'ko-metodologíchní aspekti suchasnikh sotsíal'nikh tekhnologíy / N.M. Zlenko // Fílosofíya nauki: traditsíï ta ínnovatsíï. – 2016. – № 1-2 (13-14). – C. 121-128.
14. Kizima V.V. Sotsium i Bytiye / V.V. Kizima. – K.: Izd. PARAPAN, 2007. – 204 s.
15. Kredisov A.I. Istoriya ucheniy menedzhmenta / A.I. Kredisov. – K.: VIRA-R, 2000. – 336 s.
16. Mandragelya V.A. Prichini ta kharakter voên (zbroynikh konflíktív): fílosofs'ko-sotsíologíchniy analíz: [monografíya] / V.A. Mandragelya. – K.: Vid-vo ÊU, 2003. – 570 s.
17. Manoylo A.V. Tekhnologii nesilovogo razresheniya sovremennykh konfliktov / A.V. Manoylo; pod red. professora A.I. Petrenko. – M.: Goryachaya liniya – Telekom, 2008. – 392 s.
18. Matvíênko V.YA. Sotsíal'ní tekhnologíï : [monografíya] / V.YA. Matvíênko. – K.: Ukraïns'kí propíleï, 2001. – 484 s.
19. Operatsii informatsionno-psikhologicheskoy voyny: kratkiy entsiklopedicheskiy slovar'-spravochnik / [sost. V.B. Veprintsev i dr.; pod red. A.I. Petrenko]. – M.: Goryachaya liniya – Telekom, 2005. – 495 s.
20. Pocheptsov G.P. Teoríya komuníkatsíï / G.P. Potseptsov. – K., 1996. – 175 s.
21. Tokovenko V.V. Polítichne kerívnitstvo í derzhavne upravlínnya: problemi vzaêmovídnosin ta optimízatsíya vzaêmodíï: [monografíya] / V.V. Tokovenko. – K.: Vid-vo UADU, 2001. – 256 s.
22. Toffler, Ye. Tretya Khvilya / Toffler, Yelvín: per. z angl. A. Êvsa. – K.: Vid. dím «Vsesvít», 2000. – 480 s.
23. Tsikín V.O. Fílosofs'kiy diskurs fenomenu konvergentsíï supertekhnologíy v suspíl'stvi riziku: [monografíya] / V.O. Tsikín. – Sumi: Vidavnitstvo «Mak Den», 2012. – 264 s.
24. Tsyurupa M.V. «Gíbridna víyna» u kategoríal'nomu ryadu polítichnoï fílosofíï / M.V. Tsyurupa // Virtus. – 2015. – № 2. – S. 55-59.
25. Shevchenko M.M. Bazova model' zagroz derzhavnomu suverenítetu ta teritoríal'níy tsílísností Ukraïni v umovakh gíbridnoï víyni / M.M. Shevchenko // Vikliki í zagrozi natsíonal'níy bezpetsí v umovakh gíbridnoï víyni: materíali kafedr. nauk.-prakt. semínaru (Kiïv, 27 kvít. 2017 r.) / za red. L.M. Shipílovoï. – K.: NADU, 2017. – S. 45-48.

26. Shevchenko M.M. Metodologíchní zasadi analízu mízhderzhavnogo protiborstva / M.M. Shevchenko // Nova paradigma. – 2007. – Vip.68. – 2007. – S. 125-133.
27. Shevchenko M.M. Geoyekonomíchní ta ínformatsíyní víyni v strukturí postíndustríal'noї tsivílízatsíї / M.M. Shevchenko // Aktual'ní problemi mízhnarodnikh vídnosin. – 2008. – Vip. 80, CH. 1. – S. 142-146.
28. Fílosofíya í kontseptual'ní zasadi naukovogo vivchennya víyni [monografíya] / [V.Í. Abramov, L.M. Budag'yants, M.M. Shevchenko ta ín.]. – K.: NAOU, 2007. – 236 s.
29. Shlyakhi udoskonalennya sistemi derzhavnogo upravlínnya zabezpechennyam natsíonal'noї bezpeki Ukraїni: [monografíya] / [V.Í. Abramov, O.G. Bortníkova, D.YA. Kuchma ta ín.]; za red. G.P. Sitnika, V.Í. Abramova. – K.: MAYSTER KNIG, 2012. – 536 s.
30. Shmidt, E. Novyy tsifrovoy mir. Kak tekhnologii menyayut zhizn' lyudey, modeli biznesa i ponyatiye gosudarstva / Erik Shmidt, Dzhared Koen; per. s angl. Sergeya Filina. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2013. – 368 s.

АННОТАЦИЯ

Н.Н. Шевченко. Понятие «технология государственного реагирования на угрозы национальной безопасности»: смысловое пространство социально-философского содержания

В статье рассматриваются социально-философские аспекты теоретического определения сущности технологии государственного реагирования на угрозы национальной безопасности и определена ее структура. В рамках системно-ситуационного подхода предложено различать базовые и частичные технологии государственного управления национальной безопасностью, а также в рамках системно-деятельного подхода дано авторское определение понятия «технология государственного реагирования на угрозы национальной безопасности», определенно ее социальное назначение и структуру. Обоснованно, что указанная технология служит надежным инструментом в процессе решения задач по обеспечению национальной безопасности.

Ключевые слова: *технология, социальные технологии, технологии государственного управления, национальная безопасность, угрозы национальной безопасности, государственное реагирование на угрозы национальной безопасности, технология государственного реагирования на угрозы национальной безопасности, субстрат угрозы.*

SUMMARY

M.M. Shevchenko Concept of "technology of state response to threats to national security": semantic space of social-philosophical content

The purpose of the article is to consider social-philosophical aspects of the theoretical definition of the essence of the technology of the state response to threats to national security and the definition of its structure.

System-situational and system-activity approaches, diagnostic and system-technological methods were used to solve the research tasks.

The article provides a social-philosophical analysis of the phenomenon of convergence of technologies in state-management practice of responding to threats to national security. It is proposed to distinguish between basic and partial technologies of state management of national security, as well as the author's definition of the concept "state response to threats to national security", its social purpose and structure are defined. The practical significance of the researeh is that the main theoretical positions and specific proposals contained in the article can be used to solve the scientific and practical tasks of social designing of security systems, in particular for improving the conceptual-categorical apparatus and the methodology of constructing state-response technologies for threats to the national security.

It is substantiated that the technology of state response to threats to national security, which refers to the process of purposeful state-management influence on the substrate of threats using force and non-military means in accordance with the specificity and logic of the process of its transformation and transformation in order to reduce the level of threats to national interests, serves as reliable a tool in the process of solving the tasks of ensuring national security in the conditions of external invasion of social conflicts. The development of methodological fundamentals of the technological process for the provision of national security is a separate complex subject and requires careful study, which the author aims at during further work in this area.

Key words: *technology, social technologies, public administration technologies, national security, threats to national security, state response to threats to national security, state response technology to threats to national security, substrate of threat.*

УДК 342.5

О.П. Штика
Сумський кадетський корпус

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ФАКТОР ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ТА ГЕОПОЛІТИЧНОГО РОЗКОЛУ УКРАЇНИ

У статті зроблено спробу визначити місце української національної ідеї у сучасному цивілізаційному та геополітичному житті України. Особливий акцент у статті спрямовано на поняття національної ідеї та необхідності перемістити її з категорії філософської в категорію практичну. Вона

повинна грунтуватися не на утопічних образах, символах і яскравих гаслах, а стати фундаментом прогресивного суспільства і формування нової парадигми його розвитку, проведення реформ. В першу чергу це стосується економічного і соціального добробуту громадян України.

Ключові слова: *національна ідея, цивілізація, геополітика,* християнство, держава.

Тема, яка пропонується до розгляду, не дивлячись на те, що до її вивчення, в тій чи іншій мірі долучилися провідні науковці країни. (Андрущенко В., Баранівський В., Бушанський В., Горбулін В., Гальчинський А., Грицай Я., Горєлов М., Єрмолаєв А., Забужко О., Замкова Н., Залізняк Л., Калакура О., Когут З., Кармазіна М., Кочубей Л., Кремінь В., Кресіна І., Кримський С., Курас І., Кулініч В., Литвиненко О., Моця О., Майборода О., Медведчук В., Михальченко М., Нагорна Л., Пахомов Ю., Попович М., Рафальський О., Рудич Ф., Самчук З., Ткаченко В., Толочко П., Юрій М., Черненко А., Черниш А., Шевченко О. та багато інших) все, що не може відноситися до добре досліджених та в достатній мірі висвітленній в українській науково-політичній думці. Тож не дивно, що державна політика України, в сенсі свого цивілізаційного та геополітичного виміру все ще не має належного і беззаперечного науково-теоретичного супроводу. Особливо це стало зрозумілим у зв’язку з подіями, які відбулися після повалення режиму В. Януковича, російською анексією Криму, гібридною війною на сході та відцентрованими тенденціями на південно-західному кордоні України.

Зрозуміло, що дана робота також не може дати вичерпної відповіді на це надзвичайно складне, але виключно життєво важливе для країни питання. В даному випадку вона має лише іще раз засвідчити суспільно-політичну і наукову потребу до більш прискіпливого і ретельного його вивчення. Як на наш погляд, це дасть можливість отримати реалістичну картину того, що ми повинні розуміти під сучасною цивілізаційною політикою української держави. А головне, подивитися на те історичне коріння, яке саме і породило дану цивілізаційну і геополітичну невизначеність, як у формуванні, так і реалізації сучасної національної ідеї. Остання ж виступає сьогодні духовно-теоретичною основою сучасної цивілізаційної політики держави, а значить, і її геополітичного вибору.

Тож, приступаючи до розгляду даної проблеми, ми маємо визнати, що консолідованої і загальноприйнятої точки зору не тільки на даний аспект зазначеної проблеми, а й взагалі на національну ідею, як таку, Україна за 26 років свого незалежного існування так і не отримала. «Сьогодні, - стверджує професор Л. Нагорна, - логічно констатувати, що дискусії навколо національної ідеї зайшли в глухий кут. Активний пошук магічної формули з об’єднувальним змістом, який міг би визначити смисложиттєві орієнтири нації, наштовхнулися на діаметрально протилежні підходи й оцінки» [26, с.174]. Особливо це

стосується розуміння і висвітлення її цивілізаційної та геополітичної складової. І як наслідок, у нас не відбулося усвідомлення того, що майбутнє українського народу багато в чому залежить від духовного консенсусу щодо бачення свого майбутнього, від нашої здатності порозумітися поміж собою, від нашого уміння об'єднувати зусилля на шляху до визначеної мети. Більше того, ми не зуміли надати своїм громадянам цілісну концепцію національної державної ідентичності; тому як українське суспільство не отримало об'єднувальної загальнонаціональної державницької ідеології, завдяки якій наш народ відчув би себе єдиною «національною спільнотою». І коли академік НАН України Мирослав Попович вкотре говорить, що «ми не досягнемо… успіхів, коли не матимемо ідеології, яка дозволить нам всім жити в одному домі і бачити світло в кінці тунелю» [27, с. 27] то його, у владній еліті, ніхто не чує. Не бажає наша правляча еліта усвідомити і те, що в основі державницької ідеології має бути покладена українська національна ідея з її цивілізаційною і геополітичною складовою. Тому й не дивно, що майже свідома недооцінка з її боку саме цивілізаційного і геополітичного аспектів національної ідеї наразі й стала каменем спотикання України на шляху до визначення своєї цивілізаційної ідентичності і, відповідно до неї, свого місця в геополітичній архітектурі сучасного світу, що, в підсумку, і привело її до нинішнього кризового стану. Про те, що це питання для української еліти є надскладним, сумніву бути не може.

Неможливо не погодитися з думками видатного українського вченого філософа-політолога М. Михальченка, який стверджує, що сама «… история цивилизационного становления и самоопределения Украины очень извилиста» [20, с.7]. Тому й не дивно, що пошук її цивілізаційної ідентичності для українського правлячого класу виявився вкрай складним і обтяжливим. Бо він, на переконання М. Михальченка, у вирішенні даного питання мав би виходити з того, що «Каждая страна, а тем более государство, хотят цивилизационно внутренне определиться: каковы их расовые характеристики, и какой глобальной и региональной цивилизации они принадлежат этнически, религиозно, культурно, кто их союзники и кто враги, на каком цивилизационном материале твориться (формируется) нация, в каком цивилизационном сообществе жить дальше» [20, с.28].

Про те, що проблема самоідентифікації українського народу це проблема його виживання та розвитку, переконливо засвідчили події Майдану. «…проблема національної ідентичності України стала визначальною для Майдану. Вона, - як переконливо свідчить авторитетний український політолог В. Ткаченко, - постійно присутня в ситуації конфлікту і все більше посилюється у зв'язку з подіями на південному-сході України. Відбувається глибинний пошук цивілізаційної ідентичності «проекту майбутнього» перед викликом не тільки з боку Росії, а й усього світу, що дедалі більше глобалізується. Однак, зрозумілої відповіді на цей виклик ще немає та навряд чи буде в найближчому майбутньому» [37, с.50].

З таким прогностичним висновком професора В. Ткаченка важко не погодитися. Особливо, якщо вирішення даної проблеми, як з погляду автора, традиційно, протягом всієї її історії пов'язується з двома підходами, двома тенденціями, які з цивілізаційної та геополітичної точки зору не просто заперечують одна одну, а постійно здійснюють різновекторний вплив на процес формування національної ідентичності русько-українського народу.

Саме з цієї причини Україна, з точки зору геополітики, постійно перебуває у дестабілізаційній зоні. Як з погляду авторитетного американського геополітика З. Бжезінського, вона належить до території, яка не має єдиної геополітичної ідентичності, і тому, з певних, як суб'єктивних, так і об'єктивних причин, змушена вагатися між основними геополітичними ідентичностями – Заходу чи Сходу. «Специфіка політичної стратегії країн, які належать до цієї території, - на думку З. Бжезінського, - зазвичай полягає в тому, щоб вміло балансувати і використовувати у власних цілях протиріччя та антагоністичні позиції двох інших геополітичних полюсів» [4]. А саме: західноєвропейського, а значить, євроатлантичного чи-то євразійського.

Але чи спроможна Україна це зробити за умови, коли одна частина її народу прагне, щоб вона зробила європейський вибір, а інша – євразійський? Що стосується правлячого політичного класу, то він, в уособленні Президентів України Л. Кучми, В. Ющенка, В. Януковича незмінно прагнув схилити народ саме до європейського вибору. Так, Президент В. Янукович прямо заявив, що «… не дивлячись на труднощі, головний крок уже зроблений: ми остаточно визначилися зі своїм майбутнім. Європейський вибір став основою зовнішньополітичної ідентичності України. А європейські цінності є основою нашого розвитку… Ми бажаємо приєднатися до великого європейського проекту – побудови єдиної Європи на основі цінностей свободи, демократії та прав» [44].

Але, коли Президент робив цю заяву, він в силу своїх професійно-інтелектуальних здібностей ще не знав, яку велику ціну потрібно буде заплатити народу за цей вибір. Коли ж дізнався, то спробував дати «задній хід» та тимчасово призупинити даний процес, що викликало з боку прихильників євроінтеграції обурення, яке згодом і породило «Майдан» як «Революцію гідності». Віднині «Україна – це Європа… Наше європейське майбутнє знову в наших руках» [45], заявив новопризначений Прем'єр-міністр України А. Яценюк. Наскільки це відповідало на той час дійсності – тема окремого дослідження. Нас же, в даному випадку, «Майдан» цікавить з точки зору вище зазначеної проблеми. І в цьому сенсі, маємо визнати – він дійсно виконав свою революційну роль. Він реально, і в прискореному темпі, розпочав процес кардинальної зміни цивілізаційної ідентичності українського народу та його природньої геополітичної орієнтації. «Майдан», «Революція гідності» та «… європейська інтеграція стали національною ідеєю, яка об'єднала Україну» [28],

заявив Президент П. Порошенко. Це значить, що віднині Україна має цілком свідомо вибрати новий шлях свого цивілізаційного і геополітичного розвитку – шлях до Європи та до євроатлантичної спільноти. І це є прямим свідченням того, що вона сьогодні дійсно прагне стати на шлях кардинальної зміни змісту своєї національної ідеї, особливо всього того, що пов'язано з її цивілізаційною та геополітичною складовою. І в цьому виборі «Наша позиція абсолютно чесна: свій євроінтеграційний вибір будемо з'ясовувати виключно з українським народом…» [28] наголосив Президент П. Порошенко. Зрозуміло, що, з точки зору демократії, це надзвичайно добре, бо Президенту дійсно потрібно знати реальний стан речей в країні, тим більше, з такого доленосного для неї питання. Тож всенародний референдум, проведений виключно демократичним способом, допоміг би Президенту не тільки вирішити дане питання, а й забезпечити абсолютну легітимність стосовно прийнятих рішень. Але, на жаль, українська правляча еліта, як колись і комуно-більшовицька, цього дозволити собі не може. Справа в тім, що далеко не всім в Україні «Майдан» з його «Революцією гідності» стали до вподоби. Як свідчить авторитетний український соціолог Є. Копотько «… значна частина населення не сприйняла майдан і Революцію гідності. Приблизно така ж частина населення підтримала і є в цьому сенсі базовим фундаментом влади. Про це казали завжди, але, на жаль, не були почуті. Значна частина населення (десь до 50%) не прийняла революцію, але змушена це приховувати. На південному сході ця цифра доходить до 80 % населення. Просто в нинішньому українському суспільстві іншу, неурядову точку зору, демонструвати не прийнято, але вона є. Звичайно не дуже добре, що значна частина населення країни не може відверто говорити про свої вподобання й про соціально-політичні погляди» [13].

Тож, в даному випадку, складається ситуація, коли влада, незважаючи на наявні в суспільстві антагоністичні соціально-політичні й цивілізаційні протиріччя, силою, маніпулюючи свідомістю людей, завдяки тому, що ЗМІ знаходяться в її приватній власності, змушує їх йти шляхом, який вона для себе вибрала. В даному випадку ми бачимо, що держава відкрито ототожнюється з апаратом влади, який цілеспрямовано здійснює тиск на власний народ з метою прищеплення йому чужого способу життя та мислення і, в такий спосіб, прагне змінити його культурну самоідентифікацію. В своїх діях вона виходить з того, що українська ідентичність не є чимось постійним і непорушним, що не дивлячись на те, що вона містить елементи спадкоємності, вона залишається відкритою для новацій, а значить, може зазнавати суттєвих змін, якщо до цього будуть залучені політики та інтелігенція. В даному випадку уособленням інтелігенції у нас активно виступає Інститут національної пам'яті України під керівництвом пана В. Вятровича. І як наслідок – маємо ситуацію реальної зміни культурно-цивілізаційної ідентичності значної частини українського народу, який сьогодні уже зрікся своєї руськості. Аналізуючи дію механізму, який спричинив даний поворот в свідомості українців. З. Бжезінський з великим

задоволенням констатує «… всплеск патриотизма украинского народа это не что иное, как сигнал для украинской молодежи, которая уже не чувствует себя ни с языковой ни с исторической точки зрения частью «Матушки России». За 20 лет независимости уже создалось новое мышление, … оно утверждает историческую национальную идентичность украинцев как неотъемлемой части европейской цивилизации» [3].

Таким чином, в своїх роздумах він доходить висновку, що процес зміни цивілізаційної ідентичності українського народу віднині, завдячуючи нинішній владній еліті, має незворотній характер. Крім того, саме ці цивілізаційні зміни «… станут причиной серьезных геополитических последствий… и рано или поздно Украина будет частью демократической Европы» [3].

Тож з точки зору діючої влади, все це є її беззаперечним успіхом, який повністю вписується в цивілізаційну концепцію видатного американського геополітика С. Хантингтона. З погляду геополітики, надзвичайно важливим є те, що: «Культурна самоідентифікація людей,- стверджує він, - може змінюватися, внаслідок чого змінюється склад і кордони тієї чи іншої цивілізації» [42]. А це головне, чого сьогодні прагне українська влада. Стратегічна мета її діяльності визначена чітко – це повний розрив зв’язків зі східнослов’янською православною цивілізацією та як найскоріше долучення до англосаксонської, основу якої складає НАТО. «Ми вийшли на безпрецедентний і як ніколи тісний рівень співпраці з країнами Альянсу, … який будемо підвищувати, розширювати, поглиблювати… Нашою стратегічною метою залишається вступ до НАТО. Я наполягаю, - цей дороговказ для нас непорушний як Полярна зірка на зоряному небі» [29], – заявив Президент П. Порошенко під час параду 24 серпня 2016 року.

Але як все це має співвідноситися з 1000-літньою культурно-цивілізаційною історією Русько-Українського державотворчого процесу, в праві на спадкоємність, якого претендують як представники політичного режиму Президента П. Порошенка, так і їхні опоненти?

І нарешті, на яке духовно-історичне підґрунтя вони мають спиратися, виборюючи собі право в українського народу на політичне лідерство? Справа в тому, що саме ці дві несумісні політичні сили, сили, які в практичному житті виражали дві діаметрально протилежні культурно-цивілізаційні тенденції, практично з самого початку існування древньоруської держави реально визначали цивілізаційний та геополітичний зміст її духовно-політичної основи – Руської ідеї. Ідеї, яка, на наш погляд, безумовно, і є далекою прародичкою сучасної української національної ідеї. Саме це і може бути переконливим свідченням того, що з цивілізаційної та геополітичної точки зору українська національна ідея ніколи не була однорідною духовно-політичною субстанцією. Що стосується її вивчення та розуміння, то як вважає академік НАН України І. Курас, за даних обставин «… виправданим і продуктивним постає поєднання строгого історичного підходу зі з’ясуванням персоніфікованого внеску кожного

окремого індивідуума у розробку і особливо реалізацію української національної ідеї. Генеалогію її розвитку в загальних рисах можна прослідкувати через суспільно-політичні погляди князів, що опанували Київську Русь, українських гетьманів, передових мислителів, учених, діячів національно-визвольного руху, політиків, митців» [14 с.132-133]. Тож ми і скористаємося порадою академіка І. Кураса та розглянемо зміст цих несумісних і природно діаметрально протилежних тенденцій, які визначають цивілізаційний і геополітичний розвиток Русі-України, відповідно до його рекомендацій.

Отже – перша і основна, а значить, природня тенденція, як відомо, була визвана до життя діяльністю святого князя Володимира. Вона пов'язана з прийняттям Руссю християнської віри, віри візантійського обряду – віри православної.

Про те, яку роль релігія відіграє у духовному і суспільно-політичному житті народу, сказано й написано багато. «Є аксіомою, - стверджує Є. Маланюк український вчений і політичний діяч,- що релігія, яка б не була, відіграє в житті кожної людської спільноти ролю найголовнішу під кожним оглядом. Це є те, що безпосередньо зв'язане з душею народу, його – найглибше, найінтимніше і найістотніше. Існує бо, сказати б, незнущальний інстинкт релігійності в людині» [21 с.42].

Тож релігія, на переконання С Хантингтона, є тією найстійкішою і найважливішою субстанцією, яка не тільки лежить в основі формування цивілізацій, а й визначає самоідентифікацію людей. І саме тому вона розділяє їх більш різко, а ніж етнічна належність. Як пише С. Хантингтон: «Человек может быть полу-французом и полу-арабом и даже гражданином обеих этих стран. Куда сложнее быть полу-католиком и полу-мусульманином» [42]. Тому й не дивно, що саме ідентичність, в подальшому на рівні цивілізацій, буде виступати надзвичайно важливим фактором в процесі формування нового світового порядку, який має з'явитися внаслідок взаємовідносин поміж цивілізаціями.

Але що означало для нашого народу прийняття Руссю християнства? Наскільки, це надзвичайної ваги явище, було для нього значимим? На думку авторитетних українських політологів Я. Калакури, О. Рафальського і М. Юрія: «Прийняття християнства принесло на Русь-Україну абстракцію єдиного для її етносу і племен Бога. Будучи граничним, всеохоплюючим узагальненням, абстракція ця виводила давньоруську людину за межі її локального світу, її освоєння сприяло виникненню історичної свідомості і відчуття свого зв'язку з оточуючим Руським світом, зі світовою історією. Разом з тим, єдина віра несла в собі потенційну можливість зміцнення духовної консолідації і державної спільності – у тому числі і завдяки тому, що надавала сакральний статус київському князю як Божому помазанику. Багато проблем завдяки прийняттю християнства були розв'язані або значно пом'якшені. Саме після Хрещення упала політична роль племінних вождів (вчення про єдиного Бога освячує владу

лише одного правителя), а разом з цим, пішли в минуле і самі племена. Виникли і почали освоюватися народною свідомістю узагальнюючі абстракції – «Русь», «Руська земля»… [17 с.188].

Таким чином «Выбор святого князя, - говорив Митрополит київський і всія України Володимир, - определил ход нашей истории на столетия вперед, и верим, до скончания века. Рожденные в киевской купели, мы сегодня несем ответственность за сохранение этого духовного наследия» [22].

І ніби в підтвердження вище наведеного 27.07.2013 року громадянський рух «Український вибір» провів у місті Києві за участю Президента Російської Федерації В. В. Путіна міжнародну конференцію «Православно-слов'янські цінності – основа цивілізаційного вибору України». І що важливо, так це те, що на ній всебічно розглядався саме цивілізаційний і геополітичний аспект української національної ідеї. Важливо «… визначитися з вектором економічної інтеграції, - говорив лідер «Українського вибору» політолог Медведчук В., - … ми маємо розуміти як він уплине на наш світ, на ті духовно-моральні орієнтири, які протягом десяти століть визначали філософію життя та моральні цінності багатьох поколінь наших предків» [23, с.4]. Достатньо категорично з цього приводу висловився провідний фахівець з цього питання академік НАН України П. Толочко «… мені як спеціалісту з історії Київської Русі розмови про цивілізаційний вибір довгий час були не зрозумілі. Цей вибір був зроблений до нас – 1000 років тому й ми не в змозі його змінити…» [23, с.20].

Схожу думку в цьому питанні висловив і Президент Російської Федерації В. Путін. «Должен сразу отметить, - говорив він, - выбор для всей Святой Руси, для всех нас был сделан здесь, в Днепровской купели 1025 лет назад. Наши с вами предки, которые жили на этой земле, сделали выбор для всего нашего народа. Я говорю «для всего нашего народа», хотя, безусловно, прекрасно понимаю сегодняшние реалии – есть и украинский, и белорусский, и русский народы. Но все равно нас объединяют общие духовные ценности – ценности, которые делают нас единым народом.

Крещение Руси стало самым великим событием, на века определившим духовное и культурное развитие России и Украины. Мы не вправе забывать об этом и обязаны хранить традиции наших предков, которые совместимо на протяжении веков выстраивали уникальную систему ценностей, сберегая и укрепляя православную веру» [23, с,10].

Але сьогодні правляча політична еліта України тримається іншої думки. Як не дивно, але саме факт того, що Росія та Білорусія мають таке ж відношення до Київської Русі, як і Україна, нині в певних, як науково-політичних, так і державних колах України, піддається сумніву. Прихильникам такого підходу, до оцінки спільного минулого дуже хочеться, щоб єдиним спадкоємцем древньоруської держави був лише один народ – український.

Як свідчить з цього приводу видатний український історик академік НАН України Толочко П. П. «У багатьох працях останніх років концепція єдиної

давньоруської народності, як «колиски трьох братніх східнослов'янських народів», оголошується витвором офіційної радянської історичної науки і, на цій підставі, відкидається. Крім «революційної доцільності» й образи за минулі «етнічні приниження», жодних інших аргументів щодо неспроможності концепції спільності походження східнослов'янських народів не наводиться. Щоправда, здебільшого цією проблемою переймаються люди, котрі ніколи професійно її не досліджували, а отже, не володіють ні джерелознавчою базою, ні історіографічними набутками попередніх поколінь істориків» [39, с.204-205].

Але так було до недавна. Сьогодні побільшало фахових робіт, автори яких, в тій чи іншій мірі, але професійно опонують П. Толочко.

Найбільш значимими серед них є академічні праці провідного українського політолога М. Михальченка. Особливо це відноситься до таких його робіт як «Українська регіональна цивілізація: минуле, теперішнє, майбутнє» Київ 2013 і «Великий цивілізаційний вибух на межі XX – XXI століть» Київ 2016.

Як і інші опоненти П. Толочко, він погоджується з тим, що сьогодні з особливою гостротою постає «… проблема исторического наследия по отношению к средневековому государству Русь. Кто же наследует историю Древней Руси, а кто крадет эту историю?» - задається він питанням. Як з його точки зору, то буде «…методологически правильно определить единственным наследником Руси – Украину, народ который проживал и проживает на территории метрополии – Руси, а этносы и государства, образовавшиеся на колониальных территориях этого средневекового государства, разорванного очередным цивилизационным взрывом, имеют свою историю, которая должна начинаться то ли с периода зарождения новой государственности, то ли с самоидентификации симбиозного этноса, который потом обрел государственность. …Поэтому с научной точки зрения абсурдно выглядит позиция российских авторов, проживающих на колониальных территориях Руси и Монголии Чингиз-Хана, включать в российскую историю, историю Руси. Наиболее логично, … нынешнюю историю России начинать с истории Московского княжества, большого данника-улуса Золотой Орды и ее наследника Крымского ханства» [20, с.227-288].

Але це питання знову ж таки є дискусійним і тому далеко не всі з ним можуть погодитися. Так, скажімо Голова комітету по міжнародним справам Національного зібрання Франції Елізабет Гігу переконана, що «Не следует забывать, что колыбель России – Киев и что русские относятся к этой стране с особой чувствительностью» [35]. Такої ж думки дотримується геополітик світового рівня екс-держсекретар США Г. Кісинджер. На його переконання події, які відбуваються на території України дуже важливі для Росії, тому як сучасна російська держава сформувалася саме в Києві. «Киев когда-то назывался Киевской Русью. Так что политическое и более того, религиозное развитие России началось с Киева… я не знаю ни одного россиянина, неважно,

диссидент он или занимает проправительственную позицию, который бы не считал Украину, по крайней мере, важнейшей частью российской истории. Поэтому русские не могут равнодушно относится к будущему Украины» [16].

Переконливим і практично беззаперечним свідченням природної єдності давньоруської народності як «колиски трьох братніх східнослов'янських народів» може служити творчість видатного україніста П. Куліша. Виключно важливе місце в його творчості займає, викладена в поетичній формі, така політико-програмова праця як «Національний ідеал». Так, описуючи розпад древньоруської держави, після монголо-татарської навали, він звертає нашу увагу на природне прагнення руських людей до єдності. В ній він вбачає єдину можливість самозбереження та виживання православного народу під захистом московських князів. Саме московській Русі, в значній мірі, завдячуючи міграції слов'янського народу з Київщини, на думку П. Куліша, вдалося зберегти культурно-історичні і духовні православні традиції, закладені в Київській Русі. Ось як він все це викладає в поетичній формі:

«Як налягло на Русь татарське лихоліттє,
Зісталось в Києві немовби тільки сміття.
На Клязьму й на Москву позабігали люде
І визирали, хто з киян туди прибуде.
І всі, що руської єдності жадали,
На Клязьму й на Москву помалу прибували».

Що стосується форми державного устрою, яка б могла забезпечити цю народну єдність, то її П. Куліш вбачає в триєдиній слов'янській імперії як найбільш оптимальній і прогресивній на той час формі суспільно-політичного ладу. На думку П. Куліша саме така форма державного політичного устрою зможе забезпечити цю єдність і тому до неї потрібно прагнути як до «національного ідеалу».

«Уставши з попелів козацької руїни,
Кликнімо до синів слов'янської родини:
Топімо ж у Дніпрі ненависть братню дику,
Спорудьмо втрьох одну Імперію велику,
І духом трьох братів освячений диктатор,
Нехай дає нам лад свободи Імператор» [7].

Тож, підсумовуючи думки П. Куліша, можемо стверджувати, що саме православна віра стала тим могутнім духовно-політичним фактором, який спричинився до процесу формування єдності руського народу, руської ідеї, яка нині охоплює своєю духовністю контури руського православного світу. Саме завдячуючи вірі ми сьогодні маємо специфічно-унікальну східнословянську православну цивілізацію духовно спорідненого руського народу. В основу цієї духовної єдності була покладена руська православна ідея. Саме завдячуючи їй уже «… в начальные века своей христианской и государственной цивилизации на Руси формируется понимание «русского народа» не столько как этнически

однородной общности, а складывается представление о «церковной национальности», о «христианской земле», о православном единении. Скрепленном и одухотворенном идеалом веры и обетованием христианского благочестия как высшего устремления мирского существования» [5, с.22]. Практично з самого початку «… своего государственно-национального самоявления Русь созидалась не на этнических принципах, а на основе духовной общности. И до самого конца своего исторического существования быть «русским» в монархической России значило быть православным» [5, с.21].

І це є надзвичайно важливим посилом для розуміння самого феномена православної душі руської людини, а також всього того, що визначає сьогодні сенс «руської землі» та «руського світу». На жаль, руський народ через певні історичні, політичні, соціально-економічні і цивілізаційні обставини був не природньо розділений на українців (малоросів), росіян (великоросів) і білорусів. Але це не означає, що вони забули чи то відмовилися від свого духовно-православного коріння, від своїх традицій та звичаїв. Для всіх їх, як би йому того не хотілося, Київ був і залишається матір'ю міст руських.

Разом з тим ми маємо нагоду переконатися, що саме православна віра є дійсно «ахіллесовою п'ятою» в справі єдності всіх народів, що входять до складу єдиного руського світу.

Так, саме спроба залучення, на умовах Заходу, Росії до співпраці з євроатлантичною спільнотою уже сама по собі несе загрозу для її цивілізаційної ідентичності.

Виключно категорично з цього приводу висловився С. Хантингтон: «Если же Россия примкнет к Западу, православная цивилизация перестанет существовать» [41, с.86].

Але оскільки Росія такої «дружби» не прагне, тому як не хоче позбавити себе суверенітету, то інструментом тиску на неї, окрім усього іншого, Заходом вибрана Україна. Саме вона має своїми діями розхитати і підірвати фундамент православного Руського світу і в такий спосіб сприяти євроатлантичній спільноті в приборканні Росії та перетворення її в сировинний придаток євроатлантичної цивілізації. Свідчення про те, що дії України в історії цивілізаційних відносин не є виключенням, ми знову ж таки знаходимо у С. Хантингтона. Говорячи про пріоритетну роль релігії, в процесі формування цивілізацій, він звертає нашу увагу на те, що «… Основные цивилизации в человеческой истории в огромной мере отождествлялись с великими религиями мира; и люди общей этнической принадлежности и общего языка, но разного вероисповедания могут вести кровопролитные, братоубийственные войны…» [41, с.18]. Це частково нині і відбувається на теренах України.

Тому й не дивно, що сьогодні, як і раніше, надійним охоронцем руської духовно-історичної традиції, залишається Руська православна церква. «Київська хрещальна купіль навіки зв'язала спільною історичною долею єдинокровні народи Росії, України і Білорусії. Ця поворотна подія на століття визначила

національну ідентичність східних слов'ян, задавши вектор їхньому духовно-моральному і культурному розвитку», мовиться в Патріаршому посланні духовенству та мирянам Руської православної церкви. Звернув увагу Патріарх Кирило і на те, що «в духовно-історичному і релігійно-культурному розумінні… всі ми спадкоємці дніпровської Йорданії є, незважаючи на земні кордони, які нас розділяють, громадянами єдиної духовної Батьківщини – Святої Русі. Для наших країн Православ'я стало тією міцною силою, яка вплинула на формування національного характеру, моральних рис і психологічного складу народів історичної Русі. Воно також сприяло створенню державності східних слов'ян, розвитку самобутньої культури і самого устрою життя» [32].

Таким чином, православна віра заклала в зміст, спочатку руської, а потім і української національної ідеї, ту духовно-культурну традицію, яка ось уже більш ніж 1000 років виконує роль домінуючого фактора в культурно-історичному, цивілізаційному та геополітичному житті українського народу. Саме вона породжує у нього усвідомлення свого особливого ідентифікаційного «я», відмінного від усіх інших, особливо – від західноєвропейського, яке традиційно визначалось римо-католицькою та греко-католицькою, «уніатською» вірою.

Окрім святого князя Володимира, авторитетними прихильниками православного вибору Русі-України були: княгиня Ольга та київські князі – Ярослав Мудрий, Володимир Мономах… Після певних коливань, пов'язаних з бажанням породичатися з Європою, мужнім захисником її став гетьман Богдан Хмельницький зі своїми побратимами та багато інших її славетних синів.

Віддаючи належне їхньому вибору, Україна протягом всієї своєї більш ніж 1000-літньої історії, незважаючи на супротив, як внутрішніх, так і зовнішніх сил, завжди прагнула йти тим шляхом, який вони для неї визначили. І цей шлях, з історичної точки зору, для неї є абсолютно природнім.

Що стосується **другої тенденції**, яка також визначає зміст сучасної української ідеї, і на яку спирається правляча еліта у визначенні сучасної цивілізаційної політики України, то вона теж має більш ніж 1000-літню історію, тому як була пов'язана з тим політико-духовним супротивом, який чинили вибору князя Володимира його опоненти.

З самого початку вони прагнули змінити релігійно-цивілізаційний вектор духовного й геополітичного розвитку Русі, спрямувавши її цивілізаційний поступ в сторону західноєвропейського римо-католицького світу.

В історії Русі-України прихильників такого вибору було не мало. Ми ж зупинимося лише на деяких з них. Так, найбільш яскравою історичною постаттю, діяння якої сьогодні прагнуть наслідувати багато наших політичних керманичів, є перший в її історії, відвертий поборник західноєвропейського вибору, старший син святого князя Володимира, князь Святополк І. Він не поділяв духовно-політичних поглядів свого батька, а тому завжди прагнув іншого вибору для руського народу. Його приваблювала інша віра – римо-

католицька. Для реалізації свого задуму, піддавшись впливу своєї дружини та її духовника-католика, він починає готувати державний заколот. Але коли батько дізнається про це, то рішуче призупиняє його антидержавні дії і саджає до в'язниці. І все ж після смерті батька, князь Святополк, отримавши статус Великого князя, почав відкрито діяти в напрямку зближення з католицьким заходом. Своє правління в Києві він розпочав з примітивного підкупу киян. Потім, вбивши, позбувся своїх братів: Бориса, Гліба та Святослава. За що народ прозвав свого князя «окаянним». Зрозуміло, що за таких обставин, він уже не міг розраховувати на повагу до себе киян. Невідомо, як могли б розвиватися події далі, коли б на шляху до його прагнень, не став його брат, Новгородський князь, Ярослав, прозваний згодом «мудрим».

Але як би там не було, варто визнати, що князь Святополк щиро прагнув вирвати Русь з православ'я й повернути її на шлях визнання римо-католицької віри. Але народ його не зрозумів і не підтримав, внаслідок чого він був змушений безславно закінчити своє життя в католицькій Польщі [11, с.272].

Як не парадоксально, але шляхом Святополка пішов і старший син Ярослава Мудрого – Ізяслав, щоправда, з тим же невтішним для себе результатом [9, с.105, 113].

Не менш помітною постаттю в історії України був гетьман І. Виговський. У сенсі євроінтеграції його здобутки були значно більшими, ніж у князів Святополка та Ізяслава. Зрадивши справі, за яку зі своїми побратимами поклав життя Богдан Хмельницький, він досить успішно проводив антимосковську політику. Йому вдалося відірвати Україну від Росії і на певний час реально змінити її цивілізаційний та геополітичний розвиток, повернувши до Європи, та традиційно підпорядкувавши Польщі. Але невдовзі це привело до Чорної Ради, а згодом до калейдоскопу подій, відомих як «Руїна». У самого І. Виговського життя теж склалось не кращим чином. Він спочатку за зраду Москві був обласканий поляками, а потім, як бунтівник, ними ж і розстріляний [12, с.481].

Виключно велику роль у прагненні зробити Україну ніби-то незалежною європейською державою, зіграв в її історії гетьман І. Мазепа. Але наскільки він був щирим в своїх прагненнях? Цікаву інформацію з цього приводу, посилаючись на записи секретаря Карла XII, надає Олесь Бузина. Тож і ми скористаємося цією унікальною інформацією «Секретарь Карла XII – Густав Адлерфельд, погибший в Полтавском сражении, оставил подробные записки о походе шведов на Украину. Как человек, входивший в самый ближний круг короля, он был в курсе всех закулисных соглашений между гетманом, шведами и их союзником польским королем Станиславом Лещинским.

По словам Адлерфельда, Мазепа заключил с поляками следующую договоренность: «Вся Украина с Северским княжеством, с Черниговом и Киевом, а также и Смоленск присоединялись к польской Речи Посполитой, а Мазепе, в вознаграждение за такую услугу, обещан был титул княжеский и предоставлялись ему во владения воеводства Полоцкое и Витебское на таких

правах, на каких владел герцог Курлянский подвластным ему краем». В случае удачи этого прожекта гетман из выборного предводителя казачьего края превращался в наследственного монарха пусть небольшого, но «своего» государства» [7, с.73].

Але спроба Мазепи стати одноосібним монархом виявилася нездійсненною. Шведи під Полтавою були розбиті, а народ України не підтримав свого гетьмана, бо відчув нещирість його задуму щодо його турбот про незалежну Україну. Дуже добре про це написав історик Микола Костомаров: «…Гетман Мазепа как историческая личность не был представителем никакой национальной идеи. Это был эгоист в полном смысле этого слова. Поляк по воспитанию и приемам жизни, он перешел в Малороссию и там сделал себе карьеру, подделываясь, как мы видели, к московским властям и отнюдь не останавливаясь ни перед какими безнравственными путями. Самое верное определение этой личности будет сказать, что это была воплощенная ложь. Он лгал перед всеми, всех обманывал – и поляков, и малороссиян, и царя, и Карла, всем готов был делать зло, как только представлялась ему возможность получить себе выгоду или вывернуться из опасности. Он воспользовался существовавшим у малороссиян желанием сохранить автономию своей страны и свою национальность и обманывал старшин, будто у него план – приобресть для Украины самостоятельность. Но на самом деле, как показывает его тайный договор с Лещинским, он думал отдать Украину под власть Польщи, иначе сказать, он в старости делал то, что делал в юности, когда король Ян Казимир посылал его агентом в Украину проводить план возвращения этого отпавшего от Польши края к прежнему господству. Он и не мог добиваться перед королями шведским и польским независимости Украины: Станислав, как польский король, не мог и не должен был отрекаться от наследственных прав Речи Посполитой на Украину: притом сам Мазепа знал хорошо, что народ, ненавидевший его, не будет повиноваться новой династии, которая должна была начаться с него, Мазепы. Он благоразумно выговаривал себе владение в белорусском крае, а Малороссию отдавал на жертву междоусобной войны, которая неминуемо вспыхнула бы с поляками, если бы Украина поступила под польскую власть, - это Мазепа знал по опыту, разыгравшемуся уже в Правобережной Украине. Но ему не жаль было того народа, у которого он за 20 лет своего правления не мог приобресть любви… поэтому и не удивительно, что никакие уверения изменника, никакие лживые обвинения, рассыпаемые на московские власти, не переменили к нему народной антипатии. Народ инстинктивно видел, что его тянут в гибель, и не пошел туда. Народ остался верен царю даже не из какой-либо привязанности, не из благовейного чувства к монарху, а просто от того, что из двух зол надобно было выбирать меньшее».

Надзвичайно яскравою постаттю серед сучасних послідовників І. Мазепи є Ірина Фаріон. Вона відома здебільшого тим, що відверто і досить в різкій манері висловлює потаємні думки українських можновладців.

Так, якщо Президент України П. Порошенко на зустрічі з провідними політиками країни лише в загальній формі визначив своє вкрай негативне відношення до російського народу, коли заявляв, що «Нет у нас никаких братских народов во время войны. Есть единый украинский народ, следующий в Европу, и есть русский народ, который находится в глубоком кризисе» [30] то зовсім по іншому цей посил доносить до свідомості українців народний депутат Верховної Ради України, професор, доктор філологічних наук Ірина Фаріон. Рухома бажанням відірвати Україну від Росії та посіяти поміж народами взаємну ненависть і розбрат, вона, виступаючи на «Марші слави УПА» 15 жовтня 2014 року, з виключно українською щирістю визначила мету життя українського патріота зі справжньою «українською душею»: «Мы живем ради того, чтобы уничтожить Москву… Для этого и живем, для этого и пришли в этот мир. Не просто москаля на ножи, а уничтожить эту черную дыру европейской безопасности» [43]. Тож саме в такий спосіб і такою ціною Ірина Фаріон прагне долучити Україну до лав євроатлантичного співтовариства та втілити в життя мрії І. Мазепи та його послідовників.

Окремо слід зупинитися на релігійно-політичному аспекті даної тенденції. Справа в тім, що в 1596 році духовно-релігійні прагнення її основоположників князів Святополка і Ізяслава та гетьманів І. Виговського і І. Мазепи були частково реалізовані, від чого духовний простір руського-українського народу зазнав суттєвих змін. Під патронатом Польщі у Бресті була прийнята Унія, яка відверто насильницьким способом змінила цивілізаційну ідентичність значної частини руського народу. З того часу для західної частини українського населення духовними цінностями стають переважно цінності католицької та греко-католицької (уніатської) церков. Від так східний кордон західноєвропейської цивілізації став проходити Україною відокремлюючи уніатський Захід від православного Сходу. Що стосується національної ідеї, то вона як і Україна в цілому реально опинилася в духовному і геополітичному розломі. Тож волею обставин духовно-православне тіло України було розчахнуте і вона опинилася в двох цивілізаціях. Стан її геополітичної невизначеності набув ознак «іманентної сталості». Із могутнього суб’єкта світової політики часів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха Київ перетворився на її об’єкт. З того часу, в тій чи іншій мірі, їм грають і ділять поміж собою Захід і Схід. Сам же Київ випрацював для себе політику стратегічного «прихиляння» до більш сильного суб’єкта цивілізації, часто зраджуючи при цьому більш духовно близького, але на той час менш багатого і потужного. Тож серед історичних постатей, діяння яких заслуговують на особливу увагу з боку їх сучасних прихильників та однодумців, ми не можемо не згадати головних опонентів руської православної віри на українській землі головних натхненників

і організаторів Брестської Унії – єзуїта Петра Скаргу і митрополита Рагозу. Це вони організували прийняття частиною руського православного духовенства католицько-уніатської віри, зрадивши, в такий спосіб, вибору святого князя Володимира. І звичайно, особливої уваги, в цьому відношенні, заслуговує діяльність митрополита УГКЦ Андрія Шептицького. Виконуючи директиви Конгрегації по пропаганді греко-католицької віри, затверджених Папою, А. Шептицький, з самого початку своєї діяльності, зосередив свої зусилля на підтримці сепаратистського руху серед українців і білорусів, вселяючи їм ненависть до «москалів». Враховуючи кровний зв'язок росіян, українців і білорусів, А. Шептицький робив все можливе, щоб посіяти поміж ними ворожнечу в інтересах Австро-Угорської монархії і кайзерської Германії. Він був переконаний, що тільки відірвавши ці народи від Росії, можна буде сподіватися на успіх в їх окатоличенні.

І що характерно, він, на відміну від наших сучасних патріотів, завжди, з притаманним йому натиском, заявляв: «Я являюсь митрополитом руським». Характерно, що під час своєї інтронізації в Святоюрському соборі він іще раз відкрито про це наголосив: «Разные люди по-разному могут думать и говорить обо мне. Но я хочу, чтобы все знали и понимали, что если я занимаю пост митрополита русского, то это значит, что я им хочу быть и буду…» [10, с.35].

Дуже добре про вклад А. Шептицького у справу боротьби з руським православ’ям написав український історик В. Сергійчук у книзі «Українські державники: митрополит Андрій Шептицький» [16, с. 436]. Ми ж лише зафіксуємо фрагмент з доповідної записки А. Шептицького Римському Папі за часів Директорії УНР. Він повідомляв: «Скоро-скоро на Україні переможе Унія. Українські державні мужі, прагнучи відгородити Україну від згубного впливу Москви, обговорюють питання про введення Унії урядовим порядком зверху, шляхом створення українського патріархату» [36, с.67]. Про те, що А. Шептицький у своїх прогнозах не помилявся, свідчать спомини галицького діяча Логіна Цегельського, який наводить нотатки своєї розмови з головою Директорії В. Винниченком від 19 грудня 1918 року: «… Православ’я ліквідуємо, - говорив Винниченко. – Це воно призвело нас у підпорядкування православному царю… Православ’я завжди буде тяжіти до Москви. Ваша Унія добра тим, що завжди буде відрізняти нас від Польщі і від Москви… Скличемо синод єпископів, архімандритів, представників мирян з України і порадимо їм прийняти Унію, а Шептицького поставимо на чолі. Досягнемо порозуміння з Римом і домовимося про призначення Шептицького патріархом України… Відгородимо Україну стіною Унії від Москви раз і назавжди» [36, с.68].

Про те, що керманичі УНР дійсно обговорювали питання про введення унії і призначення уніатського митрополита патріархом всієї України, свідчить розповідь премєр-міністра Директорії В. Чеховського: «Во время моего пребывания на посту премьер-министра в правительстве не было расхождений по поводу того, как разрешить церковную проблему на Украине. Все сходились

на том, что нам необходимо сделать церковь автокефальной. Но мы столкнулись с яростным сопротивлением православных епископов Украины. В 1918 г. собор епископов Украины категорически заявил о своей верности вновь избранному всероссийскому патриарху. Исходя из этого, правительство решило ввести автокефалию государственным законом. Государственным актом мы объявили автокефалию в Киеве 1 января 1919 г., указав, что украинская автокефальная церковь с ее духовной иерархией ни в какой зависимости от патриарха всея Руси не находится. Но православные епископы игнорировали государственный акт об автокефалии. В связи этим в правительственных кругах возникла идея создания украинского патриархата с возведением в сан патриарха львовского митрополита Шептицкого. Разумеется, по сути, речь шла о введении унии…» [10, с.67,68].

Не дивлячись на те, що ці події відбувалися на початку 20-го сторіччя, їх політична актуальність характерна і для нашого часу. Тому як УГКЦ сьогодні робить все можливе, щоб подібна ситуація повторилася знову. Значну допомогу у дискредитації православної віри надає УГКЦ самопроголошена церква КП. Завдячуючи цій допомозі, лінія цивілізаційного розколу України продовжує неухильно зсуватися до її східних кордонів. Що стосується влади, то вона підтримує антиконституційні дії даних церков. Підтримує настільки активно, що Держдепартамент США змушений вказувати їй на недопустимість подібної антидемократичної поведінки. «При бездействии полиции и поддержке со стороны радикальных группировок, в том числе активистов Правого сектора – политической партии, некоторых представителей местных органов власти, а также предпринимателей, УПЦ-КП активизировала усилия по захвату ряда храмовых зданий УПЦ МП, - говорится в отчете Госдепартамента США. – Некоторые из инцидентов происходили после того, как местные власти передавали приходские юрисдикции из УПЦ МП в УПЦ-КП, как сообщается, против воли некоторых членов прихода» [8].

Таким чином, як свідчить історія, практично з часу свого зародження українська національна ідея, як складова частина Руської ідеї, існує і розвивається під впливом цих двох вище визначених цивілізаційно і геополітично несумісних тенденцій. У залежності від часу і обставин ми бачимо, як протиріччя, які ними породжуються, то затихають, то загострюються, часто набуваючи антагоністичного характеру. І тоді не тільки національна ідея, а й саме тіло України знову і знову розривається на шматки, від чого життя її народу наповнюється сльозами і кров'ю. І тому ментально, культурно, історично ми завжди мали дві України і, відповідно, дві, не зовсім сумісні цивілізаційні ідентичності, які географічно співіснують на її теренах. Тож проблема для української влади традиційно полягала в тому, щоб знайти поміж ними такі точки дотику, які б забезпечували в країні політичну стабільність та породжували у громадян потребу до мирного життя під єдиним українським

небом. Але не завжди це вдавалося зробити. І це при тому, що формально на державному рівні така єдність нібито є. Всі ми нібито живемо в єдиній державі, але ця єдність, як показали події в Криму, на південному Сході та Закарпатті занадто крихка. Все це наочно підтверджує, що українська національна ідея, як і її далека прародичка – Руська ідея, несе в собі два протилежні культурно-цивілізаційні та геополітичні світогляди і відповідно до них визначає дві версії, дві тенденції національної само ідентифікації громадян України, але тепер, уже за цивілізаційною ознакою, розколюючи країну на Схід і Захід. І така ситуація цілком вписується в цивілізаційну концепцію С. Хантингтона. «Україна розділена, - пише він, - на уніатський націоналістичний захід, що говорить українською мовою і православний російськомовний схід» [41, с.85]. Тому й не дивно, що вона стикається з особливо значними проблемами по збереженню своєї територіальної цілісності. «В розколотій країні основні групи з двох або більше цивілізацій, - пише С. Хантингтон, - немов заявляють: «ми різні народи й належимо до різних територій». Сили відштовхування розколюють їх на частини та притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств» [41, с.86]. Один із таких цивілізаційних магнітів визначає проросійську чи то євразійську тенденцію. Вона об’єднує ту частину українського народу, яка бачить Україну в лоні східнослов’янської православної цивілізації і принаймні не в антагоністичних відносинах із Російською Федерацією.

Другий – прозахідну – проєвропейську, пронатовську тенденцію. Її прихильники, а їх сьогодні уособлює правлячий режим Президента П. Порошенка, бачать і роблять усе можливе, щоб Україна опинилася в лоні євроатлантичної цивілізації. А самі українці перестали б ідентифікувати себе з руським народом. Але для цього владі варто так вибудувати етно-національну політику в державі, щоб українці самі якомога швидше могли позбавитися, у своїй свідомості, того історичного православного коріння, яке живить їх генетичну пам'ять та нагадує їм про їх руськість. Таким чином, саме завдячуючи цивілізаційній неоднорідності української національної ідеї, народ України не може набути ознак політичної стабільності, а значить і сталого економічного зростання.

Та і як може бути інакше, якщо в залежності від того, представники якої цивілізаційної орієнтації приходять до влади, країна змінює свій рух в ту чи іншу сторону. Зрозуміло, що за таких обставин в Україні не могла бути сформована ефективна політична нація, не говорячи уже про громадянське суспільство. І від того в ньому немає єдності в лояльності до минулого і консолідованого бачення майбутнього своєї країни. Ось як цю особливість українського політичного життя висвітлює американський політолог Ніколай Петро: «Більше двох десятиліть ці дві версії національної само ідентифікації за регіональною ознакою насилу, але існували, по черзі приводили до влади своїх президентів та заважали роботі парламенту, щоб протилежна сторона не змогла реалізувати по максимуму свою політичну програму» [33].

Крім того, Ніколай Петро в балансуванні цих двох тенденцій, вбачав тимчасове відтермінування від протистояння, яке об'єктивно могло породити в країні громадянську війну. Зрозуміло, що «така складна ситуація не давала можливості проводити реформи, - писав він, - це вірно, але це був такий український спосіб недопущення громадянської війни, який, як вважали, обов'язково вибухне, якщо одна із сторін буде повністю домінувати, перетворивши власне уявлення про українську ідентичність у іспит на громадянську лояльність» [33].

Але після майдану політична ситуація в країні докорінно змінилася. Значна частина населення, як свідчить соціолог Є. Копотько, не виявила громадянської лояльності до прав української ідентичності в інтерпретації переможців Майдану, тому в країні розпочалася війна під назвою АТО. І це теж зрозуміло, тому що в розколотій країні на два протилежно орієнтовані політичні табори інакше бути не могло. У всякому випадку так вважає С. Хантингтон. «Такий поділ і напруга, що їх супроводжує, - пише він, - часто призводить до того, що основна група, що належить до однієї цивілізації, намагається визначити країну як свій політичний інструмент і зробити свою мову, релігію і символи державними» [41, с.85]. Саме це і відбулося в Україні. «Багато українців вважають, - пише Ніколай Петро, - що саме так і сталося 22 лютого 2014 року. Повалення режиму В. Януковича вони розцінили, як порушення тендітної політичної рівноваги між Галичиною та Донбасом, а тому вважали його прямою загрозою основним інтересам російськомовних українців. На початку травня на Донбасі було проведено соціологічне опитування і дві третини респондентів заявили, що вважають майдан «збройним поваленням влади, організованим опозицією за сприяння Заходу»[33]. І цього було достатньо, щоб в Україні дві версії її національної ідеї вийшли із процесу мирного діалогу і вступили в фазу збройного протистояння. Представники євроатлантичного вибору України, в уособленні діючого політичного режиму П. Порошенка, розпочали широкий збройний наступ на своїх вчорашніх колег і опонентів, звинувачуючи їх тепер уже у держаній зраді та сепаратизмі. І це цілком зрозуміло. Тому як «Для людей, которые ищут свои корни, - переконаний С. Хантингтон, - важны враги, и наиболее потенциально опасная вражда всегда возникает вдоль «линии розлома» между основными мировыми цивилизациями» [41, с.4].

Тому, саме у такий спосіб, керманичі діючого політичного режиму прагнуть зробити з Україною те, що не змогли зробити з нею близькі їм по духу попередники. Вони переконані, що всім без виключення потрібно змінити свою ідентичність, а значить і свій цивілізаційний та геополітичний вибір на користь євроатлантичної цивілізації. Тому відтепер, для всіх їх новими національними героями, які всім своїм життям прокладали і прокладають шлях для такого цивілізаційного оновлення України, мають стати постаті Великих київських князів Святополка «окаянного» та Ізяслава, гетьманів І. Виговського та І. Мазепи, головного отамана УНР С. Петлюри – розтринькувача українських

земель, лідерів ОУН-УПА – С. Бандери та Р. Шухевича, а також інших яскравих особистостей сучасності на кшталт Ірини Фаріон.

Що ж стосується княгині Ольги, Великих князів Київських святого Володимира-хрестителя Русі-України, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха «збирача руських земель», а також гетьмана Богдана Хмельницького з його козаками Січі Запорізької – вірних захисників православної віри на Україні, то їх духовно-цивілізаційний вибір сьогодні не відповідає тим викликам, які до неї висуває сучасний світ, уособлений євроатлантичною спільнотою та її прихильниками в Україні. Разом з тим, нам потрібно мати на увазі, що абсолютне домінування представників однієї з цивілізаційних версій національної ідеї в політичному житті України невідворотно поглиблює цивілізаційний і геополітичний її розкол. Розуміючи це, проректор Українського католицького університету Мирослав Маринович звернувся до Європи з проханням

«… усвідомити «межеву» природу України, яка закономірно поєднує в собі структури обох цивілізаційних типів, а тому не може повністю належати жодній з них» [24].

На жаль, наша правляча еліта цієї простої істини все ще не усвідомила. І це при тому, що практичні пропозиції про те, як потрібно вибудовувати в державі етно-національну та регіональну політику неодноразово пропонував академік НАН України П. Толочко [40]. Виключно раціональні рекомендації з цього приводу для української правлячої еліти надав держсекретар США Джо Байден. [25] Цікаве вирішення українських проблем з цього приводу запропонував екс-Президент України Л. Кравчук [19].

Ми ж, підсумовуючи все вище наведене, знову звернемося до відомого знавця українського політичного життя, американського політолога Ніколая Петро. «Конфлікт на Україні – конфлікт між корінними групами населення, у яких дуже різне уявлення про те, що значить бути українцем. Це війна за українську самосвідомість… Отже, у своїй основі це конфлікт щодо того, чи бути Україні монокультурною або мультикультурною нацією, і мир там не запанує до тих пір, поки українська політика не буде приведена у відповідальність з культурними реаліями країни». І якщо це відбудеться, то тоді дійсно українське суспільство нарешті отримає можливість консолідованого погляду на те, що має являти собою його національна ідея. Але це буде лише за умови коли воно само усвідомить просту істину, що потреба в такій ідеї виникає тоді «… коли народ відчуває, - як про це свідчить видатний філософ ХХ ст. М. Бубер, - свою єдність, свій внутрішній зв'язок свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю й призначення робити їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі» [6, с.259].

Тож варто усвідомити кожному українцю, що національна ідея це не міф, не фантом і не гола абстракція, про яку потрібно згадувати лише для того щоб продемонструвати свій хуторянський патріотизм на черговому святі. Українська

національна ідея це цілком конкретна і реальна соціально-економічна, суспільно-політична і духовно-етична субстанція. Вона визначає світогляд народу, формує національний характер та менталітет, що в підсумку й породжує його цивілізаційну ідентичність, яка не тільки робить його існування особливим і неповторним в оточуючому світі, а й спрямовує вектор геополітичного розвитку. І як на наше переконання, найкращою політико-юридичною платформою для реалізації національної ідеї має стати «Декларація про державний суверенітет України». Вона, як відомо, дала чітку відповідь на таке доленосне для українського народу питання як, для чого і в ім'я чого йому потрібна державна незалежність. В подальшому, кандидат в Президенти України Л. Кравчук виключно вдало конкретизував зміст «Декларації» у своїй передвиборчій програмі відомій як п'ять «Д»: Державність. Демократія. Достаток. Духовність. Довіра. На жаль, Президенту Л. Кравчуку виконати це не вдалося. Що стосується його послідовників, то вони взагалі про ці потреби народу забули. Тож, сьогодні їм потрібно нагадати, що потенціал незалежності України не може бути реалізованим без її національної ідеї. І таку ідею український народ, безумовно, має. Але вона, у силу виключно суб'єктивних причин, пов'язаних з правлячим політичним класом, поки що не стала позитивним фактором у його державотворчому житті. Скоріше навпаки – викривлене розуміння та інтерпретація особливо її цивілізаційної і геополітичної складової невідворотно веде до поглибленого розколу територіальної цілісності України. Така ситуація з точки зору національної безпеки держави, як переконливо свідчить цивілізаційна концепція С. Хантингтона – є великою загрозою для її суверенного існування[41].

На жаль, це цілком співпадає з висновком провідних політологів України про те, що наша «країна зависла у просторі і часі» [1, с. 113], що її «головна проблема… внутрішній територіальний розкол… і питання про її можливий розпад реально стоїть на порядку денному» [1, с.107]. Тож, сьогодні Україні вкрай потрібні лідери, які б не дали їй упасти та розсипатися шматками на «Великій шахівниці» З. Бжезінського за цивілізаційною та геополітичною ознакою [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополюсності. Аналітична доповідь. Михальченко М.І., Шайгородський Ю.Ж., шевченко О.К. та ін. [за ред. М.І. Михальченка]. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2012. – 116 с.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця./З. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея. – НВ, 2000. – 236 с.
3. Бжезинський З. События, которые сейчас происходят в Украине, уже не обратимы./З. Бжезинский// [Электронный ресурс]. – Режим доступа: //http://ura-inform.com/ru/politics/2013/12/11/sobytija-v-ukraine-neob

4. Бжезінський З. Україна і східноєвропейська зона нестабільності./ З. Бжезінський // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2013/03/13/6985430/wiew print/.
5. Боханов А. Русская идея от Владимира Святого до наших дней./ А. Боханов. – М.: Виче, 2005. – 393 с.
6. Бубер М. Народ и земля./ Избранные произведения/ М. Бубер. – М., Наука, 1979. – 289 с.
7. Бузина О. «Воскрешение Малороссии» Документальное издание/ О. Бузина. – Киев. Арий 2012. – 286 с.
8. В Госдепартаменте США сообщили о нарушениях прав верующих в Украине.// news.chuzch.ua/2016/08/12/v-gosdepaztamente-ssha-soobshils-o-hazushehian-pzav-vezuyushih-v-ukraine/
9. Гумелев Л. От Руси до России./Л. Гумелев. – Хранитель. – Москва Аст. 2006. - 559 с.
10. Даниленко С. Униаты./ С. Даниленко. – М.: Политиздат, 1972. – 221 с.
11. Энциклопедический словарь. Изд.: Ф. Брокгауз И. Ефрон. С.-Петербург. – 1900. – Т. XXIX. – 952 с.
12. Энциклопедический словарь. Изд.: Ф. Брокгауз И. Ефрон. С.-Петербург. – 1892. – т. VII. - 481 с.
13. Копотько Е. Украину ждет резкое социальное обострение и новые потрясения /Е. Копотько [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:rian.com.ua/interview/20150223/36387454.html utm mediu …
14. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення./ І. Курас. – ІПіЕНД. НАНУ. – Київ.: «Генеза», 2004. – 734 с.
15. Костомаров Н. Для малороссиян это был польский пан, передавшийся на московскую сторону./ Соборное мнение о Мазепе: Сборник статей/ под ред. В.А. Артамонова. – Х.: ООО Издательство «С.А.М.». 2011. – 512 с.
16. Киссинджер Г.: Чтобы понять российскую позицию на Украине, следует обратиться к истории / Г. Киссинджер.//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.rambler.ru/27794052/
17. Калакура Я./Українська культура: цивілізаційний вимір./ Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. – ІПІЕНД ім. Кураса. - Київ. 2015 – 491 с.
18. Куліш П. «Національний ідеал»//П. Куліш [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://ukrlit.org/kulish panteleimon oleksandrovych ideal
19. Кравчук Л. Кравчук советует предложить Крыму государственную автономию в Украине.//Л. Кравчук. - Украинская правда. - 08.01.2016
20. Михальченко Н. Великий цивилизационный взрыв на рубеже XX-XXI веков./Н. Михальченко. Киев. Парламентское издательство 2016. НАНУ. 501 с.
21. Маланюк Е. До проблеми большевизму.// Причинники до суспільного мислення./(Збірка статей)//Е. Маланюк. Т 2. - 429 с.

22. Митрополит Владимир. Слово торжественного молебна на Владимирской горке. 27 июля 2013г./ Митрополит Владимир// Труды Киевской духовной академии № 19 346 с.
23. Медведчук В. Единство славянских народов и православная вера – залог духовности и торжество моральных устоев/ В. Медведчук Материалы международной конференции «Православно-славянские ценности – основа цивилизационного выбора Украины. 27 июля 2013 года/ под ред. Колтуновича. – К.,2013. – 62 с.
24. Маринович М. Европе надоело возиться с украинскими проблемами. /(Конференция). Обозреватель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://obozrevatel.com/news/2010/11/13/403353.htm/
25. Медведчук В. Выступление Джо Байдена в ВР: то, что постаралась не услышать «демократическая» власть// http://vybor/ua/article/reformy/vyatuplenie-d-o-baydena-v-vr-to-chto-pjstaralas-ne-uslyshat-demokraticheskaya-vlast/html
26. Нагорна Л. Політична мова і мова політики. Діапазон можливостей політичної лінгвістики./ Л. Нагорна. – ІПіЕНД НАНУ. – Київ. 2005. –315 с.
27. Попович М. Ідеологія: брак ідеологів?/М. Попович. – //Урядовий кур'єр. – 27 червня. – 2002. – № 116. – 6-8 с.
28. Порошенко П. О европейском выборе Украины: это не дело Кремля/ П. Порошенко. – Главред. – Политика 21 декабря 2015 г. [Электронный ресурс].– Режим доступа: http://glavred.info/politika/poroshenko-o-evropeyskom-vybore-ukrainy-eto-ne-delo-kremeya-349738.html
29. Порошенко П. Виступ Президента України під час Параду Незалежності 24 серпня 2016 р.
30. Порошенко П. Народы Украины и России не являются братскими.//Взгляд. Деловая газета.// http://www.vz.ru/-news/2015/8/21/762387/html
31. Путин В. Общие духовные ценности делают нас единым народом. / В. Путин. Материалы Международной конференции «Православно-славянские ценности – основа цивилизационного выбора Украины. 27 июля 2013 г./под ред. Колтуновича. – К.,2013. – (с. 12-15) 62 с.
32. Послание Патриарха Московского и всея Руси Кирила архипастырям, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви по случаю государственного празднования Дня Крещения Руси. 24 июля 2011 г.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.patriarchia.ru/db/text/1577053/.html
33. Петро Николай. Настоящая война на Украине идет за украинское самосознание/ Николай Петро. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://inosti.ru/ukraine/2014205/224730272/.html

34. Романенко Ю. Украина в концепции «Столкновение цивилизаций Самюэля Хантингтона»/ Ю. Романенко. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.ua-pravda.com/gongadze/rasukr.html
35. Семо Марк. Ino Иностранная пресса о России и не только.//Марк Семо Liberation 30.12.2013.
36. Сергійчук В. Українські державники: митрополит Андрій Шептцький/ В. Сергійчук. – Вишгород.: П.П. Сергійчук М.І., 2015. – 436 с.
37. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора. Монографія./В. Ткаченко. – К. – Видавцентр. «Академія» 2016. – 255 с.
38. Толочко П. Неприемлемые ценности западноевропейской культуры не приживутся на нашей земле/ П. Толочко. Материалы международной конференции «Православно-словянские ценности – основа цивилизационного выбора Украины. 27 июля 2013 года под ред. Колтуновича. – К., 2013. – 20-21 с.
39. Толочко П. (керівник авторського колективу) Д. Козак., О. Моця, В. Мурзін, В. Острощенко, С. Сегеда.// Етнічна історія давньої України. – Колективна монографія. – К., 2000. – 280 с.
40. Толочко П. Способны ли украинцы к диалогу? Еженедельник 2000 – Форум – мнение с.4 [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://2000.net.ua/2000/forym/mnenie/65894 09/04/2011
41. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций./С. Хантингтон. – М., АСТ, 2007. – 576 с.
42. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций?//Полис. – 1994. – №1 с. 33-48 [электронный ресурс]. Режим доступа: http://filosof historic. ru/books/item/100/S0000648/index/html
43. Фарион И. «Мы живем ради того, чтобы уничтожить Москву» // И. Фарион. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: russianinterest livejeurnal.com
44. Янукович В. Двадцать лет Украины: наш путь только начинается/ В. Янукович\\ Зеркало недели. Украина №29. – 19 августа 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/dvadtsat_let_ukrainy__nash_put_tolko_nachinaetsya.html
45. Яценюк А. «Украина – это Европа»/А. Яценюк // Пенсионный курьер. – 2014. – 21-27.03. – 2 с.

REFERENCES

1. Adaptatsiya Ukrayiny do perekhodu svit-systemy vid odno- do bahatopolyusnosti. Analitychna dopovid'. Mykhal'chenko M.I., Shayhorods'kyy YU.ZH., shevchenko O.K. ta in. za red. M.I. Mykhal'chenka. IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny. – Kyyiv, 2012. – 116 s.

2. Bzhezins'kyy Z. Velyka shakhivnytsya./Z. Bzhezins'kyy. – L'viv – Ivano-Frankivs'k: Lileya. – NV, 2000. – 236 s.
3. Bzhezyns'kyy Z. Sobytyya, kotorye seychas proyskhodyat v Ukrayne, uzhe ne obratymy./Z. Bzhezynskyy// Élektronnyy resurs. – Rezhym dostupa: //http://ura-inform.com/ru/politics/2013/12/11/sobytija-v-ukraine-neob
4. Bzhezins'kyy Z. Ukrayina i skhidnoyevropeys'ka zona nestabil'nosti./ Z. Bzhezins'kyy // Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupu: http://www.pravda.com.ua/articles/2013/03/13/6985430/wiew print/.
5. Bokhanov A. Russkaya ydeya ot Vladymyra Svyatoho do nashykh dney./
A. Bokhanov. – M.: Vyche, 2005. – 393 s.
6. Buber M. Narod y zemlya./ Yzbrannye proyzvedenyya/ M. Buber. – M., Nauka, 1979. – 289 s.
7. Buzyna O. «Voskreshenye Malorossyy» Dokumental'noe yzdanye/
O. Buzyna. – Kyev. Aryy 2012. – 286 s.
8. V Hosdepartamente SSHA soobshchyly o narushenyyakh prav veruyushchykh v Ukrayne.// news.chuzch.ua/2016/08/12/v-gosdepaztamente-ssha-soobshils-o-hazushehian-pzav-vezuyushih-v-ukraine/
9. Humelev L. Ot Rusy do Rossyy./L. Humelev. – Khranytel'. – Moskva Ast. 2006. - 559 s.
10. Danylenko S. Unyaty./ S. Danylenko. – M.: Polytyzdat, 1972. – 221 s.
11. Éntsyklopedycheskyy slovar'. Yzd.: F. Brok·hauz Y. Efron. S.-Peterburh. – 1900. – T. KHKHIKH. – 952 s.
12. Éntsyklopedycheskyy slovar'. Yzd.: F. Brok·hauz Y. Efron. S.-Peterburh. – 1892. – t. VII. - 481 s.
13. Kopot'ko E. Ukraynu zhdet rezkoe sotsyal'noe obostrenye y novye potryasenyya /E. Kopot'ko [Élektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: http:rian.com.ua/interview/20150223/36387454.html utm mediu …
14. Kuras I. Etnopolitolohiya. Pershi kroky stanovlennya./ I. Kuras. – IPiEND. NANU. – Kyyiv.: «Heneza», 2004. – 734 s.
15. Kostomarov N. Dlya malorossyyan éto byl pol'skyy pan, peredavshyysya na moskovskuyu storonu./ Sobornoe mnenye o Mazepe: Sbornyk statey/ pod red. V.A. Artamonova. – KH.: OOO Yzdatel'stvo «S.A.M.». 2011. – 512 s.
16. Kyssyndzher H.: Chtoby ponyat' rossyyskuyu pozytsyyu na Ukrayne, sleduet obratyt'sya k ystoryy./ H. Kyssyndzher.//[Élektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: http://news.rambler.ru/27794052/
17. Kalakura YA./Ukrayins'ka kul'tura: tsyvilizatsiynyy vymir./ Kalakura YA., Rafal's'kyy O., Yuriy M. – IPIEND im. Kurasa. - Kyyiv. 2015 – 491 s.
18. Kulish P. «Natsional'nyy ideal»//P. Kulish Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupa: http://ukrlit.org/kulish panteleimon oleksandrovych ideal
19. Kravchuk L. Kravchuk sovetuyet predlozhit' Krymu gosudarstvennuyu avtonomiyu v Ukraine.//L. Kravchuk. - Ukrainskaya pravda. - 08.01.2016

20. Mikhal'chenko N. Velikiy tsivilizatsionnyy vzryv na rubezhe KHKH-KHKHÍ vekov./N. Mikhal'chenko. Kiyev. Parlamentskoye izdatel'stvo 2016. NANU. 501 s.
21. Malanyuk Ye. Do problemi bol'shevizmu.// Prichinniki do suspíl'nogo mislennya./(Zbírka statey)//Ye. Malanyuk. T 2. - 429 s.
22. Mitropolit Vladimir. Slovo torzhestvennogo molebna na Vladimirskoy gorke. 27 iyulya 2013g./ Mitropolit Vladimir// Trudy Kiyevskoy dukhovnoy akademii № 19 346 s.
23. Medvedchuk V. Yedinstvo slavyanskikh narodov i pravoslavnaya vera – zalog dukhovnosti i torzhestvo moral'nykh ustoyev/ V. Medvedchuk Materialy mezhdunarodnoy konferentsii «Pravoslavno-slavyanskiye tsennosti – osnova tsivilizatsionnogo vybora Ukrainy. 27 iyulya 2013 goda/ pod red. Koltunovicha. – K.,2013. – 62 s.
24. Marinovich M. Yevrope nadoyelo vozit'sya s ukrainskimi problemami. /(Konferentsiya). Obozrevatel' [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://obozrevatel.com/news/2010/11/13/403353.htm/
25. Medvedchuk V. Vystupleniye Dzho Baydena v VR: to, chto postaralas' ne uslyshat' «demokraticheskaya» vlast'// http://vybor/ua/article/reformy/vyatuplenie-d-o-baydena-v-vr-to-chto-pjstaralas-ne-uslyshat-demokraticheskaya-vlast/html
26. Nagorna L. Polítichna mova í mova polítiki. Díapazon mozhlivostey polítichnoї língvístiki./ L. Nagorna. – ÍPíEND NANU. – Kiїv. 2005. –315 s.
27. Popovich M. Ídeologíya: brak ídeologív?/M. Popovich. – //Uryadoviy kur'êr. – 27 chervnya. – 2002. – № 116. – 6-8 s.
28. Poroshenko P. O yevropeyskom vybore Ukrainy: eto ne delo Kremlya/
P. Poroshenko. – Glavred. – Politika 21 dekabrya 2015 g. [Elektronnyy resurs].– Rezhim dostupa: http://glavred.info/politika/poroshenko-o-evropeyskom-vybore-ukrainy-eto-ne-delo-kremeya-349738.html
29. Poroshenko P. Vistup Prezidenta Ukraїni píd chas Paradu Nezalezhností 24 serpnya 2016 r.
30. Poroshenko P. Narody Ukrainy i Rossii ne yavlyayutsya bratskimi.//Vzglyad. Delovaya gazeta.//
http://www.vz.ru/-news/2015/8/21/762387/html
31. Putin V. Obshchiye dukhovnyye tsennosti delayut nas yedinym narodom./V. Putin. Materialy Mezhdunarodnoy konferentsii «Pravoslavno-slavyanskiye tsennosti – osnova tsivilizatsionnogo vybora Ukrainy. 27 iyulya 2013 g./pod red. Koltunovicha. – K.,2013. – (s. 12-15) 62 s.
32. Poslaniye Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Kirila arkhipastyryam, pastyryam, monashestvuyushchim i vsem vernym chadam Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi po sluchayu gosudarstvennogo prazdnovaniya Dnya Kreshcheniya Rusi. 24 iyulya 2011 g.Elektronnyy resurs. – Rezhim dostupa: http://www.patriarchia.ru/db/text/1577053/.html

33. Petro Nikolay. Nastoyashchaya voyna na Ukraine idet za ukrainskoye samosoznaniye/ Nikolay Petro. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://inosti.ru/ukraine/2014205/224730272/.html
34. Romanenko YU. Ukraina v kontseptsii «Stolknoveniye tsivilizatsiy Samyuelya Khantingtona»/ YU. Romanenko. [Elektronnyy resurs] Rezhim dostupa: http://www.ua-pravda.com/gongadze/rasukr.html
35. Semo Mark. Ino Inostrannaya pressa o Rossii i ne tol'ko.//Mark Semo Liberation 30.12.2013.
36. Serhiychuk V. Ukrayins'ki derzhavnyky: mytropolyt Andriy Sheptts'kyy/ V. Serhiychuk. – Vyshhorod.: P.P. Serhiychuk M.I., 2015. – 436 s.
37. Tkachenko V. Rosiya: identychnist' ahresora. Monohrafiya./V. Tkachenko. – K. – Vydavtsentr. «Akademiya» 2016. – 255 s.
38. Tolochko P. Nepryemlemye tsennosty zapadnoevropeyskoy kul'tury ne pryzhyvut·sya na nashey zemle/ P. Tolochko. Materyaly mezhdunarodnoy konferentsyy «Pravoslavno-slovyanskye tsennosty – osnova tsyvylyzatsyonnoho vybora Ukrayny. 27 yyulya 2013 hoda pod red. Koltunovycha. – K., 2013. – 20-21 s.
39. Tolochko P. (kerivnyk avtors'koho kolektyvu) D. Kozak., O. Motsya,
V. Murzin, V. Ostroshchenko, S. Seheda.// Etnichna istoriya davn'oyi Ukrayiny. – Kolektyvna monohrafiya. – K., 2000. – 280 s.
40. Tolochko P. Sposobny ly ukrayntsy k dyalohu? Ezhenedel'nyk 2000 – Forum – mnenye s.4 élektronnyy resurs. – Rezhym dostupa: http://2000.net.ua/2000/forym/mnenie/65894 09/04/2011
41. Khantynhton S. Stolknovenye tsyvylyzatsyy./S. Khantynhton. – M., AST, 2007. – 576 s.
42. Khantynhton S. Stolknovenye tsyvylyzatsyy?//Polys. – 1994. – №1
s. 33-48 élektronnyy resurs. Rezhym dostupa: http://filosof historic. ru/books/item/100/S0000648/index/html
43. Faryon Y. «My zhyvem rady toho, chtoby unychtozhyt' Moskvu» //
Y. Faryon. – Élektronnyy resurs. – Rezhym dostupa: russianinterest livejeurnal.com
44. Yanukovych V. Dvadtsat' let Ukrayny: nash put' tol'ko nachynaet·sya/ V. Yanukovych\\ Zerkalo nedely. Ukrayna №29. – 19 avhusta 2011. [Élektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa:
http://gazeta.zn.ua/POLITICS/dvadtsat_let_ukrainy__nash_put_tolko_nachinaetsya.html
45. Yatsenyuk A. «Ukrayna – éto Evropa»/A. Yatsenyuk // Pensyonnyy kur'er. – 2014. – 21-27.03. – 2 s.

SUMMARY

Shtyka O . National idea as a factor of civilization and geopolitical split of Ukraine.

The article tries to detect the place of Ukrainian national idea in modern civilization and geopolitical life of Ukraine. A special emphasis in the article is directed at the concept of a national idea and the need to move it from the philosophical category to the practical category. It should not be based on utopian images, symbols and vivid slogans, but to become the foundation of a progressive society and the formation of a new paradigm of its development, the implementation of reforms. First of all, it concerns the economic and social well-being of Ukrainian citizens.

Key-word: *national idea, geopolitics, civilization, Christianity, state.*

АННОТАЦИЯ

Штыка А.П. Национальная идея как фактор цивилизационного и политического раскола Украины

В статье сделана попытка определить место украинской национальной идеи в современном цивилизационном и геополитическом жизни Украины. Особый акцент в статье направлено на понятие национальной идеи и необходимости переместить ее из категории философской категорию практическую. Она должна основываться не на утопических образах, символах и ярких лозунгах, а стать фундаментом прогрессивного общества и формирования новой парадигмы его развития, проведения реформ. В первую очередь это касается экономического и социального благосостояния граждан Украины.

Ключевые слова: *национальная идея, цивилизация, геополитика, христианство, государство.*

ЗМІСТ

ЕТОС ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СЬОГОДЕННЯ

Цикин В.А. Философский дискурс феномена НБИКС-цивилизации…….3-18
Снегирёв И.А. Аттракторы нелинейного развития социальных систем: философско-исторический аспект……18-46
Кравченко Т.О. Сучасне суспільство в контексті цивілізаційного поступу (філософський аналіз) ……46-55
Чуйко В.Л. Особливості обгрунтування науковості гуманітарних досліджень……55-65
Воронка Р.А. Особенности постнеклассической науки: философский аспект ……..65-73

АБРИСИ ТЕХНОЛОГІЧНОГО МАЙБУТНЬОГО: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Ведмедєв М.М. Науково-технічний потенціал: складнощі оцінки ……74-88
Дєнєжніков С.С. Філософські проблеми сенсорних технологій у біосоціокультурному вимірі людини……88-99
Зленко Н.Н. Понятие массовой коммуникации: социально-философские аспекты осмысления…… 99-106

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВГО ДИСКУРСУ

Косяк В.А Актуальность секулярного духовного……107-117
Бійовський М.Р. «Археологія знання» М. Фуко: методологічний потенціал дослідження ідеологічних наративів в суспільно-політичному дискурсі України……117-126
Макаров З.Ю. Раціональність гуманізму в проекті Відродження……..126-142
Форкош С.М. Трансцендентальна прагматика К.-О. Апеля в контексті комунікативних стратегій дослідження культури……142-151
Мазуренко В.О., Логвиненко Ю.В. Монадологія Г. Лейбніца, М. Бугайова, М. Руденка: порівняльений аналіз……151-162
Подвальний Д.А. Проблема смысла жизни человека: философско-теоретический аспект……162-170
Лук'яненко О.М. Сутність та визначальні особливості соціальних реформ в Україні: соціально-філософський аналіз……170-183
Шевченко М.М. Поняття «технологія державного реагування на загрози національній безпеці»: смисловий простір соціально-філософського змісту……183-196
Штика О.П. Національна ідея як фактор цивілізаційного та геополітичного розколу України……196-222

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Філософія науки: традиції та інновації : наук. журнал. –
/ відп. ред. В. О. Цикін. – Суми : Вид-во СумДПУ
імені А. С. Макаренка, 2017. – № 2 (16). – 224 с.

ISSN 2519-2329 Key title: Fìlosofìâ nauki: tradicìï ta ìnnovacìï
Abbreviated key title: Fìlos. nauki: tradic. ìnnov.

Відповідальний за випуск: ***В.І. Шейко***
Комп'ютерне складання та верстання: ***С.С. Дєнєжніков***

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 15796 – 4268Р від 27.10.2009 р.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 231 від 02.11.2000.

Підписано до друку 26.12.2017 р.
Формат 60х84/16. Гарн. Times. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум. друк. арк. 13,02. Тираж 100 пр. Вид. № 62.

Журнал надруковано на обладнанні
СумДПУ імені А. С. Макаренка
Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002,
СумДПУ імені А. С. Макаренка